પ્રાથમિક શિક્ષણમાં ડિપ્લોમા
(ડી.એલ.એડ.)

અભ્યાસ- ૫૦૧
ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણઃ
સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્ય

વિભાગ- ૨
ભારતમાં પ્રારંભિક શિક્ષણમાં સમકાલીન સંદર્ભ-૧

રાષ્ટ્રીય મુક્ત વિદ્યાલયી શિક્ષા સંસ્થાન

એ- ૨૪-૨૫, ઈન્સ્ટિટ્યુશનલ એરીયા, સેક્ટર- ૬૨, નોઈડા
ગૌતમબુધ્ધ નગર, યુપી- ૨૦૧૩૦૯.
વેબસાઈટઃ www.nios.ac.in

વિભાગ- ૨
ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણઃ પુર્વવર્તી

વિભાગ- ૧

ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણઃ પુર્વવતી

એકમ-૫ : યુ.ઈ.ઈ. પર વ્યુહરરનાઓ

એકમ-૬ : યુઈઈ-૨ માટેની વ્યુરચના :સર્વશિક્ષા અભિયાન (એસએસએ)

એકંમ-૭ : યુઈઈની આયોજન અને સંચાલન

વિભાગ પરિચય

તમે શીખનાર તરીકે ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ : પુર્વવર્તી માં અભ્યાસ કરશોઃ આ વિભાગમાં ચાર એકમોનો સમાવેશ થાય છે. દરેક એકમોમાં વિભાગો અને ઉપવિભાગો છે.

એકમ-૫ માં યુ.ઈ.ઈ. પર વ્યુપરચનાઓ અને તેમની અસર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે તમને મદદ કરશે. તમે આંકડાકીય ચિત્ર માં અભ્યાસ કરશો મહારાષ્ટ્ર, યુપી જેવા વિવિધ રાજ્યોમાં પ્રાથમિક શિક્ષણની બેઝિક એજ્યુકેશન પ્રોજેક્ટ, બિહાર એજ્યુકેશન પ્રોજેક્ટ, લોક જુમ્બિશ શિક્ષા કર્મી.

એકમ-૬ માં તમે ડિઝાઈન કરેલ એસ.એસ.એ ના આવશ્યક સુવિધાઓ, સંચાલન અને દેખરેખનો અભ્યાસ કરશો ૬ થી ૧૪ વર્ષની વયજુથના બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ પુરું પાડવા માટે.

એકમ ૭ માં તમે સાર્વત્રિક પ્રારંભિક શિક્ષણના આયોજન અને સંચાલન વિશે અભ્યાસ કરશો. આ તમને સંપર્ક કરવા મદદ કરશે, તેમને કયા કાર્યવાહીનો લાભ લેવા માટે અનુસરવા જોઈએ તમારી શાળા, સંગઠન માટે સંસાધનો આ સમજ તમને શાળા અને સ્થાનિક સરકારી સ્તરે અર્થપુર્ણ રીતોનો ભાગ લેવા માટેના નિર્ણય પણ મદદ કરશે.

વિષયવસ્તુ

ક્રમ	યુનિટ	પેજ.નં.
એકમ-૫ :	યુ.ઈ.ઈ. પર વ્યુહરરનાઓ	૧
એકમ-૬ :	યુઈઈ-૨ માટેની વ્યુરચના :સર્વશિક્ષા અભિયાન (એસએસએ)	૨૪
એકંમ-૭ :	યુઈઈની આયોજન અને સંચાલન	૪૧

નોંધ

એકમ -૫ પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટેની વ્યુહરચનાઓ

અનુક્રમણિકા

૫.૦ પ્રસ્તાવના

૫.૧ ઉદ્દેશ્ય

૫.૨ પ્રારંભિક શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ (યુ.ઈ.ઈ)

૫.૩ વિવિધ રાજ્યોમાં પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણની પરિયોજના વિધિ.

- ૫.૩.૧ ઉત્તર પ્રદેશની બેઝિક શિક્ષણ પરિયોજના.
- ૫.૩.૨ બિહારની શિક્ષણ પરિયોજના
- ૫.૩.૪ શિક્ષણ કર્મી યોજના
- ૫.૩.૫ પ્રારંભિક શિક્ષણ સંબંધિત મહારાષ્ટ્રમાં ચાલતી વિભિન્ન પરિયોજના
  - ૫.૩.૫.૧ સામાજિક રૂપે વંચિત બાળકો માટેની પરિયોજના.
  - ૫.૩.૫.૨ વિદ્યાર્થીનીઓ માટેની પરિયોજના
  - ૫.૩.૫.૩ આર્થિક રીતે પછાત જાતિઓ અને બાળકો માટેની પરિયોજના
  - ૫.૩.૫.૪ દૂર ક્ષેત્રના બાળકો માટેની પરિયોજના
  - ૫.૩.૫.૫ વિદ્યાલયથી બહાર બાળકો માટેની પરિયોજના
  - ૫.૩.૫.૬ વિશેષ લક્ષ્યાંક સાથે (લિકલાંગ,દેવદાસી બાળાઓ માટે)

૫.૪ ડી.પી.ઈ.પી. જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ પરિયોજના

- ૫.૪.૧ ડી.પી.ઈ.પી ના ઉદ્દેશ્ય
- ૫.૪.૨ ડી.પી.ઈ.પી ના મુખ્ય ઘટકો
- ૫.૪.૩ ડી.પી.ઈ.પી ના કાર્યાન્વિત યોજના
- ૫.૪.૪ કાર્યનીતિ તથા પ્રવૃત્તિ
- ૫.૪.૫ ડી.પી.ઈ કાર્યક્રમનો યુ.ઈ.ઈ પર

૫.૫ સારાંશ

૫.૬ શબ્દાવલી, સંકેતાક્ષર

૫.૭ સંદર્ભ ગ્રથ, કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો

૫.૮ અન્ય અભ્યાસ

નોંધ

૫.૦ પ્રસ્તાવના

આપ જાણો છો કે ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ શૈક્ષણિક નીતિ નિર્ધારણ તથા યોજનાનું સર્વાધિક મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે. શિક્ષણની મુખ્ય જવાબદારી રાજ્ય તથા કેન્દ્ર બને સરકારની છે. સ્વતંત્રતા બાદ ભારતમાં રાજ્ય સરકાર પાસે શિક્ષણ પ્રદાન કરવાની જબાબદારી રહી છે. ૧૯૮૬ માં કેન્દ્ર સરકારે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનીતિ અંતર્ગત અનેકવિધ કાર્યક્રમોનો આરંભ કર્યા. આવો સમજીએ કે વર્તમાન સમયમાં ભારતની પ્રારંભિક શિક્ષણની પરિસ્થિતિ શું છે. આ સંદર્ભ શિક્ષણમાં સુધાર લાવવા માટે કેવા કેવા પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. આ એકમમાં આ પ્રકારના પ્રશ્નોના જવાબો શોધવાનો પ્રયાસ કરીએ. તે સિવાય આ એકમમાં આપ માળખાગત રીતે અભ્યાસ કરશો કે જેમણે પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણને મહત્વપૂર્ણ દર્શાવ્યું છે.

૫.૧ ઉદ્દેશ્ય

આ એકમમાં અધ્યયન ઉપરાંત આપ.

- મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના અધ્યયન આધાર પર પોતાના રાજ્યની શિક્ષણની વર્તમાન સ્થિતિ પર રિપોર્ટ તૈયાર કરી શકશો.
- પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણના સંદર્ભમાં પ્રારંભિક શિક્ષણના વિભિન્ન રાજ્ય સ્તરે પરિયોજનાની તપાસ કરીશું.
- પોતાના રાજ્યમાં વિભિન્ન યોજનાઓ અને પરિયોજના અનુસાર પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણની નીતિની સમીક્ષા કરી શકીશું.
- પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટે ડી.પી.ઈ.પી દ્વારા અપનાવેલ વિભિન્ન વ્યૂહરચનાને ક્રમબધ્ધ કરી શકીશું તથા તેનું વર્ણન પણ કરી શકીશું.
- પોતાના રાજ્યના વિવિધ જિલ્લાના પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ પર ડી.પી.ઈ.પી ના પ્રભાવની તુલના કરી શકીશું.

૫.૨ પ્રારંભિક શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ (યુ.ઈ.ઈ)

આપ સમજી શકશો કે આપનો રાજ્યમાં પ્રત્યેક બાળકને પ્રારંભિક શિક્ષણ હેતુને સફળ બનાવવા માટે કઠોર પરિશ્રમ કરવાની આવશ્યક્તા છે. બાળકોમાં વિદ્યાલયમાં પ્રવેશ અંતર્ગત અલગ અલગ રાજ્યમાં અલગ પ્રકારે હોય છે. આવો નીચેના ઉદાહરણ દ્વારા સમજીએ.

> પ્રકાશ ગાંધી, પાટીલ જિલ્લો ડકુમામાં એક ગામ મોહાડીમાં રહેતો ચોથા ધોરણનો વિદ્યાર્થી છે. તેને એક નાનોભાઈ છે જે બીજા ધોરણમાં અભ્યાસ કરે છે. પ્રકાશના પિતાજી ગણેશ લુહાર છે જે બળદોને નાળ લગાડવાનું કાર્ય કરે છે. શેરડી કાપવા માટે તે બાળકોને સાથે લઈ જાય છે. ગણેશ ઘણા કાર્યરત છે. ૬ મહિના સુધી તે શેરડી કાપવાવાળા લોકો સાથે જ

રહે છે. દિવાળી પહેલાં તે પરિવાર સાથે ફેક્ટરીના સ્થળે આવી જાય છે.

ફેક્ટરી સ્થળે આવવા છતાં પણ પ્રકાશ પોતાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવા જિલ્લા પરિષદ વિદ્યાલયમાં જવા ઈચ્છે છે. પરંતુ ગામની શાળાએથી વિદ્યાલય જિલ્લા પરિષદ વિદ્યાલયમાં આવવા જવાની સમસ્યાને કારણે તેનો બે વર્ષનો અભ્યાસ બગડ્યો.

નીચેના મુદ્દાસર ચર્ચા કરીએ કે આપણે શું કરીશું.

- પ્રકાશ વિચારી રહ્યો છે કે અભ્યાસ છોડી દે અને પિતાના વ્યવસાયમાં તેમને મદદરૂપ થાય.
- આપ પ્રકાશના પિતાને કેવી રીતે માર્ગદર્શિત કરશો કે પ્રકાશનો અભ્યાસ ચાલુ રાખે.

આ પ્રકારની સ્મસ્યાઓના સમાધાન માટે મહારાષ્ટ્ર સરકારે ૨૦૦૧ માં વિચરતાં બાળકોનો અભ્યાસ ચાલુ રહે તે માટે શક્કર શાળાઓનો આરંભ કર્યો. આ શાળાઓ સંપૂર્ણ વર્ષ દરમ્યાન ચાલુ રહેતી નથી પરંતુ શરૂઆતમાં જ ચાલે છે. સામાન્ય રીતે વિદ્યાલય ઉનાળાની રજાઓ પછી જૂન મહિનાના આરંભમાં શરૂ થાય છે. શેરડીના પાકની ઋતુમાં આવા કામદારો ફેક્ટરીની નજીકના સ્થળે રહે છે. આવા સમયે તેમનાં બાળકો શાળામાં જઈ શકતા નથી. શક્કર શાળામાં સ્થળાંતર સમયે આ બાળકો માટે શેરડીની ફેક્ટરી વર્ગો શરૂ કરવામાં આવે છે. આ વિદ્યાલયોને બીજું સમેસ્ટર વિદ્યાલય કહેવામાં આવે છે.

CLASSROOM-OUTSIDE

શેરડીના ફાર્મ ઉપર શક્કર શાળા

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટની વ્યુહરચનાઓ

આ અધ્યયન અનુસાર આપણે પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણને નીચે પ્રમાણે પરિભાષિત કરી શકએ.

પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણનો અભિપ્રાય છે બાળકોની વિશિષ્ટ આવશ્યક્તાઓ અને સ્થાન પ્રમાણે શિક્ષણની ઉપલબ્ધતા ભારતમાં વિદ્યાલયી શિક્ષણને મુખ્યતઃ નીચે પ્રમાણે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.

પ્રારંભિક શિક્ષણ	પૂર્વ વિદ્યાલય શિક્ષણ પ્રાથમિક શિક્ષણ ધોરણ (૧ થી ૫ સુધી)	૩ થી ૬ વર્ષ સુધી ૬ થી ૧૧ વર્ષ સુધી
	માધ્યમિક શિક્ષણ ધોરણ ૬ થી ૧૦ સુધી	૧૧ થી ૧૪ વર્ષ સુધી
માધ્યમિક શિક્ષણ	માધ્યમિક શિક્ષણ ધોરણ ૯ થી ધોરણ ૧૦ ઉચ્ચતર શિક્ષણ ધોરણ ૧૧ અને ૧૨	૧૫ થી ૧૬ વર્ષ સુધી ૧૭ થી ૧૮ વર્ષ સુધી

પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ પ્રાથમિક શિક્ષણને પ્રારંભિક શિક્ષણ કહેવાય છે. પ્રારંભિક શિક્ષણ આપણા શિક્ષણ પ્રણાલીના પિરામીડ (સ્તંભ) નો આધાર છેં જેના પર દસમી પંચવર્ષિય યોજનામાં સર્વશિક્ષા અભિયાનના તમામ ક્ષેત્રમાં પ્રાથમિક વિદ્યાલયોની સુગમ્યતામાં સુધાર આવ્યો છે. જેના ફળસ્વરૂપે પ્રારંભિક શિક્ષણના માર્ગને સુગમ બનાવી દીધો છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ તથા તેના વિભાગો.

પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણને નીચેના સ્વરૂપે પરિભાષિત કરી શકાય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને શિક્ષણનો સમાન અવસર પ્રારંભિક શિક્ષણના ત્રણ વિભાગો છે.

જે નીચે આકૃતિ ૫.૧ માં દર્શાવેલ છે.

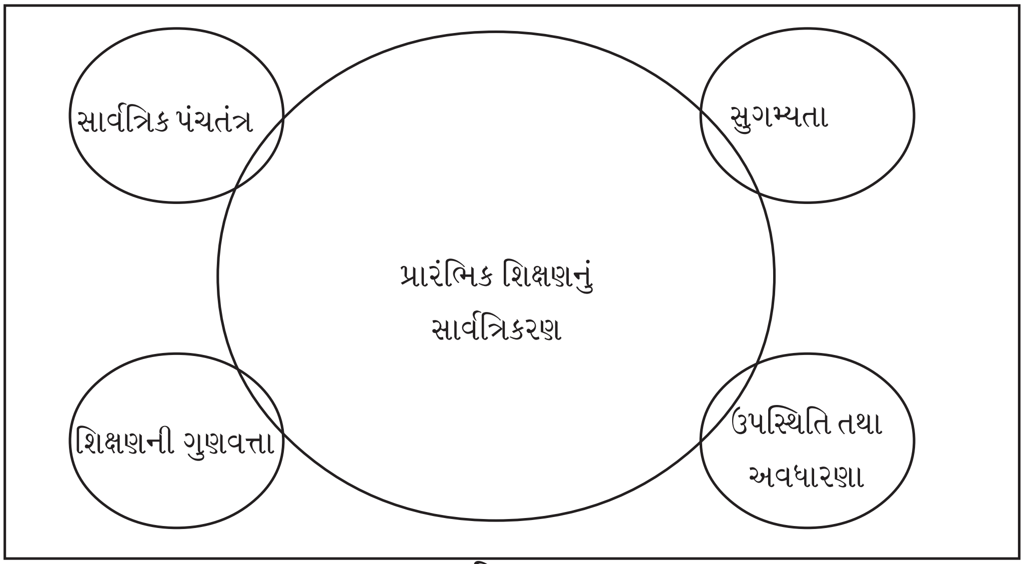

આકૃતિ ૧

નોંધ

- **સાર્વિક સુગમ્યાતા અને નોંધણી :-**

વિદ્યાર્થીઓ માટે વિદ્યાલયની સુગમ્યતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે હાલમાં ભારત સરકારે પ્રત્યેક કિલોમિટરથી દૂર એક પ્રાથમિક વિદ્યાલય સ્થપનાની યોજના બનાવી.વિદ્યાલય દ્વારા વર્ષની શરૂઆત માં તેના અધિકાર ક્ષેત્રમાં આપવા વાળાપરિવારોનું સર્વક્ષણ કરવામાં આવશે.એ બાળકો ની ગણતરી કરવામાં આવશે જે વિદ્યાલય જતા જ નથી. આ બંને પ્રકારના બાળકોને વિદ્યાલયમાં લઈ જઈ શકાશે. જ્યારે વિદ્યાલય ની શરૂઆત થાય તો એક નોંધણી સપ્તાહ ઉજવાય તેથી બધા વિદ્યાલય જવા યોગ્ય બાળકો ૧૦૦ ટકા નોંધણી સુનિશ્ચિત કરાય.

- **ઉપસ્થિતિ અને આવધારણાઓ :-**

આ મહત્વરૂપમાં અનુભવ થઈ રહ્યો છે કે વિદ્યાલયમાં નોંધણી સુવિધાથી વંચિત વિદ્યાલયમાં નોંધણી કરવા પડકારરૂપ કાર્ય છે. ૧૪ વર્ષની એવાબધા બાળકોને વિદ્યાલયમાં પ્રવેશં એક અનિવાર્ય છે.ઘણા પરિવારો કે છે જે બાળકો વિદ્યાલયમાં રહેવા માટે દૈનિક ઉપસ્થિતિમાં ભથ્થુ, મફત યાત્રા પાસ, મફત મધ્યાહન ભોજન જેવી સુવિધા આપવામાં આવી છે. તથા તેમની ઉપસ્થિતિમાં સુધારો લાવવા માટે નવી અધ્યપન સુવિધાના પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

- **શિક્ષણની ગુણવતા :-**

આવો અભિપ્રાય છે કે દરેક બાળકો ને તેમની યોગ્યતાના અનુસાર ઉચ્ચ કોટિનું શિક્ષણ પ્રાવધાન કરવું તેથી તે અધિગમ કે નીચામાંનીચું સ્તર મળી શકે.તેમની સાથે યોગ્યતા, મૂળ સુવિધાઓ જેમ કે પીવાનું પીણી, શૌચાલય,આધ્યાપક પ્રશિક્ષણ તથા શિક્ષિકા-શિક્ષકોમાં સુધારો લાવવાનું છે.

પરિસ્થિતિ- ૧

૧. *વિચારો કે સાજીદ અને તેની બહેન દર શનિવારે શાળામાં ગેરહાજર રહે છે અને તેમના શિક્ષકને ખોટા બહાનાં બતાવે છે. એક શિક્ષક કરીકે તમે સૌથી પહેલાં શું કરશો.*

....

....

....

નોંધ

૫.૩ વિભિન્ન રાજ્યોમાં પ્રારંભિક શિક્ષણ ના સાર્વત્રિકરણની પરિયોજનાઓ ની વિવિધ યોજનાઓ

એકવીસમી સદીના પદાર્પળ થઈ ભારતસરકાર ને ૧૪ વર્ષની ઉંમર સુધી બધા બાળકો ને મફત તથા અનિવાર્ય પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણનું આશ્વાસન આપ્યુ. આ આશ્વાશન રાષ્ટ્રિય શિક્ષા નીતિ ૧૯૮૬ અને સંષોધિત રાષ્ટ્રિયશિક્ષા નિતિ (૧૯૯૨) ના પ્રાવધાનોમાં આપવામાં આવ્યું હતું જેને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપયુક્ત કાર્યક્રમોના કાર્યાવય એક મિશન રુપમાં કરવામાં આવ્યું, જેનો અર્થ હતો કે પરિયોજનાઓ ને સ્પષ્ટ રુપમાં પરિભાષિત, ઉદ્દેશ, કાર્યક્ષેત્ર અને કાર્યાન્વયન સંબંધીત સમય સીમા અને માઈલસ્ટોન નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ સિવાય યોગ્ય માપદંડ સ્પષ્ટ કર્યા હતા તથા દરેક સ્તર પર ઉંચી સહાયતા આપવામાં આવી હતી.

૫.૩.૧ ઉત્તર પ્રદેશની બઝિક શિક્ષા પરિયોજના

ઉત્તર પ્રદેશ સરકારે ૧૯૯૩માં વિશ્વ બેન્કની સહાયતાથી બેઝિક શિક્ષણ પર પરિયોજના આરંભ કરી આ પરિયોજનાનું દાયિત્વ બધાના માટે શિક્ષણ પરિયોજના પરિષદ નામની સંસ્થાને આપવામાં આવ્યુ હતુ.

પરિયોજના ના ઉદ્દેશ :-

- *આ અંતર્ગત બે વાતો વિશેષ રુપે આપવામાં આવી*
  - *(ક) ૧૪ વર્ષની ઉંમરના બધા બાળકો ના માટે પ્રારંભિક શિક્ષણની અભિગમ્યતા*
  - *(ખ) સાર્વત્રિક ભાગીદાર જ્યાં સુધી ઔપચારિક અને બિન- ઔપચારિક રીત થી પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્ણ નહિ કરી શકે.*
- *નવયુવકો માટે કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો ની શરૂઆત*
- *મહિલા સશક્તિકરણ તથા શિક્ષણમાં અને વધારે લિંગ સમાનતા*
- *અનુસુચિત અને અનુંસુચિતાઓ જનજાતિઓ ના બાળકો ના માટે સમાન શૈક્ષણિક અવસર*

કાર્યનિતિઓ (વ્યૂહરચના) :

આ પરિયોજના ના અંતર્ગત નીચે લખેલી કાર્યનીતિઓ અપનાવવામાં આવે છે.

- *યોજના બનાવવા, પ્રબંધન તથા વ્યવસાયિક સહાયતા આપવા હેતુ રાજ્ય તથા જિલ્લા સ્તર પર એક દૃઢ માળખું તૈયાર કરવા માટે એક સંગઠિત સ્થાપિત કરવામાં આવ્યુ.*
- *શિક્ષણ ની ગુણવતામાં સુધારો લાવવા માટે પૂર્વ બાલ્યકાળ શિક્ષણ ની પાઠ્યચર્ચા તથા પાઠ્ય પુસ્તકોના પુર્ન શિક્ષણ, સેવાકાલીન પ્રષિક્ષણની શિક્ષણ તથા વિદ્યાલય ના પ્રબંધનને મજબૂત બનાવવા*
- *સુવિધાવંચિત ક્ષેત્રોમાં વધારે પ્રાથમિક તથા ઉચ્ચ પ્રાથમિક વિદ્યાલયોના નિર્માણ કરી ૧૦ જિલ્લામાં બેઝિક શિક્ષણની અભિગમ્યતામાં સુધારો લાવવા અને વિદ્યાલયના બહાર બાળકો ના માટે બિન-ઔપચારિક શિક્ષણ ના પુનઃઅભિકલ્પિત કાયાન્વયને સમર્થન આપવું*

નોંધ

કાર્યકલાપ

- *સંસ્કૃતિ તથા સંપ્રેષણ સંબંધિ શૈક્ષણિક કાર્યકલાપ*
- *વિજ્ઞાન અને પર્યાવરણ*
- *સામાજિક ન્યાયની ભાવના નું નિર્માણ*

કાર્યાન્વયન :- *પરિષદના સમયગાળામાં ઉતરાંચલમાં ઉતરપ્રદેશના ૬૩ જિલ્લામંથી ૧૦ લક્ષિત જિલ્લા પર સકેન્દ્રિત હતું આ જિલ્લા હતા- વારાણસી, અલ્હાબાદ, બાંદા, ઈટાવા, સીતાપુર, અલીગઢ, સહારનપુર, ગોરખપુર, પૌડી તથા નૈનીતાલ. ૧૯૯૩થી પ્રારંભ કરી આ પરિયોજનાની સમય સીમા ઉપર્યુક્ત ૧૦ જનપદો ના માટે ૫ વર્ષ રખાઈ હતી પરંતુ ૨૦૦૩ સુધી આનો વિસ્તાર ૧૭ જનપદો સુધી કરવાનું હતું.*

૫.૩.૨ બિહારની શિક્ષણ પરિયોજના

આયોજનોના ઉદ્દેશ રાજ્યમાં ગુણવતા શિક્ષણ પર બળ આપતા પ્રારંભિક શિક્ષાનું સાર્વત્રિકરણ હતું.આ પરિયોજના ઉત્તર પ્રદેશ બેઝીક શિક્ષણ પરિયોજના અને આને કાર્યન્વિત કરવાવાળી એજેન્સીની ઉપલ્બધી પર હતી એટલે કે બિહાર શિક્ષણ પરિયોજનાના ઉતરદાયિત્વ પણ ઉત્તર પ્રદેશ બેઝિક શિક્ષણ પરિયોજનાને આપ્યુ હતુ. આ પરિયોજના ભારત સરકાર તથા બિહાર રાજ્ય સરકાર ની ભાગીદારીની પરિયોજના હતી. આ યોજનાનું વિશેષ બળ સમાજની સુવિધાથી વંચિત વર્ગોની શિક્ષણ, જેવી કે અનુસુચિત જાતિ અને અનુસુતચિત જનજાતિ તથા મહિલાઓ પર હતુ આ પહેલી એવી વ્યાપક સર્વ શિક્ષા પરિયોજના હતી જેના આર્થિક પ્રબંધ રાજ્યથી બહાર હતુ આના પહેલા ત્રણ જનપદો રાંચી, રહિતાષ અને પશ્ચિમ ચંપારણમા શરૂઆત કરાઈ હતી અને પછી તે ૧૯૯૨-૯૩માં વિસ્તાર ચાર અને જનપદો માં કરવામાં આવ્યો હતો.

પરિયોજના ના ઉદ્દેશ :-

- *શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ જેમાં ૧૪ વર્ષ ની ઉમર સુધી બધા બાળકો ના માટે અભિગમ્યતા અને અધિગમના ન્યુનતમ સ્તરો ની સાર્વત્રિક ઉપલબ્ધિનો ક સંયુક્ત કાર્યક્મ સમજાવવામાં આવે છે.*
- *શિક્ષણ પધ્ધતિમાં આ પ્રકારે અભિમુખી કરણ કરવાનુંહતું જેથી મહિલાઓ ની સમાનતા અને સશક્તિકરણ નાઉદ્દેશ પૂરા થઈ શકે.*
- *વૃદ્ધો અને નિમ્ન જાતિઓ જાતીય સમુદાયો અને સમાજ ના સૌથી ગરીબ વર્ગો ના બાળકોને સમાન શૈક્ષણિક અવસર પ્રદાન કરવા માટે જરૂરી ઉપાય કરવા.*
- *શિક્ષણની નોંધણી ક્ષમતા ને વધારવા અને મહત્તમ : અનુસુચિત જાતિ અને અનુસુચિત જનજાતિ ના વિદ્યાર્થીઓ અને છોકરીઓ ની ડ્રોપ આઉટ દર માં સુધારો કરાવવો.*

કાર્યનિતિઓ (વ્યૂહરચના) : *આ પરિયોજના ના અંતર્ગત નીચે લખેલી કાર્યનીતીઓ અપનાવવામાં આવી હતી.*

- *લગભગ ૧૧,૦૦૦ પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ પ્રાથમિક કક્ષાઓનું*

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટની વ્યુહરચનાઓ

- *લગભગ ૧૬,૦૦૦ અતિરિક્ત શિક્ષકો ની ભરતી નિર્માણ*
- *નવા નિયોજિત શિક્ષકો નું પ્રશિક્ષણ*
- *નવા નોંધાયેલા વિદ્યાર્થીમાં જરૂરી સામગ્રી નું પ્રવધાન*
- *સહુભાગી યોજના અને કાર્યાન્વયન*
- *મહિલા*

કાર્યકલાપ

- *ગ્રામ શિક્ષા સમર્પિતીના આયોજન અને નિમ્નતમ સ્તર પર કાર્યક્રમાં સમુદાયની ભાગીદારી*
- *એન.જી.ઓ (ગૈર-રાજકીય સંસ્થાઓ / સ્વયં સેવી સંસ્થાઓ)ના માધ્યમથી કાર્યશાળઆઓ ના આયોજન અધિગમ ના ન્યુનતમ સ્તરોની પ્રાપ્તિ માટે મુખ્યકામિકો અને પ્રાથમિક શિક્ષકો ને પ્રશિક્ષિત કરવા*
- *મહિલાઓ ના માટે જિલ્લા સ્તર પર એક સમૂહની રચના કરવી.*
- *નોંધણી અભિયાન*
- *કાર્યશાળા તથા ગ્રામીણ પુસ્તકાલયો વગેરે ના અવધારણા નો વિસ્તાર*
- *મહિલા સંખ્યા વિદ્યાલયો ના માટે સ્થાનીય ઉતરદાયિત્વ સ્થાપિત કરવા પૂર્વ બાલ્યકાળ દેખરેખ અને શિક્ષણ તથા ગૈર-ઔપચારિક શિક્ષણ કેન્દ્રો, સહાયક વિદ્યાલયોના પ્રબંધમાં સક્રિય ભૂમિકા નિભાવવા અને ગ્રામ સમિતિ માં ભાગીદાર થવું.*

કાર્યન્વયન

જિલ્લા અને રાજ્ય સ્તર પર પ્રબંધન સંરચનાઓ મહિલા સશક્તિકરણ, વિસ્તારિત સમુદાય સંઘટન, બેઝિક શિક્ષણમા અધિક રાષ્ટ્રિય / અંતરરાષ્ટ્રિય રુચિ ના સંઘટન વગેરે સ્થાપિત કરવા, કક્ષા ના ચયન, પરિયોજના ના પરિક્ષણ તથા ગ્રામ સ્તર પર પરિયોજના સંબંધી સૂક્ષ્મ યોજનાઓ નિર્ધારીત કરવામાં આવી.

આ પરિયોજનાઓ ૧૨ જિલ્લામાં ચલાઈ ગઈ.

૫.૩.૩ લોક ઝુંબેશ

જેને સર્વ શિક્ષાનું લોક અભિયાન પણ કહેવાય છે. રાજસ્થાન સરકારે સ્વિડિશ ઈંટરનેશનલ ડેવલેપમેન્ટ ઓથોરિટી (SIDA)ના સહયોગથી ૧૯૯૨માં શરૂ કરી.

આ કાર્યક્રમના ઉદ્દેશ ઔપચારિક અને બિન ઔપચારિક રીત થી અને કાર્યાત્મક સાક્ષરતાના માધ્યમથી સંતોષ જનક સ્તર સુધી પ્રારંભિક શિક્ષા ના સાર્વત્રીકરણના લક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનું છે. આનું મુખ્યબળ છોકરીઓના શિક્ષણ પર જેની સાથે લોક સંગઠન ના માટે કાર્ય આવે છે.

પરિયોજના ના ઉદ્દેશ :-

- *લોક સંઘટન અને ભાગીદારી ના માધ્યમથી વર્ષ ૨૦૦૦ સુધી બધા માટે શિક્ષણ ઉપલબ્ધ કરાવવું.*
- *છોકરીઓ અને મહિલાઓ પર વિશેષ ધ્યાન આપવા સુધી છેકરીઓના નોધણીમાં સુધારો લાવવો.*
- *શિક્ષણમાં સમાનતા અને જીવન જીવવા માટેનું હથિયાર બનાવી મહિલાઓ ના સશક્તિકરણ કરવા*
- *મહિલા અને પુરૂષ બંને માં ૧૫ થી ૩૫ વર્ષ ના ઈમર વર્ગમાં ૮૦ ટકા સુધી સાક્ષરતા સ્તર વધારવામાં ગુણાત્મક સુધારો લાવવા માટે*
- *પ્રશિક્ષણ અને તકનિકી સંસાધન સહાયક સંરચના ની પ્રણાલીનું નિર્માણ કરાવવા.*
- *જ્યાં આંકડાના સંગ્રહ કરવામાં આવતો હોય જે આ પ્રક્રિયામાં જોડાયેલા હોય, તેમના પ્રયત્નોને સુનિશ્ચિત કરવા.*

મુખ્ય ઘટક

- *કાર્યક્રમોને આરંભ કરવા અને તેમના પ્રબંધન કરવા માટે એક એવી સ્વાયત સંસ્થા નું પુન:નિરીક્ષણ કરી શકે*
- *ગ્રામસ્તર પર વિદ્યાલય માનચિત્રણ અને સુક્ષ્મ યોજના લોક ઝુંબેશના મુખ્ય સંચાલકના લક્ષણો નો નિરૂપણ કરે છે. આ કાર્ય સામાજિક કાર્યક્તાઓ, શિક્ષકો અને લોક ઝુંબેશ ના કાર્યકરતાઓ દ્વારા શિક્ષણ મૂલ્યાંકન માટે કરાવવામાં આવે છે જેથી પ્રત્યેક બાળકોની વ્યક્તિગત રૂપ થી પ્રગતિનો ખ્યાલ આવે છે.*

કાર્યનિતિઓ (વ્યૂહરચનાઓ) :

આંતરિક સ્તરપર એક ક્રિયાવિધિ અને રચનાતંત્ર વિકસિત કરવામાં આવ્યું જેમ કે પ્રેરક દલ ભવન નિર્માણ સમિતિ,ગ્રામ શિક્ષા સમિતિ કલસ્ટર ખંડ સ્તરીય શૈક્ષિક પ્રબંધન સમિતિ (બ્લોક લેવલ પ્રબંધન) અને બ્લોક સ્ટીપરીંગ સમૂહ જે પ્રયોગ માટે પાંચ જિલ્લા માં કાર્યક્મ ને સહાયતા આપે છે.અને તેને મોનિટર કરે છે.

- *પાઠ્યપુસ્તકના આંતરિક પ્રશિક્ષણ ના વિકાસ અને શિક્ષકો ની અભિપ્રેરણાના માટે આંતરિક પ્રશિક્ષકોના વિકાસ*
- *મહિલાઓની ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવા માટે શિક્ષકોનું મંચ બનાવવામાં આવ્યુ*
- *બધા સ્તરો પર કાર્યક્તાઓની સંખ્યા વધારવામાં આવી જેથી તે ક્ષેત્રમાં પૂર્ણ ઉત્તરદાયિત્વનો નિર્વાહ થઈ શકે*
- *અને ખંડ સ્તરથી બધા કાર્યક્તાઓ ની સમીક્ષા યોજના મીટિંગો ના આયોજન પ્રત્યેક મહિને કરવામાં આવે છે જેથી પાછ્લા કાર્યના થઈ શકે બંને આગળના મહિના ની યોજના ને અંતિમ રૂપ આપી શકાય*

- **પ્રવેશોત્સવ :** પ્રવેશોત્સવ એક એવી ઘટના છે. જેના માધ્યમથી બાળકોમાં વિદ્યાલયમાં અને સમુદાયમાં સકારાત્મક અને સર્જનાત્મક વાતાવરણ નું નિર્માણ થઈ શકે.

પ્રવૃત્તિ :-

આ પરિયોજના માં સંમેલિત કાર્યરલાપ નીચે આપેલી સારણી ૫.૫માં દર્શાવેલ છે.

જન્મજાતીય બાળકો માટેની હોસ્ટેલ	મોસમના પ્રવાસીઓ માટે આવશ્યક્તાઓની પૂર્તિના માટે અને તેમના માટે જે સુંદર જગ્યાએ રહે છે.
મહિલા શિક્ષણ વિહાર	૧૫ પ્લસ વર્ષવર્ગની વિદ્યાલયના બહાર છોકરીઓ માટે આવાસીય પાઠ્યક્રમ ચલાવ્યા જેમાં ગ્રામીણ ક્ષેત્રોથી આયેલી છોકરીઓ ને ગુણવતાનું શિક્ષણ અપાતુ હતું
બાલિકા શિક્ષણ વિહાર :-	૯ થી વધુ વર્ષ વર્ગની છોકરી ઓના માટે જે વિદ્યાલય છોડી ચુકી છે. ૬થી૮ મહીના આવાસીય કેમ્પ, જેથી તેમને ઔપચારીક શિક્ષા માં ફરીથી દાખલ કરવામાં આવે.
મુક્તાગન	આ કાર્યક્રમ એ જનજાતીઓ માટે હતું જે કિશનગંજ બ્લોકના ખંડેલા કલસ્ટરમાં રહેતા હતા
મદરસે	ભરતપુર કોમન બ્લોકના મુસલમાન બાળકો ના માટે ચલાવવામાં આવતો હતો.
વિદ્યાલયી સ્વાસ્થય કાર્યક્રમ	આ કાર્યક્રમના ઉદ્દેશ વિદ્યાલયી બાળકોના સ્વાસ્થય સંબંધી જાગૃતતા ઉત્પન કરવાનો છે.
આંગનવાડી કેન્દ્ર	આ પૂર્વ પ્રાથમિક વિદ્યાલય ને મજબૂત કરવા અને તેની સંબંધી પ્રાથમિક શિક્ષણને જોડવાના કાર્યક્રમ છે. ઉત્તર પ્રદેશ દ્વારા સમર્પિત એન.જી.ઓ 'વિજ્ઞાન' એ ૨૪૫ આંગણવાડી કેન્દ્ર ઉત્તરદાયિત્વ લીધુ હતું.

૫.૩.૪ શિક્ષણ કર્મી પરિયોજનાઓ

શિક્ષણ કર્મી પરિયોજના એક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ છે જેને રાજસ્થાન સરકારે ૧૯૮૭ માં ઈન્ટરનેશનલ ડેવલેપમેન્ટ ઓથોરિટીની સહાયતાથી શિક્ષણ કર્મી બોર્ડના માધ્યમથી ચલાવવામાં આવ્યો હતો.

પરિયોજનાના અંતર્ગત અધ્યાપકોની અનઉપસ્થિતિ પર ધ્યાન આપવામાં આવ્યુ જે પ્રારંભિક શિક્ષણથી સાર્વત્રીકરણની પ્રાપ્તિમાં એક મુખ્ય અડચણ હતી એ પછી આને એક પ્રાથમિક વિદ્યાલય ના આધ્યાપક એક એકલ અધ્યાપક વિદ્યાલયમાં સ્થાપના કરવાના વિચાર કર્યો જેના સ્થાને નિવાસી, તેમને શિક્ષાકર્મી કહેવામાં આવ્યા, સહાયતાર્થ લગાવામાં આવ્યા.

સ્થાનિય વ્યક્તિઓ (શિક્ષાકર્મી) ની નિયુક્તિના માટે અધ્યાપકો ના માટે નિર્ધારિત શૈક્ષિણિક યોગ્યતા ને વધારે આવશ્યક ન સમજવામાં આવ્યું. પરંતુ નિયુક્ત ના પછી એમને આવશ્યક પ્રશિક્ષણ અને શૈક્ષણિક સહાયતા પ્રદાન કરાઈ ગઈ જેવી તે એક અધ્યાપક રૂપ માં પ્રભાવી રૂપથી કાર્ય કરી શકે .

પરિયોજના ના ઉદ્દેશ

- પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ ને એક સંયુક્ત કાર્યક્મ સમજવામાં આવ્યો જેના માટે પ્રાથમિક શિક્ષણની અભિગમ્યતા અને અધિગમ ના ન્યૂનતમ સ્તરો ના રૂપમાં સાર્વત્રિકરણ ઉપલબ્ધિ સામિત હોય.
- શિક્ષણ પ્રણાલી ના અભિમુખીકરમ જેથી મહિલાઓ ની સમાનતા અને તેમના સશક્તિકરણ ના ઉદ્દેશ્ય ની પુર્તી થઈ શકે,
- પ્રૌઢો્ ને નિમ્ન સામાજિક વર્ગો, નવ જાતીય સમુદાયોઅને સમાજ ના સૌથી ગરીબ વર્ગો, ના બાળકો ને સમાન શૈક્ષણિક અવસર પ્રદાન કરવા માટે ઉપર્યુક્ત ઉપાય કરવા.
- ઓછી નોધણીની મુખ્ય સમસ્યા અને બાળકોના ઉચ્ચ ડ્રાપ આઉટ દર (વિશેષ છોકરીઓ ની) સમસ્યા પર કાબુ રાખવા.

કાર્ય નિતિઓ (વ્યૂહરચનાઓ) : આ પરિયોજનાના અંતર્ગત નીચે લખેલી કાર્યનીતીઓ અપનાવવામાં આવી.

- શિક્ષણકર્મી પરિયોજના ને પુનઃનિરીક્ષણ ના માટે STDI દ્વારા એક મોનીટરીંગ મિશન નિયુક્ત કરવામાં આવ્યું ગયા જે વર્ષમાં બે વાર પરિયોજનાઓ ની પ્રગતિ ની સમીક્ષા કરશે.
- ક્ષેત્રના અનુભવો અને પોતાની સહમતી ના નિર્ણય પર આધારિત પ્રવિધિઓ વિકસિત કરી.
- વધારેમાં વધારે વિકેન્દ્રીકરણ અને સમુદાયની ભાગીદારી.
- અભિગમ્યતાની દ્રષ્ટિ થી લિંગ અને સામાજિક સંવેદનશીલતા ને સમર્થન

કાર્યન્વયન : પરિયોજના નિર્દેશકની સાથે રાજસ્થાન સરકાર અને સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ સાથેમળીને કાર્ય કરી રહી છે. જે શિક્ષણકર્મિઓ ના માટે પ્રશિક્ષણ માટે ડિઝાઈન તૈયાર કરે છે. કાર્યક્મ આયોજિત અને સંચાલિત કરે છે. આ ઉપરાંત શિક્ષા કર્મીઓના પ્રશિક્ષણ પર નિરીક્ષણ પણ કરે છે.

આ પરિયોજનાના ઉદ્દેશની પૂર્તી માટે અને ગ્રામિણ ક્ષેત્રના સુવિધા ની વંચિત વર્ગની આવશ્યક્તાઓની પુર્તિ માટે કરવામાં આવી છે. શૈક્ષણિક પ્રયાસો ને પંચાયત સમિતિ શિક્ષણકર્મી સહયોગી, વિશેષ વિશેષજ્ઞ સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ અને ગ્રામીણ સમુદાય ના સમર્પણ અનિવાર્ય છે.

ક્રિયાક્લાપ : આ પરિયોજના ના મુખ્ય કાર્યાલય નીચે આપેલી સારણી થી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

ડે-કેન્દ્ર	જ્યારે વિધમાન પ્રાછમિક વિદ્યાલય, શિક્ષાકર્મિઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે.તેથી તેમને ડે-કેન્દ્ર નું નામ આપવામાં આવે છે.
પરિહાર પાઠશાલા	જ્યારે બાળકો કોઈ કારણે વર્ષ ડે-કેન્દ્રો પર ભણવા જઈ શકે છે અને જો રાત ના સમયે ભણવા જાય તો તેને પરિહાર પાઠશાલા કહેવામાં આવે છે.
મહિલા પ્રકાશન કેન્દ્ર	આ પરિયોજના નવું બળ મહિલા શિક્ષાકર્મીઓ ની ભર્તી અને મહિલા શિક્ષાકર્મી પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર સ્થાપિત કરવા પર હોય છે. આ કેન્દ્રોને મહિલા પ્રકાશન કેન્દ્ર કહે છે. આ સ્થાનિય મહિલાઓ ને શિક્ષાકર્મીના પ્રશિક્ષણ આપે છે.

સંઘટિત ઉપાગમ	એક સર્વેક્ષણ થી સ્પષ્ટ થયુ કે ૧૪ વર્ષની ઉમર સુધી જનજાતિઓ અથવા રેગિસ્તાનમાં ૬૦ ટકા બાળકો શારિરિક નિર્યોગીતાઓ થી પિડિત હોય છે. એમનું ધ્યાન રાખવા માટે શિક્ષાકર્મી પરિયોજના માં આ બાળકોને રાખવામાં આવ્યું.

પરિસ્થિતિ- ૨

૧. આપણા નજીકની કોઈ અવી સંસ્થામાં જવુ અને એવી સંસ્થા હોય કે જે શાળાની બહાર બાળકોને ભણાવતા હોય એવા કાર્ય પર એક રિપોર્ટ તૈયાર કરો.

....

....

....

૨. સામાન્ય સૂચનાઓ : સંસ્થાનું નામ, ઠેકાણું, ફોન નંબર, તેમાં ચાલતા ધોરણો અને વિદ્યાર્થીઓ એ રાજ્ય સ્તરીય છે કે રાષ્ટ્ર સ્તરીય.

....

....

....

૫.૩.૫ પ્રારંભિક શિક્ષણના સંબધિત મહારાષ્ટ્રમાં ચાલવા વાળી વિવિધ પરિયોજનાઓ - એક કેસ અધ્યયન

૫.૩.૫.૧ સામાજિક રૂપથી વંચિત બાળકો ના માટે પરિયોજનાઓ

અનુસુચિત જાતી, અનુસુચિત જનજાતિ, ખોજા જાતિઓ તથા જનજાતિઓ સામાજિક રુપ થી અનુસતજાતિ કી શ્રેણીમાં રાખવામાં આવ્યુ મહારાષ્ટ્ર ના અનુસુચિતજાતિના છોકરા અને છોકરીઓ માટે નીચે લખેલી પરિયોજનાઓ ચલાવવામાં આવી રહી છે.

- દસમાં ધોરણ સુધી વજીફા (શિષ્યવૃતિ)
- મફત ગણવેશ અને પુસ્તકો
- બોડિંગ હાઉસ
- રાજકીય અને બિન-રાજકીયખાનગી એજન્સી ઓ માટે હોસ્ટેલ
- એન.સી.આર.ટી દ્વારા સ્થાપિત રાષ્ટ્રીય પ્રતિભા ખોજ બોર્ડ ે અનુસુચિત જાતિ અને

અનુસુચિત જનજાતિ ના બાળકો ને માધ્યમિક શિક્ષણ પુર્ણ કરવા પછી શિષ્યવૃતિ આપે છે.

- ઉપસ્થિતિનું ભથ્થુ
- આશ્રમ વિદ્યાલય
- બુક બેંક સ્કીમ

૫.૩.૫.૨ છોકરીઓ માટે પરિયોજનાઓ :-

પરિવારઅને સમાજ માટે છોકરીઓની શિક્ષણના મહત્વ ને ધ્યાનમાં રાખી રાજ્યને એમની શિક્ષણના વિભિન્ન પરિયોજના ની શરૂઆત કરી :

- **ઉપસ્થિતિ માટે ભથ્થુ :** ધોરણ ૧ થી ૫ સુધી ડ્રોપ આઉટ દર ને ઓછો કરવા માટે અનુસુચિત વર્ગોની બધી છોકરીઓ ને પ્રતિદિન એક રૂપિયો ભથ્થુ આપવામાં આવે છે, જો તે વિદ્યાલય માં ૭૫ % કાર્ય દિવસો સુધી ઉપસ્થિત રહે છે.
- **હિલાબાઈ હોલ્ડર દ્વારા છોકરી ઓ ના માટે નિઃશુલ્ક યાત્રા સ્કીમ :** ૧૯૯૭માં સરકાર ના ગ્રામીણ ક્ષેત્રો ની છોકરીઓના માટે નિઃશુલ્ક યાત્રા સ્કીમ ચલાવી જેથી છોકરીઓ શિક્ષણથી વંચિત ન રહી જાય આ સ્કીમ એ જ પ્રશિક્ષણ પર લાગુ પડે છે કે જેમની ઉપસ્થિતિ વર્ષમાં ૭૫ ટકા કાર્ય દિવસોની થશે.
- **માતૃ પ્રબોધન પરિયોજના :** ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણના ઉદ્દેશ ને પ્રાપ્ત કરવા માટે માતાઓ ને બાળકોનું શિક્ષણ,તેમના સ્વાસ્થ્ય અને વ્યક્તિત્વ વિકાસના વ વિષયમાં શિક્ષિત કરવા માટે આ કાર્યક્રમ ચલાવવામાં આવે છે.
- **આર્મી સ્કુલ :** મહારાષ્ટ્રની છોકરીઓ ને પ્રોત્સાહિત કરવામાટે સરકાર ને નાસિકમાં અને ભોર સ્થાન પર આર્મી વિદ્યાલય ની શરૂઆત થી જ્યાં છોકરીઓને થોડી શિષ્યવૃતિ પણ મળે છે. અને જો તે શારિરીક રૂપથી તંદુરસ્ત હોય તો આગળ પ્રશિક્ષણ આપવાનો અવસર આપવામાં આવે છે.
- **સમૂહ-નિવાસી વિદ્યાલય :** છોકરીઓ માટે જે દૂર સ્થાનમાં હોય છે, જેના કારણે આવા વિદ્યાલય ની શરૂઆત કરવામાં આવી છે.

૫.૩.૫.૩ આર્થિક રૂપથી પછાત જાતિઓ ના બાળકોના વિકાસ માટે પરિયોજન

સમાજમાં કોઈ પણ જાતિ અથવા ધર્મ ના બાળકો આર્થિક રૂપથી કમજોર હોઈ શકે. ગરીબીના કારણે આ બાળકો વચ્ચે જો વિદ્યાલય છોડી પરિવાર માટે કમાવા લાગે છે આવા બાળકો માટે થોડી સ્કીમ નીચે પ્રકારે છે.

- **શિષ્યવૃતિ :-** ૧૯૭૮માં મહારાષ્ટ્ર સરકાર ને આર્થિક રૂપથી પછાત બાળકો માટે શિષ્યવૃતિ યોજના લાગુ પાડી જેના અંતર્ગત પ્રત્યેક છાત્ર ની ૭૦ રૂપિયા પ્રતિમાસ અને છાત્રાને ૮૦ રૂપિયા પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટની વ્યુહરચનાઓ

- **આર્થિક રૂપથી પછાત જાતિઓ :-** *મહારાષ્ટ્રસરકારે ૧૯૫૬ મા આ યોજના આરંભ કરી હતી. આ યોજના અંતર્ગત આર્થિક રૂપથી પછાતજાતિઓ ના સંબંધિત જાતિઓના બાળકો ને શિષ્યવૃતિ આપવામાં આવે છે. જો તે ૭૫ ટકા હાજરી બતાવે છે અને તેમના માતા-પિતાની આવક નિર્ધારીત કરતાં ઓછી છે.*

- **પોષક આહાર :** *આ પરિયોજનાનો પ્રારંભ ૧૯૯૫ થી થયું જેના અંતર્ગત પ્રત્યેક બાળકો જો નિયમિત રૂપથી વિદ્યાલય જશે તેને થોડીક માત્રામાં પોષક ભોજન આપવામાં આવશે.*

- **સાવિત્રી બાઈ અભિભાવક સ્કીમ :** *૧૯૯૩માં આ યોજના ચલાઈ ગઈ. આ અંતર્ગત વિદ્યાલયના પ્રધાનચાર્ય, કોઈ અધિકારી અનેસમાજ મા કોઈ પણ સક્ષમ વ્યક્તિ કોઈ એવી કન્યા ને અપનાવી શકતા હતા જે ગરીબી ના કારણે વિદ્યાલયમા જવા માટે સક્ષમ હતી અને પ્રતિમા, વિત્તીય સહાયતા પ્રદાન કરી શકે છે. પરંતુ એવા વિદ્યાલય ના માધ્યમથી જ કરી શકે છે.*

- **બુક બેન્ક સ્કીમ :** *પ્રાથમિક વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ ને મફત ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે. વર્ષના અંત મા આ પુસ્તકો ને પાછી લેવામાં આવે છે. જ્યારે બાળક આગલા ધોરણમાં જાય ત્યારે તે પુસ્તકો ને બદલે તે ધોરણની પુસ્તકો મળે છે.*

૫.૩.૫.૪ સુદૂર ક્ષેત્રના બાળકો માટે પરિયોજનાઓ

મહારાષ્ટ્ર સરકારે ૧૯૭૦માં દૂર ક્ષેત્રોમાંરહેતા બાળકોને માટે નીચે લખેલી યોજનાઓ બનાવી

- **પોષક આહાર યોજના :-** *આનો ઉદ્દેશ ૬ વર્ષ સુધી ના બાળકોને સમતુલિત આહાર આપવાનું હતો જે આંગણવ ડી અને બાલવાડીથી ના માધ્યમથી આપવામાં આવે છે.*

- **આશ્રમશાળા :-** *જનજાતિય વિકાસ નિર્દેશાલયે આ યોજના ને કાર્યવિન્ત કરી વધુ ગરીબ બાળકો ને આ આશ્રમ મા આશ્રય આપવામાં આવતો જ્યાં તેમને મફત લખવા ભણવા, રહેવા અને ગણવેશની સુવિધા આપવામાં આવતી આ વિદ્યાલય (આશ્રમ)પહેલાથી દસમા ધોરણ સુધી હતી અને તેમના પરિક્ષણ સરકાર દ્વારા કરવામાં આવતી હતી (૧) બેઝિક આશ્રમ શાળા (પહેલા ધોરણથી ચોથા ધોરમ સુધી) (૨) પરા-બેઝિક આશ્રમશાળા પાંચમા ધોરણથી દસમાં ધોરણ સુધી*

- **વિદ્યાનિકેતન :-** *જનજાતિય પ્રતિભાશાળી બાળકો માટે આ એક નવી યોજના હતી. જેને ૧૯૮૧માં એક અથવા જિલ્લામાં ખોલવામાં આવ્યા. આ પ્રકાર ના બધા સ્થાનોમાં આદિવાસી બાળકો ના માટે ૧૦ સીટોની સુવિધા હતી.*

- **બાલ શિક્ષણ પરિયોજના :-** *આ યોજના મહારાષ્ટ્ર સરકારે ૧૯૮૨ માં યુનિસેફ ની સહાયતાથી શરૂ કરી. તેમાં બાળકોને સુંદર,રુચિકર તસ્વિરો વાળી પુસ્તકો મફત આપવામાં આવતાં જેથી પુસ્તકો ના પ્રતિબંધો ના રુચિનો વિકાસ થઈ શકે. અને ફળ સ્વરુપ બાળકો શાળામાં જવાનું જરૂરી સમજે.*

નોંધ

૫.૩.૫.૫ વિદ્યાલય થીબહાર બાળકો માટે પરિયોજના :

ઘણાબધા બાળકો ગરીબી અને અન્ય કોઈ કારણથી શાળાએ ન જાય અને જો જાય તો પણ અધવચમાં શાળા છોડી દે છે. એવા બાળકો માં ઘણી પરિયોજના ચલાવવામાં આવી

(૧) **સેતું વિદ્યાલય :-** આ વિદ્યાલયોનો ઉદ્દેશ એ વિદ્યાર્થિઓને ફરીથી વિદ્યાલયમાં નોંધણી કરવાની હતી જો વચ્ચમાં જ વિદ્યાલય છોડી દે અને જે કાંઈ શીખ્યુ હોય તે ભુલી જાય. તેવા બાળકોને તેમનું શિક્ષણ પૂરુ કરવા ફરીથી અવસર આપવાનો હતો. એવા બાળકોને લગભગ ૪૫ દિવસ સુધી અલગ થી ભણાવવામાં આવતું અને પછી તેમને નિયમિત વિદ્યાલયમાં નોધણી માટે મોકલી દેવામાં આવતા

(૨) **ઈડિસ બાલ શ્રમ પરિયોજના :-** ઘણા એવા બાળકો છો જે ક્યાંય ને ક્યાંય મજૂરી કરે છે અને શાળા એ ના જાય આ પરિયોજનાનો ઉદ્દેશ બાળશ્રમના વિરોધ કરી તે બાળકોને સાક્ષર બનાવવાનો હતો. તેને મહારાષ્ટ્ર ના ૫ જિલ્લામાં કાર્યાન્વિત કરવાનાંગોંડિયા, અમરાવતી, જાલના, ઔરંગાબાદ અને મુંબઈ જિલ્લાઓનું દાયિત્વ કેટલીક સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓ ને આપવામાં આવ્યુ જે જગ્યા-જગ્યા એવા બાળકો ની શોધ કરતા હતા જે ફેક્ટરી, ઉધોગો, હોટલો વગેરે માં બાલશ્રમ કરતા હતા. તેને લઈને નિયમિત વિદ્યાલયોમાં ભરતી કરાવામાં આવતા અને તેમને શિષ્યવૃતિ આપવામાં આવતી હતી.

(૩) **શક્કર શાલા :-** આ એવા વિદ્યાલયો હોય છે કે જે શેરડી કાપવાવાળાના વિસ્તારની નજીક ખોલવામાં આવતા. જ્યાં-મજુરોના બાળકો સાક્ષરતા પ્રાપ્ત કરે છે. કારણ કે તેમના માતા-પિતા શેરડી કાપવાની ઋતુમાં શેરડી ની મિલો પાસે જઈને ડેરા નાખતા અને તે કેટલાય મહિના સુધી પોતાના માતા પિતા સાથે રહે છે. અંતમાં આવા બાળકોના શિક્ષણ માટે શક્કર શાળા ખોલવામાં આવી જેથી તેમના બળકો નું ભણવાનું બગડે નહિ. આને દ્વિતિય સિમેન્ટ વિદ્યાલય પણ કહેવામાં આવે છે. આ શાળાઓ માત્ર તેજ મોસમમાં કાર્ય કરે છે જ્યારે તે બાળકો માતા-પિતા ના સાથે પોતાના ઘેર પાછા આવે છે ત્યારે તે વિદ્યાલયને પણ બંધ કરી દેવામાં આવે છે.

(૪) **વસ્તીશાલા :-** આ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક વિદ્યાલય હોય છે. જે પહાડી ક્ષેત્રોમાં, આદિવાસી ક્ષેત્રો અને દૂર ક્ષેત્રોમાં બિન-ઔપચારીક શિક્ષણ આપે છે. જયાં એક કિ.મી ની દૂર પણ કોઈ વિદ્યાલય વિદ્યમાન નથી. આ બાળકોને ૧-૪ કક્ષાઓ સુધી ના પાઠ્યક્રમ શીખવામાં આવે છે. એક વસ્તી વિદ્યાલય ચલાવવા માટે ગ્રામ પંચાયતના પાસે ઓછામાં ૧૫ બાળકોના નોંધણી હોવી અનિવાર્ય છે. ગ્રામ શિક્ષા સમિતિ યોગ્ય અધ્યપકો ના પ્રબંધ કરે છે. આ અધ્યાપકોને વિશેષ પ્રશિક્ષણ નિકટતમ ડાઈટ () પ્રદાન કરે છે.

૫.૩.૫.૬ વિશેષ લક્ષ્ય સમૂહ માટે પરિયોજનાઓ (વિકલાંગ,દેવદાસી બાળકીઓ, વગેરે)

વિશેષ લક્ષ્ય સમૂહમાં જુદા-જુદા સામાજિક સ્તરો, જાતિઓ, ધર્મો અને શૈક્ષણિક રૂપ થી પછાત વર્ગો ના બાળકો અને અપંગ બાળકોનો સમાવેશ હોય છો. આ બાળકો કોઈ ન કોઈ કારણ વશ પોતાનું શિક્ષણ અવધાન આપવામાં આવે છે.

નોંધ

- **દેવદાસીઓ ના બાળકો માટે પરિયોજના :-** દેવદાસી પરંપરા સમાજની એક નકારાત્મક સામાજિક પરંપરા છે. અંધવિશ્વાસ ના કારણ બહુ એવી દેવદાસીઓ સામાજીક અને આર્થિક રૂપથી નબળી થઈ છે.છેલ્લે તે પોતાના બાળકોને ભણાવી નથી શક્તી.તેમના માટે બનેલી યોજનામાં બાળકો ને નીચે મુજબની સુવિધાઓ આપવામાં આવે છે. પોષક આહાર,ઉપસ્થિતિ ભથ્થુ,બુક બેન્ક યોજના, સ્નેહાલય (બોડિંગ સ્કુલ), સ્ત્રી પ્રબોધન કાર્યક્રમ અને નિઃ શુલ્ક પાસ યોજના.

- **અપંગ બાળકોની શિક્ષા :-** આવા બાળકોના માટે સમર્પિત શિક્ષણ ઉપલબ્ધ હોય છે. આમા મુક્ત શિક્ષણ પ્રવિધિઓ સંમેલિત થાય છે. જેના માધ્યમથી બિન-ઔપચારીક શિક્ષા,ચાલતા-ફરતા વિદ્યાલય,ઉપચારી શિક્ષા, પાર્ટ ટાઈમ શિક્ષણ, વ્યવસાયિક શિક્ષા વગેરે આપવામા આવે છે.

- **નિર્યોગ્ય બાળકોની શિક્ષા :-** મહારાષ્ટ્ર સરકારે એવા બાળકો ના માટે વિશેષ વિદ્યાલય ખોલ્યા છે. ૧૯૮૫ ના મુંબઈ આંધળા બોબળાની સ્થાપના કરી જ્યારે આ બાળકો સામાન્ય બાળકોની જેમ ભણાવા-લખવા શીખી જાય છે. તો તેમને સામાન્ય વિદ્યાલયો માં ભર્તી કરી દેવામાં આવે છે. આ ઉપગમ ને સંમેકિત શિક્ષણ ઉપાગમ કહે છે.

પરિસ્થિતિ- ૩

તમે તમારા રાજ્યમાં ચાલતી આવી યોજનાઓનું અવલોકન કરો અને એની સરખામણી મહારાષ્ટ્રમાં ચાલતી યોજનાઓ સાથે કરો અને તેની સમાનતા પર એક રિપોર્ટ કરો.

....

....

....

૫.૪ ડી.પી.ઈ.પી (જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ પરિયોજના)

ડી.પી.ઈ.પી વિશ્વમાં શિક્ષણ ની સૌથી મોટી પરિયોજનાઓમાં છે, જેને ૧૯૯૫ માં આરંભ ૧૯૯૫માં આરંભ કરાયો. આનો ઉદ્દેશ પરંભિક શિક્ષણ ના સાર્વત્રિકરણ નો છે. તેના માટે બધા સ્તરો પર જિલ્લા-વિશિષ્ટ યોજના, વિકેન્દ્રિત પ્રબંધન, ભાગીદાર પ્રાંવધિઓ, સશક્તિકરણ અને ક્ષમતા નિર્માણ પર બળ આપવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રણાલી ને પુનઃશક્તિ પ્રદાન કરવા અને ઉચ્ચ પ્રાથમિક શિક્ષાના ઉદ્દેશની પ્રાપ્તિ કરવા આ કાર્યક્રમ ની મુખ્ય પહલ હતી.

આ પરિયોજના કેન્દ્રીય સરકાર ની યોજના છે. જેને વિશ્વ બેન્કની સહાયતા થી પાંચ રાજ્યો માં ચલાવવામાં આવ્યુ પછી તેનો વિસ્તાર અને રાજ્યો સુધી કરી દેવામાં આવ્યો. આ પરિયોજના આરંભ કરવા માટે પ્રત્યેક રાજ્ય ને પાંચ જિલ્લા પસંદ કરવાના હોય છે. આ જિલ્લા એવા હોવા જોઈએ જે સર્વાધિક અનુસુચિત હોય અને જ્યાં સ્ત્રી શિક્ષણના રાષ્ટ્રીય દરથી નીચે હોય અને જ્યાં ટી એલ સી (સમગ્ર સાક્ષરતા અભિયાન) સફળ રહ્યા હોય અને જેના ફળસ્વરૂપ પ્રાથમિક શિક્ષાની માંગ વધી હોય

૫.૪.૧ ડી.પી.ઈ.પી ના ઉદ્દેશ :-

આ પરિયોજનના થોડા મુખ્ય ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે.

- ઔપચારીક અને બિન ઔપચારિક શિક્ષણના માધ્યમથી ૬ થી ૧૪ વર્ષની ઉમર ની વર્ગ ના બાળકો ના માટે શિક્ષણ ની ૧૦૦ ટકા અભિગમ્યતા
- ૧૦૦ ટકા અવધારણ અને નોંધણી
- અધિગમના નીચેના સ્તરની પ્રાપ્તિ
- વિદ્યાલયોમાં પ્રગતિ અને ડ્રોપઆઉટ પર નિયંત્રણ રાખવું
- અધ્યાપકો અને સમાજ નું ક્ષમતા નિર્માણ-અધિકતમ વિકેન્દ્રી કરણ તથા સમુદાય ભાગીદારી
- સમાજના દરેક ઘટકના નોંધણી માં વદ્ધિ કરવી.

૫.૪.૨ ડી.પી.ઈ.પી ના મુખ્ય ઘટક :-

આ પરિયોજના ના મુખ્ય ચાર ઘટક છે.

- **સિવિલ કાર્ય :-** નવા વિદ્યાલયો ના નિર્માણ જેમા ઓછામાં ઓછા ૨ વર્ગ અને એક ઓસરી હોય. નવા ઓરડા જોડવા જ્યાં પહેલોથી ૧ થી ૧૦ સુધી ધોરણો ચલાઈ રહ્યા હોય. શૌચાલય, વિદ્યાલય ની જાળવણી, અધ્યાપકોના આવાસ અને મહિલા હોસ્ટેલનું નિર્માણ કરાવવું.
- **કાર્યક્રમ :-** ઘણા બધા વૈકલ્પિક ઉપાગમ જેમા બાળકો ને સુવિધા મળી શકે. ડી.પી.ઈ.પી ના કેટલીક વિશેષુ પ્રવૃત્તિ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે.
- **પ્રબંધન :-** જિલ્લા સ્તર પર પ્રબંધન સંરચના, પ્રબંધન સુચના, પ્રણાલી તૈયાર કરવા અને આર્થિક પ્રબંધ કરવા આ સંરચના ઓ પર રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તર પર વિચાર કરવામાં આવે છે.
- **વિદ્યાલય માનવચિત્રણ અને સૂક્ષ્મ સ્તર યોજના બનાવવી :-** આનો ઉદ્દેશ નોધણી કરવી અને સમુદાયના પ્રથમિક શિક્ષામાં ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવાનું છે. સુક્ષ્મ યોજનાના અંતર્ગત ગ્રામશિક્ષા સમિતિના કાર્ય ને સુક્ષ્મ રૂપ આપી ઉતરદાયિત્વ નિર્ધારિત કરવાનું છે.

૫.૪.૩ ડી.પી.ઈ.પી. નું કાર્ય

વિકેન્દ્રીકૃત આયોજન પ્રયાસના શ્રી ગણેશ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ દ્વારા રાજવીય તથા જિલ્લા સ્તર પર સંવૃતિક સહાયતા પ્રદાન કરવામાં આવ્યું છે. ડી.પી.ઈ.પી. માટે નીચેના ચરણોના માધ્યમ થી વિકેન્દ્રીયકરણ ની સંકલ્પના નો રૂપ આપવું કે આ એક ગંભીર પ્રયત્ન હતો.

- આ કાર્યક્મના અંતર્ગત વિકેન્દ્રીકૃત શૈક્ષણિક આયોજન કરવા માટે જીલ્લા ને એક ઈકાઈ માનવામાં આવ્યું

નોંધ

- આ અંતર્ગત સંસાધન સંબંધી નિર્ણય લેવા ના પ્રારૂપ ને રાજ્ય સ્તર થી સ્થાનીય સ્તરો પર લાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યાં.
- આ કાર્યક્રમના અંતર્ગત આયોજન પ્રક્રિયા ને મજબૂત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો જેથી તે વધારે પરામર્થી,પ્રતિભાગિતાપૂર્ણ અને પારદર્શી થઈ શકે.
- આ અંતર્ગત નવી સંગઠનાત્મક વ્યવસ્થાઓ જેવી કે બી. આર અને સી.આર સી ના માધ્યમથી શૈક્ષણિક પ્રવૃતિને સાંવૃતિક સંસાધન સહાયતા પ્રદાન કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો.
- પ્રત્યેક વિદ્યાલયને ૨૦૦૦ રુપિયા વાર્ષિક અને પ્રત્યેક આધ્યાપક ને ૫૦૦ રૂપિયા વાર્ષિક જેવુ અનુદાન આપવામાં આવે છે .
- આયોજન પ્રક્રિયા ના માધ્યમ થી જિલ્લા અને ઉપ-જિલ્લા સ્તરો પર સ્થાનીય ક્ષમતાનો વિકાસ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો.

૫.૪.૪ કાર્યનિતિઓ અને પ્રવૃતિ

- **અભિગમ્યતા :-** જનજાતિય સુદર ક્ષેત્રોમાં નવા અવસરે પ્રારંભિક વિદ્યાલય ખોલવા,આવા રહેણાકમાં બહુકક્ષીય અધિગમ કેન્દ્ર અને વૈકલ્પિક વિદ્યાલય ખોલવા જેનાથી પ્રાથમિક શિક્ષણની અભિગમ્યતા વધી શકે.
- **જનજાતીય અને તટવર્તી વાસીઓ માટે શિક્ષા :-** પંચાયત અને સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ તેમજ વ્યક્તિઓ દ્વારા નોંધણી અભિયાન, પ્રબોધન કાર્યક્રમ,અને જનજાતીય અને તટવર્તીય વિદ્યાર્થીઓ ને મફત પાઠ્યપુસ્તક આપવા.
- **ગુણવતા સુધાર :-** ક્રિયા આધારિત શિક્ષણ શાસ્ત્ર દ્વારા આવર્તી અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ.
- **સમુદાય સંધટન(Community Mobilazation):** ગ્રામ શિક્ષા સમિતિ દ્વારા ના નિર્માણ અનેપંચાયત મોનીટરીંગ કક્ષ (PMC) તેમને પ્રશિક્ષણ અને અભિભાવકો ના અભિમિખીકરણ
- **શોધ અને મૂલ્યાંકન :-** ક્રિયાત્મક શોધ બ્લોક સંસાધન કેન્દ્ર અને જિલ્લા સ્તર પર અધ્યયન કરવું.
- **યોજના અને પ્રતિબંધન :-**વિદ્યાલય આધારિત યોજના ના માટે યોજના બનાવવી,વાર્ષિક યોજના તેયાર કરવી. જેના માટે બ્લોક સલાહકારી સમિતિ જિલ્લા સલીહકીરી સમિતિ અને જિલ્લા કાર્યાન્વયન સમિતિ ની બેઠક બોલાવવામાં આવે.
- **વિકલાંક બાળકો ની ઓળખાણ અને તેમની શિક્ષા (IEDC) નો પ્રબંધ :-** વિના મૂલ્યે પુસ્તકો પ્રબોધન ના કાર્યક્રમ અને અધ્યાપક સંગ્રહીકરણ કાર્યક્રમ વગેરે.
- **પ્રબંધન સુચના પ્રણાલી (MIS) :-** દરેક ડી.પી.ઈ.પી ના જિલ્લા કેન્દ્રોમાં કમ્પ્યુટર તથા ટ્રાયલ અપની આપૂર્તિકરવી અને તેમના કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રમમાંની નિયુક્તિ વગેરે સામેલ છે.
- ગ્રામ શિક્ષા નોધણી અને અવધારણ નોંધણીની શરૂઆત કરવી

૫.૪.૫ ડી.પી.ઈ.પી ના યુ .ઈ.ઈ પર પ્રભાવ :-

આ કાર્યક્રમને મિશનમોડ પર પ્રભાવ ચલાવવામાં આવ્યુ આ સંદર્ભ માં નીચે લખેલા નિષ્કર્ષ સામે આવ્યા

વ્યાપ્તિ (વિસ્તાર)		વિદ્યાલય
જીલ્લા જવાં પ્રતિષતા લાગૂ પાડ્યા	૨૧૯	યોજના ના અંતર્ગત વિદ્યાલય ૩,૭૫,૦૦૦
ફેજ I (૧૯૯૪ સિપ્ટેમ્બર ૨૦૦૧)	૪૨	નવા વિદ્યાલય ૧૦,૦૦૦
ફેજ II (૧૯૯૬-૨૦૦૨)	૮૦	નોંધણી
ફેજ III (૧૯૯૮ - ૨૦૦૩)	૨૭	તમામ નોંધણી અનુપાન ૧૦૨%
રાજ્વ જર્યાં કાર્યક્રમ લાગૂ પડ્યા	૧૮	શુદ્ધ નોંધણી અનુપાત ૯૦%
યોજના ના અંતર્ગત કુલ વિદ્યાર્થી	૫૧૩ લાખ	
કુલ અધ્યાપક	૧૧ લાખ	
ઈ.સી.ઈ		
ઈ સી ઈ સેન્ટર	૫૬૧૨૪	
કુલ બાળકો	૨૧ લાખ	
વૈકલ્પિક વિદ્યાલય		
કુલ કેન્દ્ર	૫૧,૧૨૪	
કુલ બાળકો	૨૧ લાખ	

સ્ત્રોત : ડી.પી.ઈ.પી દ્વારા દર્શાવેલ શીટ ખંડ ૫ અને સંખ્યા ૧૧

નોધ : જી.ઈ.આર અને એન.ઈ.આર ની ગણના કરવા માટે ફોર્મ્યુલા એકમના અંતમાં આપ્યા છે.

૫.૫ સારાંશ

ભારતનું શિક્ષણ તંત્ર સૌથી વિશાળ છે. તેમાં કુલ ૩૦૦ મિલિયન વિદ્યાર્થી અને ૬.૫ મિલિયન અધ્યાપક છે. નાંધણી લગભગ ૧૦૦ ટકા છે, ૧૨૦ મિલિયન બાળકો ને મધ્યાહ્ન ભોજન આપવામાં આવે છે. સાક્ષરતા દર ૨૦૦૧ ની તુલના મા ૬૨ ટકા થી વધારી ૭૫ ટકા થઈ ગઈ. શિક્ષણને એક શ્રેષ્ઠ જીવન નો દરવાજો સમજવામાં આવ્યો.

પ્રારભિક શિક્ષણના સર્વિત્રિકરણ ના લક્ષ્યો ની પ્રાપ્તિ ના માટે વિભિન્ન પરિયોજનાઓ ના માધ્યમ થી વિભિન્ન કાર્યનીતિયો આ પરિયોજના છે. ઉત્તર પ્રદેશ બેઝિક શિક્ષણ પરિયોજના બિહાર બેઝિક શિક્ષા પરિયોજના લોક ઝુંબેશ છોકરીઓ ની શિક્ષણ માટે અને અધ્યાપક ની અનુઉપસ્થિતિને યોગ્ય કરવા શિક્ષણકર્મી પરિયોજના

પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટની વ્યુહરચનાઓ

૧૯૯૦ ના દસકના માધ્ય એ જિલ્લા માં જવાં સાક્ષરતાદર સૌથી નીચે હતો, ડી.પી.ઈ.પી પરિયોજના આરંભ કરાઈ આ પરિયોજના કેટલાય તવા પહેલો ના માર્ગે પ્રસ્તત કર્યો. જેનાથી વિદ્યાલય નવા બહાર બાળકો ને શિક્ષત તથા સાક્ષર કરવામાં આવે. આની વિશેષતા તે હતી કે આની યોજના વિકેન્દ્રિકૃત હતી અને સમુદાય ની સાજેદારી નો સહારો લેવામાં આવ્યો લોક પ્રતિભાગિત્વ ની આ ભાવના ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં ફેલાયેલ છે. જેનાથી વિભિન્ન પ્રવૃતિ સફળતા પૂર્વક સંપન્ન થાય છે. ગ્રામય શિક્ષણ સમિતિ ઓ ને અલગ-અલગ જિલ્લા માં લગભગ ૧૦૦ ટકા ગામો ને સામેલ કરી દીધા છે. આ અસરકારત્મક પરિવર્તનો ની સાથે ભારત જલદી જ પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્તિત્રીકરણના લક્ષ્ય ને પ્રપ્ત કરવાની આશા કરી શકે છે.

૫.૬ શબ્દાવલી / સંકેતાક્ષર

શિક્ષણના સાર્વિત્રીકરણ નો અર્થ	:	બાળકો ની વિશિષ્ટ આવશ્યકતા ઓ ની સાથે સ્થાન ની અનુરૂપ બધા સ્થાનો પર શિક્ષણની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવા.
સાર્વિકરણ ના ત્રણ પક્ષ	:	સાર્વત્રિક અભિગમ્યાના, અને નોંધણી ઉપસ્થિતિ અને અવધારણ શિક્ષણની ગુણવત્તાં
જી.ઈ.આર (GER)	:	સકલ નોંધણી અનુપાત
એન. ઈ. આર (NER)	:	શુદ્ધ નોંધણી અનુપાત
ડી.પી.ઈ.પી (DPEP)	:	જિલ્લા પ્રથમિક શિક્ષા પરિયોજના
યૂ.પી-બી.ઈ.પી (UP-BEP)	:	ઉત્તર પ્રદેશ બેઝિક શિક્ષા પરિયોજના
યૂ.ઈ.ઈ (UEE)	:	પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વિત્રિકરણ
બી.ઈ.પી (BEP)	:	બિહાર શિક્ષણ પરિયોજના

ફોર્મ્યૂલા (સૂત્ર)

સંકત નોંધણી અનુપાત પરિકલર = પ્રાથમિક વિદ્યલય માં નોંધણીપાત્ર બાળકોની સંખ્યા / પ્રાથમિક વિદ્યાલય આયુ વર્ગ ના કુલ બાળકો ની સંખ્યા

શુદ્ધ નોંધણી અનુસાર પરિકલન = પ્રાતમિક વિદ્યાલયી આયુ વર્ગ ના વિદ્યાલય માં પંજીકૃત કુલ વિદ્યાર્થી / પ્રાથમિક વિદ્યાલય આયુ વર્ગ ના કુલ બાળકો ની સંખ્યા

નોંધ

૫.૭ સંદર્ભ ગ્રથ / ઉપયોગી પુસ્તકો :

1 Lok Jumbish : the sixth reporl Reviewshttp:// books
Volume 1/1970 -Volume 41/ 2011

૫.૮ અન્ય એકમ અભ્યાસ

૧) ઉપર્યુક્ત વિકલ્પોથી ખાલી જ્યા પૂરી કરો

ક) ---------- પંચવર્ષીય યોજના માં સર્વ શિક્ષા અભિયાન ના માધ્યમ થી પ્રારંભિક શિક્ષણને ઘણુ બધું પ્રોત્સાહન મળ્યું છે કે (દસમી, અગિયારમી)

ખ) ---------- નો અર્થ છે કે બધા ના માટે શિક્ષણના લોક અભિયાન (લોકઝુંબેશ / મહિલા સમસ્યા)

ગ) ડી.પી.ઈ.પી ના કારણે નાપાસ થવા વાળા વિદ્યાર્થીઓ ની સંખ્યા માં સૌથી વધારે લગભગ ૫૦ પ્રતિશત લગભગ--------------- રાજ્યમાં થઈ (મધ્યપ્રદેશ / આસામ)

ઘ) રાજસ્થાન સરકાર દ્વારા ૧૯૮૭ મા --------- ની આર્થિક સહાયતા થી શિક્ષાકર્મી પરિયોજના કાર્યાન્વિત કરાઈ (એસ.આઈ.ડી.એ,વિશ્વબેન્ક)

ઙ) સમાજ માં સુવિધા થી વચિત વર્ગો ની શિક્ષણ પર નુ વિશેષ બળ રહ્યું છે. (યૂ.પી - બી.ઈ.પી / બી.ઈ.પી)

૨) નીચે લખેલી અવસ્થાઓ તે કાર્યાન્તિવ કરવા વાળી સ્કીમના નામ લખો :

ક)	ડી.પી.ઈ.પી.ના બધા જિલ્લા / રાજ્યપરિયોજના કાર્યાલય ના કમ્પ્યૂટરો અને ડાયલ અંગ નેટવર્કિંગ પ્રદાન કરવું.
ખ)	બાલશ્રમ પનિયમો ઘડવા અને તેને મુખ્યધારા માં લાવવા.
ગ)	શિક્ષણકર્મી ક્યારે પ્રાથમિક વિદ્યાલયને ચલાવે છે.

નોંધ

૩) સ્તંભ (કોલમો) ને જોડો

સમૂહ (ક)	સમૂહ (ખ)
I બિહાર શિક્ષણ પરિયોજના	ક) છોકરીઓ ની શિક્ષા
II લોક ઝુંબેશ	ખ) અધ્યાપક અનુપસ્થિતિ
III શિક્ષણકર્મી	ગ) પ્રાથમિક શિક્ષણની ગુણવત્તા માં સુધારો લાવવો

૪) ખાલી જગ્યા ની પૂર્તિ કરો:-

૧) શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ નો અર્થ છે બાળકો ની વિશેષ આવશ્યકતાઓ અને સ્થાન ના અનુરૂપ બધા સ્થાનો પર શિક્ષણની ------- સુનિશ્ચિત કરવા.

૨) ભારત સરકાર પ્રથમિક સ્તર ના વિદ્યાલયો ના સંદર્ભમાં ----------- કિલોમીટરે પ્રાથમિક વિદ્યાલયની અભિગમ્યતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

૩) ભારત માં ડી.પી.ઈ.પી ------------ માં શરૂઆત થઈ.

૪) મહારાષ્ટ્ર માં છોકરીઓ ની સંખ્યા ને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે સરકારે નાસિક માં ---------- ના સ્થાન પર સ્વામી વિદ્યાલય ની શરૂઆત કરી.

૫) એક વાક્ય માં જવાબ આપો.

i) કઈ વિદ્યાલય નું બીજુ નામ દ્વિતીય સેમીસ્ટર વિદ્યાલય છે ?

ii) બાલ શ્રમ પરિયોજના ને રાષ્ટ્રીય બાલ શ્રમ પરિયોજના કેમ કહેવામાં આવે છે ?

iii) પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ ની પરિભાષા આવે ?

iv) શિક્ષણકર્મી કોને કહે છે ?

નોંધ

(૬) સક્ષેપ માં ઉતર આપો.

i) યૂ.ઈ.ઈ શું હોય છે ? તેના વિભિન્ન પક્ષો ને સૂચિબદ્ધ કરો ?

ii) વિદ્યાલય માનચિત્રણ અને સૂક્ષ્મયોજનાની ઝુંબેશના મુખ્ય કાર્યાત્મિક લક્ષણો નું નિરુપણ કરે છે. વ્યાખ્યા આપો.

iii) સમગ્ર નોંધણી અનુપાત (જી.આ.આર) નો અર્થ શું છે ? ઉદાહરણ સહિત વ્યાખ્યા આપો.

iv) આર્થિક રીતે પછાત બાળકોને રાજ્ય સરકાર દ્વારા કઈ કઈ સુવિધાઓ ઉપલબ્ધદ કરવામા આવે છે ?

v) બેઝિક શિક્ષા પરિયોજના ના અંતર્ગત ઉતર પ્રદ્રેશ સહકાર કઈ-કઈ કાર્યનિતીઓ અને પ્રવૃત્તિઓની યોજના બનાવી ?

vi) છોકરી ઓ ને પ્રારંભિક સ્તરે ઉપલબ્ધ વિભિન્ન પરિયોજના ના નામ લખો ?

vii) રાજસ્થાનની શિક્ષાકર્મી પરિયજિના માં શિક્ષણકમીની ભૂમિકા શું કાર્ય છે ?

viii) ડ્રોપ આઉટ બાળકો ના માટે ઉપલબ્દ સ્કીમો ને સ્પષ્ટ કરો ?

ix) ડી.પી.ઈ.પી ના ઉદ્દેશ, મુખ્ય ઘટક અને વિભિન્ન કાર્યનીતિઓ કઈ કઈ છે ?

નોંધ

એકમ-૬ પ્રાથમિક શિક્ષણ સાર્વત્રીકરણ સંબંધિત કાર્યનીતિઓ- ૨

અનુક્રમણિકા

૬.૦ પ્રસ્તાવના

૬.૧ ઉદ્દેશ્ય

૬.૨ સર્વશિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમ તથા તેના મુખ્ય લક્ષણ

 ૬.૨.૧ સર્વશિક્ષા અભિયાનની મૂળ વિશેષતાઓ તથા લક્ષણ

૬.૩ સર્વશિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમના લક્ષ્ય તથા ઉદ્દેશ્ય

૬.૪ સર્વશિક્ષા એભિયાનની મુખ્ય વ્યુહ રચનાઓ

૬.૫ સર્વશિક્ષા અભિયાન સંબંધિત આર્થિક માનદંડ

૬.૬ સર્વશિક્ષા અભિયાનમાં વિદ્યાલય તથા અન્ય સંબંધિત સુવિધાઓનો વિકાસ

૬.૭ મધ્યાહનભોજન વ્યવસ્થા તથા તેનું સર્વશિક્ષા અભિયાનમાં યોગદાન

૬.૮ સર્વશિક્ષા અભિયાનમાં અવરોધરૂપ મુખ્ય ભૂલો અને તેને સફળ બનાવવા માટેના ઉપચારાત્મક ઉપાય

 ૬.૮.૧ ઉપસ્થિતિ વધારવા માટેના ઉપચારાત્મક ઉપાય

૬.૯ સર્વશિક્ષા અભિયાન તથા શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૯ નો સુમેળ

૬.૧૦સારાંશ

૬.૧૧સંદર્ભગ્રંથ, કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો

૬.૧૨ અંતિમ એકમ અભ્યાસ

નોંધ

૬.૦ પ્રસ્તાવના

એકમ પાંચમાં આપણે દેશના વિભિન્ન રાજ્યોમાં અમલી પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણથી સંબંધિત વિવિધ પરિયોજના નું અધ્યયન જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ પરિયોજના (ડી.પી.ઈ.પી.) ના પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ પર પ્રભાવનું અધ્યયન કર્યુ. આ એકમમાં સર્વશિક્ષા અભિયાનના અનિવાર્ય લક્ષણો તથા પ્રબંધન અને પરિક્ષણનું અધ્યયન કરીશું જો કે પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ માટે દેશમાં એક મુખ્ય અભિયાન છે. સર્વશિક્ષા અભિયાનનું અભિકલ્પ કે પરિરૂપ ૬ વર્ષથી ૧૪ વર્ષ સુધીના બાળકોને શિક્ષણ આપવા અર્થ કરેલ છે. જેથી દેશમાં પ્રારંભિક શિક્ષણના અધિકારમાં પર્યાપ્ત પ્રગતિ થયેલ છે. પરંતુ હજુ પણ ઘણા રાજ્યોમાં બાળકો શાળાએ જતા નથી. સર્વશિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમ પર ચર્ચા કરતી વખતે આપણે શિક્ષણ અધિનિયમ ૨૦૦૯ થી જોડવાનો પ્રયત્ન કરીશું. જે અંતર્ગત પ્રારંભિક શિક્ષણને મૌલિક અધિકારની જવાબદારી મળેલ છે.

૬.૧ મુખ્ય ઉદ્દેશ :

- આ મુદ્દાના વાંચન સિવાય આપ એ રીતે યોગ્ય થશો કે :
- સર્વ શિક્ષા અભિયાનની પાર્શ્વભૂમિકા તથા તેના ઉદ્દેશોને સ્પષ્ટ કરી શકશો.
- સર્વ શિક્ષા અભિયાનના ધ્યેયો અને હેતુઓ સ્પષ્ટ કરી શકશો.
- સર્વ શિક્ષા અભિયાનની મુખ્ય વ્યૂહ રચનાઓ સમજી શકશો તથા તેનું યોગ્ય વર્ણન કરી શકશો.
- સર્વ શિક્ષા અભિયાનના મુખ્ય નાણાકીય માપદંડો બતાવી શકશો.
- આ કાર્યક્રમની સફળતા માટે મધ્યાહન ભોજન વ્યવસ્થાના મહત્વને સમજાવી શકશો.
- શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ-૨૦૦૯ના મહત્વની ચર્ચા અને સર્વ શિક્ષા અભિયાન સાથે તેના સંબંધનું વર્ણન.
- નિરક્ષરતાના અવમૂલ્યનમાં સર્વ શિક્ષા અભિયાનના યોગદાનનું વિવેચન કરી શકશો.

૬.૨ સર્વ શિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમ તથા તેની જરૂરી લાક્ષણિકતાઓ :

જેવું કે તમે જાણો છો તેમ સર્વ શિક્ષા અભિયાન ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકોના પ્રાથમિક શિક્ષણની જરૂરિયાત સુનિશ્ચિત કરવા માટે ભારત સરકારનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ એ સર્વ શ્રેષ્ઠ કાર્યક્રમ છે. આ કાર્યક્રમનો ઉદ્દેશ બાળકોની નોંધણી, સંબંધ તથા શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો લાવવાનો છે. જેથી બાળકો વર્ગ અનુસાર ઉચ્ચ સ્તરને પ્રાપ્ત કરી શકે. આનો ઉદ્દેશ જાતીય તથા વિભિન્ન સમાજના વર્ગોની વચ્ચેનું અંતર દૂર કરવાનો છે. ૧૯૯૮માં શિક્ષણ મંત્રીઓની મળેલ બેઠક અનુસાર તેના ફળ સ્વરૂપે ૨૦૦૧ માં સર્વ શિક્ષા અભિયાનની શરૂઆત થઈ. જો કે ૨૦૦૨ માં બંધારણમાં ૮૬માં સુધારા અનુસાર પ્રાથમિક શિક્ષણને મુળભૂત હક્ક તરીકે સ્વીકારાયો, જે બાળકોના મફત અને ફરજીયાત શિક્ષણના અધિનિયમ હેઠળ આવરી લેવાયો પણ તેને ૨૦૦૯ સુધી સંસદમાંથી પાસ કરાયો નથી.

નોંધ

૬.૨.૧. સર્વ શિક્ષા અભિયાનની મુખ્ય વિશેષતાઓ અથવા લક્ષણો :

સર્વ શિક્ષા અભિયાનની મુખ્ય વિશેષતાઓ નીચે પ્રમાણે છે જે પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમને સાર્વત્રિક બનાવવો મુખ્ય કાર્યક્રમ છે. જેનાથી તેના હેતુઓ પાર પડે છે.

- આ કાર્યક્રમનો એક નિશ્ચિત સમયગાળો છે જેમાં, પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણની પ્રક્રિયા પૂરી કરવાની છે.
- આ કાર્યક્રમ દેશભરમાં ગુણવત્તાસભર પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર છે.
- બાળકોના શિક્ષણમાં પંચાયતી રાજ સંસ્થાએ, શાળાની સમિતિઓ, ગ્રામ શિક્ષણ સમિતિ અને ગ્રામ પંચાયતો તથા શિક્ષણ સંઘોએ સ્થાનિક માણસોને સાથે રાખી કામ કરવાનો એક પ્રયત્ન છે.
- દેશભરમાં સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રતિ આ એક રાજનૈતિક ઈચ્છા શક્તિની અભિવ્યક્તિ છે.
- આ કાર્યક્રમમાં કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક સરકારની ભાગીદારીનું સ્વાગત છે.
- રાજ્યો માટે પોતાના રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણની સ્થિતિએ તેના વિકાસ કરવા માટેની તક છે.
- આ એક જનતા અને સરકારની ભાગદારીથી તેના વિકાસ માટેની તક છે.
- આ બધા સિવાય, સર્વ શિક્ષા અભિયાન, કાર્યક્રમ બાળકોમાં માનવીય અભિગમમાં સુધારો લાવવામાં તક આપે છે. જે એક અભિયાનના સ્વરૂપમાં સમુદાય દ્વારા સ્વીકૃત ગુણવતા સભર શિક્ષણ દ્વારા થાય છે.

૬.૩ સર્વ શિક્ષા અભિયાન કાર્યક્મનું લક્ષ્ય તથા ઉદેશ્ય

લક્ષ્ય

સર્વ શિક્ષા અભિયાનનો હેતુ છે ૨૦૧૦ સુધીમાં ૬ થી ૧૪ વર્ષ સુધીના દરેક બાળકને આવશ્યક ફરજીયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવું. આ કાર્યક્રમનો બીજો એક હેતુ છે શાળા સંચાલનમાં સમુદાયનો સક્રિય સહયોગથી સામાજીક, સ્થાનિક તથા જાતીય સંબંધિત અંતરો ઓછા કરવા.

ઉપયોગી અને સુસંગત શિક્ષણનો અર્થ છે કે એક એવી શિક્ષણ પ્રણાલીને શોધવી જે સમુદાયઅલગ નહીં પણ ભાઈચારા અથવા તેની એકતા પર નિર્ભર હોય. આવી શિક્ષણ પ્રણાલીનો ઉદ્દેશ છે. બાળકોને તેમના કુદરતી વાતાવરણના વિષયમાં શીખવવાની તક આપવી અને આ વાતાવરણની એવી રીતે યોગ્ય જાળવણી કરવી જેથી તેમની માનવીય ક્ષમતાઓનું આધ્યાત્મિક તથા ભૌતિક રૂપમાં સંપૂર્ણ વિકાસ થઈ શકે. આ સંશોધન એક એવી મૂલ્ય આધારિત પ્રક્રિયા છે જે બાળકોમાં એકબીજાના હિતમાં કામ કરવા માટેની તક આપે છે, નહીં કે તેમને સ્વાર્થીપણા તરફ આગળ લઈ જાય.

ઉદ્દેશ :

જેમકે ઉપર ભાગ ૬.૩.૧. માં દર્શાવ્યા પ્રમાણે સર્વ શિક્ષા અભિયાન દેશમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટે ચાલુ કરેલ એક વિશિષ્ટ અભિયાન છે જેના ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે છે.

- દરેક બાળક શાળામાં જાય એ નક્કી કરવું. જે બાળકો શાળાએ નવી આવી શકતા તેમના માટે વિશેષ શાળાઓની યોજનાઓ, જેમકે શિક્ષણની સુનિશ્ચિત યોજના તથા વૈકલ્પિક તથા નવોદજ્ય શાળા પ્રણાલી અનુસાર નોંધણી કરાવવી. શાળમાં પાછા (બેક ટુ સ્કુલ) અભિયાન ૨૦૦૩ સુધી પુરો કરવાનો વિચારેલ જેને પછીથી ૨૦૦૫ સુધી લંબાવવામાં આવ્યા.

- ૨૦૦૭ સુધીમાં દરેક બાળક ૫ વર્ષનું પ્રાથમિક શિક્ષણ પુરુ કરીલે.

- ૨૦૦૮ સુધીમાં દરેક બાળક ૮ વર્ષનું પ્રાથમિક શિક્ષણ પુરુ કરી લે.

- સંતોષકારક ગુણવત્તા સભર પ્રાથમિક શિક્ષણનું લક્ષ્ય જેમાં જીવન માટે શિક્ષણ પર વધારે ભાર આપવામાં આવ્યો. આ પ્રકારના ગુણવત્તાસભર પ્રાથમિક શિક્ષણમાં બાળકોને જીવન કૌશલ્ય શીખવાડવામાં આવે.

- વર્ષ-૨૦૧૦ સુધીમાં સાર્વત્રિક અવધારણ.

આ સિવાય આ અભિયાનમાં જાતીય તથા સામાજીક ભેદભાવોને દુર કરી બાળકો તેમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ લિધા સિવાય શાળા ન છોડે તેની પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું.

૬.૪ સર્વ શિક્ષા અભિયાનની મુખ્ય વ્યૂહ રચનાઓ :

- **સંસ્થાકિય સુધારો :** સર્વ શિક્ષા અભિયાનના એક અંશ સ્વરૂપે સંચાલન પ્રણાલીની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે કેન્દ્ર તથા રાજ્ય સરકાર જરૂરી સુધારા લાવે છે. રાજ્યો શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાઓ, શાળાઓમાં જરૂરી વસ્તુઓ, નાણાંકીય બાબત, વિકેન્દ્રીકરણ, શિક્ષકોની ભરતી, તેનું ધ્યાન તથા મૂલ્યાંકન, સમુદાયનું વર્ચસ્વ, રાજ્ય શિક્ષા અધિનિયમ, છોકરીઓની અનુસુચિત જાતિ / જનજાતિ તથા વંચિત સમુદાયનું શિક્ષણ તથા બાળ વ્યવસ્થા પહેલાની દેખભાળ શિક્ષણ સહિત આપણી શિક્ષણ પ્રણાલીનું એક વસ્તુગત મૂલ્યાંકન કરવું પડશે. કેટલાક રાજ્યોએ તેમની પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રણાલીમાં પહેલેથી જ કેટલુક પરિવર્તન લાવેલ છે.

- **ટકાઉ ધિરાણ (ભંડોળ) :** સર્વ શિક્ષા અભિયાન એ ઉદ્દેશ્ય પર આધારિત છે કે પ્રાથમિક શિક્ષણનું નાણાકીય ધિરાણ સતત રહેવું જોઈએ. એના માટે એ અનિવાર્ય છે કે કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે એક લાંબાગાળાની નાણાકીય જોગવાઈ ભાગીદારી હોય.

નોંધ

- **સમુદાયની ભાગીદારી :** સર્વ શિક્ષા અભિયાન માટે એ જરૂરી છે કે સમુદાય વિકેન્દ્રીકરણ દ્વારા શાળા આધારિત કાર્યક્રમોની સમુદાયના હાથમાં હોય. આમાં ગતિ લાવવા માટે મહિલાઓ, ગ્રામ શિક્ષણ સમિતિના સદસ્યો તથા પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓના સદસ્યોને સામેલ કરવા.

- **સંસ્થાકીય ક્ષમતાનું નિર્માણ :** સર્વ શિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત NIEPA/NCERT/ NCTE/SCERT/SIEMAT/DIET જેવી રાષ્ટ્રીય તથા રાજ્ય સ્તરીય સંસ્થાઓના ક્ષમતા નિર્માણમાં મહત્વની ભૂમિકા માનવમાં આવે છે.

- ગુણવત્તામાં સુધાર માટે એ આવશ્યક છે કે તજજ્ઞો તથા સંસ્થાઓની એક અખંડ સહાયક પ્રણાલી હોય.

- મુલ્યધારા શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં સુધારો આ સુધારા માટે સંસ્થાનો વિકાસ કરવો જરૂરી છે, તથા અસરકારક કિંમત આધારિત નવો અભિગમ સ્વીકારવો.

- પૂર્ણ પારદર્શકતા સાથે સમુદાય આધારિત દેખરેખ-નિયંત્રણ સર્વ શિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમમાં સમુદાય આધારિત દેખરેખ-નિયંત્રણ પ્રણાલીનો પ્રયોગ કરવો. શૈક્ષણિક વ્યવસ્થા સૂચના પ્રણાલી ... સુક્ષ્મ આયોજન તથા સર્વેક્ષણોથી પ્રાપ્ત સમુદાય આધારિત સૂચનાઓ તથા શાળા સ્તરીય આંકડાઓમાં સમન્વય હોવો જરૂરી હોવો જોઈએ. આ સિવાય દરેક શાળાઓની એ અપેક્ષા હશે કે જે પ્રાપ્ત અનુદાન સાથે દરેક પ્રકારની સૂચનાઓની અન્ય શાળાઓ સાથે વાત-ચિત કરવી.

- **વસ્તી આયોજન :** એકમ સ્વરૂપમાં વસ્તી આધારિત યોજનાઓ જિલ્લા યોજનાઓની આધાર બનશે.

- **સમુદાય માટેની જવાબદારી :** સર્વ શિક્ષા અભિયાન અનુસાર શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓના સંયુક્ત સહયોગની કલ્પના કરવામાં આવે છે તથા આ બધા સમુદાય માટે જવાબદાર તથા પારદર્શક હશે.

- **છોકરીઓની શિક્ષણને પ્રાથમિકતા:** સર્વ શિક્ષા અભિયાનમાં છોકરીઓને શિક્ષણ વિશેષ રીતે અનુસુચિત જાતિ/જનજાતિ તથા અલ્પ સંખ્યવાળા વર્ગની છોકરીઓ તેના શિક્ષણને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવશે.

- **ખાસ સમુદાય ઉપર લક્ષ્ય :** શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાં અનુસૂચિત જાતિ/ જનજાતિ, અલ્પ સંખ્યાવાળા સમૂહો, શહેરથી વંચિત બાળકો, અન્ય વંચિત સમૂહો તથા ખાસ જરૂરીયાતવાળા બાળકોને ભેગા કરી તેમની ભાગીદારી બનાવવા પર ભાર મૂકવામાં આવશે.

નોંધ

- **ગુણવતા પર ભાર :** *સર્વ શિક્ષણ અભિયાનના પ્રારંભિક સ્તરના બાળકોની શિક્ષણના લાભાર્થે તથા તેને સંગત બનાવવા માટે વિશેષ ભાર આપેલ છે. આ માટે અભ્યાસક્રમમાં સુધારો લાવી, બાળક આધારિત ક્રિયાઓ તથા પ્રભાવી શિક્ષણ-શિખવાની પધ્ધતિઓ, વ્યૂહ રચનાઓ અપનાવામાં આવે છે.*

- **શિક્ષકોની ભૂમિકા :** *સર્વ શિક્ષા અભિયાનને એ વિશ્વાસ છે કે શિક્ષકોની ભૂમિકા બહુ મહત્વની તથા કેન્દ્રિય હોય છે. એટલે એમની વિકાસશીલ જરૂરીયાતો પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. આના માટે ખંડ સંશોધન કેન્દ્ર, સંકુલ (ક્લ્ચર) સંસાધન કેન્દ્ર, યોગ્ય શિક્ષકોની ભરતી, અભ્યાસક્રમ આધારિત સામગ્રીને વિકાસમાં સામેલ કરવો તથા શિક્ષકો માટે નવી તકનીકો, શોધ-સામગ્રીનો પ્રબંધ કરવો જેથી શિક્ષકોનો માનવ સંસાધનના રૂપમાં વિકાસ થઈ શકે.*

- **જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ યોજના :** *સર્વ શિક્ષા અભિયાનની રૂપરેખા અનુસાર દરેક જિલ્લો તેમના પોતાની જિલ્લા સ્તરીય પ્રાથમિક શિક્ષણ યોજના તૈયાર કરશે જેમાં દરેક પ્રકારનું કરેલ રોકાણ કે જેની પ્રાથમિક શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આવશ્યક છે, તે કરવામાં આવશે.*

- **સર્વ શિક્ષા અભિયાનમાં સરકારી તથા ખાનગી ભાગીદારી :** *સર્વ શિક્ષા અભિયાન નો ઉદ્દેશ્ય કે પ્રાથમિક શિક્ષણની જોગવાઈ મુખ્યત્વે સરકારી અને સરકારી સહાયતા પ્રાપ્ત શાળાઓમાં હોયછે. પરંતુ દેશના કેટલાક ભાગોમાં એવી ઘણી બધી સંસ્થાઓ છે જે ખાનગી હોવા છતાં પ્રાથમિક શિક્ષણની જવાબદારી લીધેલ છે. ગરીબ પરિવારો ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા લેવાતી ફીને ચુકવી નથી શકતા. પરંતુ કેટલીક એવી પણ ખાનગી સંસ્થાઓ છે જેની ફી સામાન્ય હોયછે અને ત્યાં ગરીબ બાળકોને પણ શિક્ષા આપવાની જોગવાઈ છે. આમાં કેટલીક શાળાઓમાં સુવિધાઓની અછત દેખાઈ ત્યાં શિક્ષકોને પુરો પગાર નહતો ચુકવાતો. સરકાર આના માટે સામાજીક ન્યાય (નિષ્પક્ષ) તથા અભિગમને આગળ રાખી આવી સંસ્થાઓને સહાયતા આપી રહી છે. જેમકે મધ્યાહન ભોજનમાં પણ સરકારી ખાનગી ભાગીદારી જોવામાં આવી રહી છે. બીજી બાજુ જો ખાનગી ક્ષેત્ર તેમના પ્રયત્નો દ્વારા સરકારી શાળાઓની સ્થિતિમાં સુધારો લાવવા માંગે તો તેમાં પણ સરકારી ખાનગી ભાગીદારી અનિવાર્ય છે.*

૬.૫ સર્વ શિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત નાણાંકીય માપદંડો :

- *આ અભિયાન અંતર્ગત કેન્દ્ર અને રાજ્યમાંથી પ્રાપ્ત નાણાંકીય સહાયતાની ભાગીદારી નવમી પંચવર્ષીય યોજનામાં ૮૫:૧૫ ની હશે. દશમી પંચવર્ષીય યોજનામાં ૭૫:૨૫ની હશે તથા તેના પછી આ ભાગીદારી ૫૦:૫૦ હશે.*

નોંધ

- ભારત સરકાર રાજ્ય સરકારે તથા કેન્દ્રશાસતિ પ્રદેશોને આગલી રકમ એ શરત પર જ આપશે જ્યારે એ નક્કી થશે કે પાછળના અનુદાનની રકમ રાજ્ય કાર્યરત સોસાયટીના ખાતામાં તબદીલ કરેલ છે.

- પ્રાથમિક શિક્ષણ પહેલાથી ચાલતી યોજના નવમી પંચવર્ષીય યોજના પછી એકીકરણ થઈ થશે. પ્રાથમિક શિક્ષણનો પોષણયુક્ત સહાયતાના રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ (મધ્યાહન ભોજન) એક વિશિષ્ટ કાર્યક્રમ હશે જેમાં અનાજ તથા વાહન વ્યવહાર ખર્ચ કેન્દ્ર સરકાર આપશે તથા ભોજન બનાવવા માટેની કિંમત રાજ્ય સરકાર ચૂકવશે.

- દરેક ભંડોળ જે સુધારા માટે સંભાળ માટે, શાળા અને શાળના સાધનોના રીપેરીંગ માટે અને સ્થાનિક સંચાલનો માટે વાપરવાનું છે. તે ગ્રામ શિક્ષા સમિતી / શાળા સંચાલન સમિતિ/ ગ્રામ પંચાયત / અથવા કોઈપણ ગ્રામ / શાળા કક્ષાની વ્યવસ્થામાં ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

૬.૬ સર્વ શિક્ષા અભિયાનમાં શાળાઓ તથા અન્ય સંબંધિત સુવિધાઓનો વિકાસ :

જેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રાથમિક શિક્ષણએ રાજ્યોની જવાબદારી તથા અધિકાર છે. પરંતુ પ્રાથમિક શિક્ષણનું ભંડોળ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પણ આપવામાં આવે છે જેના ફળ સ્વરૂપે હવે રાજ્ય આધારિત સુવિધાઓ માટે, શિક્ષકોની ભરતી માટે તથા શિક્ષકોની તાલીમ આપવા માટે અને એ સિવાય પણ રાજ્ય સરકાર આ અભિયાન માટે આ ભંડોળનો ઉપયોગ કરી શકે છે. છતા પણ સર્વ શિક્ષા અભિયાન ભૌતિક તથા માનવ સંસાધન લક્ષ્યોને ખાસ કરીને, વર્ગખંડો, પાઠ્યપુસ્તકોનું વિતરણ, શિક્ષકોની નિયુક્તિ તથા શિક્ષકોને તાલીમની દષ્ટિથી પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી .

વૈકલ્પિક તથા નવીન શિક્ષા (AIE) : બધા જ બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ મળી રહે તે સુનિશ્ચિત કરવા વૈકલ્પિક તથા નવીન શિક્ષાની એક મહત્વની ભૂમિકા છે. જનજાતીય તથા સમુદ્ર કિનારે રહેવા બાળા સુવિધા વંચિત બાળકોની ભાગીદારી માટે વિભિન્ન કાર્યક્રમો વિકસાવેલ છે.

લોક સેવા કાર્ય (Civil Works) : સર્વ શિક્ષા અભિયાનમાં લોક સેવા કાર્ય એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. આ ભાગ અંતર્ગત આ યોજનામાં ૩૩ ટકા રોકાણ કરી શકાય છે. શાળાઓને માળખાકીય સુવિધાઓ આપવાથી બાળકોની અભિગમ્યતા.

શાળાના મકાનું માળખું વધારવા સહાય મળે છે અને આ બંને સર્વ શિક્ષા અભિયાના મહત્વપૂર્ણ ઉદ્દેશ છે. આ સિવાય એમને શિક્ષણ સહાયતા પણ મળે છે. જે શિક્ષણની ગુણવત્તા વધારવામાં સહાય થાય છે.

નવીનત્તમ ક્રિયાઓ : સર્વ શિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત કેટલીક એવી નવીન કાર્ય પધ્ધતિ ચલાવવામાં આવે છે. જેથી બાળકો શાળા તરફ આકર્ષાય જે તેમને ત્યાં અભ્યાસ કરવામાં સહાય કરે છે. આમાં કેટલીક મહત્વપૂર્ણ યોજનાઓ છે. બાળ અવસ્થા પહેલાનું શિક્ષણ (ECCE) છોકરીઓને શિક્ષણ, અનુસૂચિત જાતિ તથા અનુસૂચિત જનજાતિનું શિક્ષણ, કોમ્પ્યુટર શિક્ષણ વગેરે આ બધી કાર્ય પ્રણાલી પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણમાં ઉત્તેજકનું કામ કરે છે. જેનાથી બાળકો પોતાના શિક્ષણ માટેની રુચિ લેવાની શરૂઆત કરે છે.

શોધ તથા મૂલ્યાંકન : આ ઘટકમાં શોધ, મૂલ્યાંકન, સુપરવિઝન તથા દેખરેખ નિયંત્રણ આવે છે. વિશેષરૂપે નીચેની પ્રક્રિયાઓને સામેલ કરવામાં આવે છે.

- તંત્ર- આધારિત દેખરેખ- નિયંત્રણ માટે એક તજજ્ઞોની ટુકડી બનાવવામાં આવે છે.
- નિયમિત રીતે સમુદાય આધારિત આંકડાઓનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવે છે.
- ઉપલબ્ધીની પરીક્ષા તથા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.
- સંશોધન પ્રક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે.
- જે જિલ્લામાં મહિલા સાક્ષરતા દર ઓછો હોય ત્યાં એક વિશેષ ટુકડીને પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવે છે.
- અનુસૂચિત જાતિ તથા અનુસૂચિત જાનજાતિની છોકરીઓના શિક્ષણની વિશેષરૂપે દેખરેખ નિયંત્રણ કરવામાં આવે છે.
- શિક્ષણ વ્યવસ્થાપન માહિતી પ્રણાલી માટે વિશિષ્ટ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.
- દશ્ય- શ્રાવ્ય પ્રણાલી માટે આકસ્મિક ખર્ચ જેમકે ચાર્ટ, પોસ્ટર, સ્કેચપેન, ઓ.એચ.પી. વગેરે પર ખર્ચ કરવામાં આવે.

શાળા અનુદાન : આ યોજના અંતર્ગત દરેક શાળાને રૂા. ૨૦૦૦ અનુદાન સ્વરૂપે આપવામાં આવ્યા જેમાંથી રૂા. ૧૦૦૦ શાળાના પુસ્તકોની સુવિધા-સુધાર વિકસાવવા માટે તથા રૂા. ૧૦૦૦ ખરાબ થઈ ગયેલ સાધન-સામગ્રીને ઠીક કરવા માટે છે. આ સિવાય આમાંથી વધેલા રૂપિયા શાળાની સુંદરતા, ફર્નિચરના રીપેરીંગ તથા ખરાબ થઈ ગયેલ વાજીંત્રોની ખરીદી અથવા રીપેર માટે અથવા શાળાના બધી જ રીતના વિકાસ માટે વાપરી શકાય છે.

શિક્ષણ અનુદાન : વર્ગ ખંડના કાર્ય સંપદાનના સુધાર તથા અભ્યાસ સામગ્રીના નિર્માણ માટે પ્રત્યેક શિક્ષકને રૂા. ૫૦૦નું અનુદાન આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક તાલીમ : જેવું કે તમે જાણો છો દરેક બાળકને ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ આપવું. સર્વ શિક્ષા અભિયાનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે, માટે આ યોજના અંતર્ગત શિક્ષકોને સમય-સમય પર તાલીમ આપવી એ આ યોજનાનો એક મહત્વપૂર્ણ ઉદ્દેશ છે. કારણ કે ગુણવત્તાસભર શિક્ષણ તે ગુણવતાયુક્ત શિક્ષકો પર નિર્ભર કરે છે.

આ તાલીમ માટે મહત્વની વ્યૂહરચના નીચે પ્રમાણે છે.

- શિક્ષકોને તાલીમ અને પુનઃ તાલીમ આપવી.
- શિક્ષકોને નવા અભ્યાસક્રમ તથા પાઠ્યપુસ્તકોથી પરિચીત કરાવવા.
- શિક્ષકોને રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ રૂપરેખા (NCF) થી પરિચીત કરાવવા.
- પરીક્ષાઓમાં કેવી રીતે સુધારો લાવી શકાય તેનો ઉપાય વિચારવો.
- ગ્રેડિંગ પ્રણાલી તથા મૂલ્યાંકન તથા ગ્રેડીંગનો પ્રભાવ
- શૈક્ષણિક તથા બિન-શૈક્ષણિક ક્ષેત્રોમાં સુધાર
- શિક્ષકોને સમાવેશી શિક્ષણ માટે તાલીમ આપવી.
- ગુણવત્તાવાળા શિક્ષણ માટેના ઉપાયોની યોજના બનાવી કાર્યાન્વિત કરવી.

શિક્ષકોની તાલીમની જવાબદારી (DIETS) પર મુકેલ છે. જે શિક્ષકોને તાલીમ સંબંધી જરૂરીયાતોની ઓળખ આપે છે તે પ્રમાણે શિક્ષકો માટે તાલીમ કાર્યક્રમ તૈયાર કરે છે. આ રીતે તાલીમની ગુણવત્તામાં સુધારો થયેલ છે.

પ્રાથમિક શિક્ષકોને શૈક્ષણિક કાર્ય પધ્ધતિઓ, જાતે કરીને શીખવું, મૂલ્યાંકન તથા વાલીઓને શિક્ષિત કરવા માટે તાલીમ આપવામાં આવે છે.

દૂર શિક્ષણ : દૂર શિક્ષણ કાર્યક્રમ (DEP) સર્વ શિક્ષા અભિયાનનું એક રાષ્ટ્રીય ઘટક છે જે ભારત સરકારના માનવ સંસાધન મંત્રાલયના અનુદાન થી થાય છે. દૂર શિક્ષણ કાર્યક્રમને ચાલુ કરવાની જવાબદારી ઈગ્નૂ. (ઈન્દિરા ગાંધી નેશનલ ઓપન યુનિવર્સીટી - (IGNOU) ને સોંપેલ છે. જેને

નોંધ

દરેક રાજ્ય અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ સહયોગ કરે છે. શિક્ષકો તથા અન્ય સહ કર્મચારીના સશક્તિકરણમાં સર્વ શિક્ષા અભિયાનની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ રહેલ છે. આ માધ્યમથી વર્ગખંડ અધ્યયનને મલ્ટીમીડીયા પેકેજ જેમકે સ્વ-શિક્ષા સામગ્રી, દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય કાર્યક્રમ, રેડિયો બ્રોડ કાસ્ટ, દૂર-વાણી મીટીંગ વગેરેનો સમાવેશ કરેલ છે. આ વાતથી તમે સહમત થશો જ કે શાળાની દૂર-શિક્ષણ પ્રણાલી ફક્ત એક વિશાળ જન-સમુદાયને માટે જ સક્ષમ નથી. પરંતુ દરેક જણને એક જ પ્રકારનું શિક્ષણ મળી શકે છે.

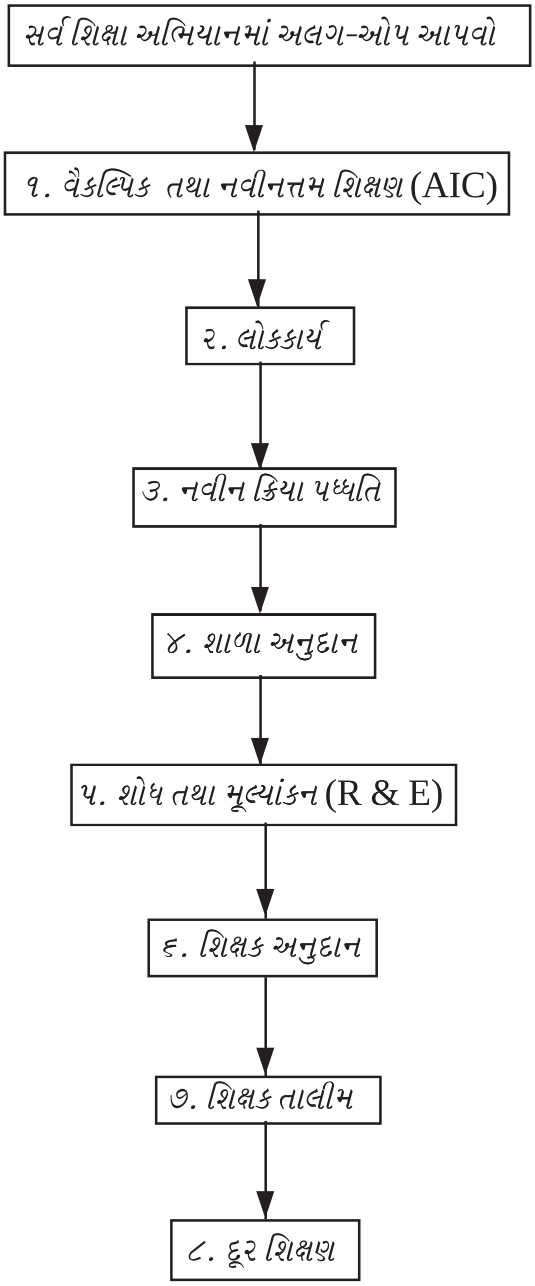

નોંધ

૬.૭ મધ્યાહન ભોજન વ્યવસ્થા અને તેનું સર્વ શિક્ષા અભિયાનમાં યોગદાન :

આપ બહુ સારી રીતે જાણો છો કે મધ્યાહન ભોજન (mid-day med- MDM) વ્યવસ્થા એ પર્યાપ્ત રીતે લોકપ્રિય યોજના છે જેનો આરંભ ૧૯૬૦ના દાયકામાં થયેલ. આ યોજના અનુસાર શાળાના ચાલુ દિવસોમાં દરેક બાળકને મફત મધ્યાહન ભોજન આપવામાં આવે છે. આ યોજનાનો ઉદ્દેશ છે. બાળકો શાળામાં ભૂખ્યા નારહે. વિદ્યાર્થીઓની શાળામાં નોંધણીની સંખ્યામાં વધારો થાય તથા વધારેમાં વધારે બાળકો શાળાના વર્ગખંડમાં હાજર રહે. આ સિવાય દરેક જ્ઞાતીના બાળકો એક સાથે બેસી એક જ પ્રકારનું ભોજન જમશે જેનાથી સમાજમાં એકતાની ભાવની વધવી તથા કુપોષણ સામે લડતમાં સહાય મળશે. આ યોજનાનો એક પરોક્ષ લાભ એપણ થશે કે ભોજન બનાવવા માટે મહિલાઓને વ્યવસાય મળશે જેનાથી તેમનું સામાજીક સશક્તિકરણ પણ થશે.

પ્રાથમિક શિક્ષણને પોષણ સંબંધિત સહાયતા આપવા રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ :

આ કાર્યક્રમની જોગવાઈ અનુસાર ભારત સરકાર શાળાઓની જોગવાઈ રાજ્ય સરકાર કરશે. કારણ કે લગભગ દરેક રાજ્ય સરકાર આ કાર્ય માટે સહમત હતી તેથી ભારત સરકાર દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ અનાજ બાળકોના માતા-પિતા સુધી સરકાર દ્વારા પહોંચાડવામાં આપવા લાગ્યું. આ પ્રણાલીને કોરા અનાજની જોગવાઈ કહીં. પરંતુ નવેમ્બર ૨૦૦૧ માં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સરકારને એવો આદેશ કરવામાં આવ્યો કે તે બાળકોને બનાવેલ ભોજન જ આપે આ આદેશને જુન-૨૦૦૨ થી લાગુ કરવાનો હતો પણ ઘણાં રાજ્યોએ તેમના કર્યુ. ત્યારપછી અદાલતના સતત દબાણને કારણે તથા ભોજનના અધિકાર નિયમને કારણે રાજ્યોએ બનાવેલુ ભોજન આપવાની શરૂઆત કરી મે-૨૦૦૪ માં કેન્દ્ર સરકારે એમ કહ્યું કે ભોજનનો બધાં જ ખર્ચ કેન્દ્ર સરકાર વહન કરશે જેના માટે કેન્દ્ર સરકારે રાજ્યોને વધારે નાણાંકીય સહાય આપવાનું ચાલુ કર્યુ.

૬.૮ સર્વ શિક્ષા અભિયાનમાં દેખાતી મુખ્ય ભૂલો અને સર્વ શિક્ષા અભિયાનને સફળ બનાવવા માટેના ઉપચારત્મક ઉપાયો :

નીચે દર્શાવેલ મુદ્દાઓનો અભ્યાસ કરો. જેનાથી તમને ખબર પડશે કે વર્તમાન સમયમાં સર્વ શિક્ષા અભિયાન જે પ્રાથમિક અનિર્વાય અંગના રૂપમાં કલ્પના કરેલ છે, તેમાં કઈ-કઈ પ્રકારની ભૂલો છે અને તેને દૂર કરવા માટે કયા-કયા ઉપચારત્મક ઉપાયો કરી શકાય છે.

નોંધ

સારણી- ૬.૧ વર્તમાન ત્રુટીઓ તથા ખામીઓ તથા સર્વશિક્ષા અભિયાનના સફળ કાર્યાન્વિત ઉપાયો.

ક્રમ	ત્રુટીઓ (ખામીઓ)	આવશ્યક ઉપાય
૧	આધારિત સ્તરે લોક ભાગીદારીનો અનુભવ	પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટે આધારિત સ્તર પર લોક ભાગીદારીને પ્રોત્સાહિત કરવી અનિવાર્ય છે. જેથીકાર્યક્રમ સફળ બની શકે.
૨	ગ્રામ્ય શિક્ષણ સમિતિ વિદ્યાલય પ્રબંધન તથા વિકાસ સમિતિઓની અનુપસ્થિતિ	અધિકાંશ રાજ્યોમાં ગ્રામ્ય શિક્ષણ સમિતિ,શહેરી,ઝુપડપટ્ટી શિક્ષા સમિતિ,વાલી અધ્યાપક સંઘ વગેરે સ્થાપિત કરેલ છે.તેમની ભૂમિકાઓ તથા કાર્ય સ્પષ્ટ રૂપે પરિભાષિત કરેલ છે.
૩	પ્રશિક્ષણ આવશ્યક્તાઓ તથા સમુદાય ભાગીદારીના	સમુદાય ભાગીદારી તથા સંબંધિત ક્રિયાકલાપની યોજના અને કાર્યવિય પર સૂચના પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રશિક્ષણ મોડ્યુઅલ તથા સર્વશિક્ષા અભિયાનનો પ્રગતિમય અહેવવાલનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ વિશિષ્ટ સુચના પ્રાપ્ત કરવા માટે સંરચિત શિડ્યુઅલનો એક સેટ બનાવવો જોઈએ.
૪	કન્યાઓની અલ્પ સંખ્યા તથા નિમ્ન સમુદાયોની શિક્ષામાં નવિનવિધિ નીતીનો સંભવ છે.	કન્યોઓની શિક્ષા પૂર્વે બાલ્યાવસ્થાની સાર સંભાળ તથા શિક્ષા અનુસૂચિત જાતિ, જનજાતિ, અલ્પસંખ્યા, સુવિધા વંચિત બાળકોનું શિક્ષણ તથા વિશેષતઃ ઉચ્ચ પ્રાથમિક સ્તર માટે કોમ્પ્યુટર શિક્ષણને પ્રોત્સાહન મળવું જોઈએ.
૫	યોજનાના નિર્માણની પ્રક્રિયાની પ્રકૃતિ સહભાગીપૂર્ણ નથી.	યોજના નિર્માણની પ્રક્રિયાને સહભાગીપૂર્ણ બનાવવી જોઈએ.તથા કર્મીઓની ક્ષમતા નિર્માણમાં સહાયતા કરવી જોઈએ. યોજના નિર્માણ પ્રક્રિયામાં સ્થાનિય વિશિષ્ટ તથા લોકોની શૈક્ષણિક આવશ્યક્તાઓ અને આકાંશાઓ પ્રતિબિંબિત હોવી જોઈએ. આ સંપુર્ણ કાર્ય સમુદાય અને લક્ષ્ય સમુહની સાથે પરામર્શીય બેઠક તથા અતઃક્રિયા આધારિત હોવી જોઈએ.

નોંધ

૬. ઊંમર અનુસાર તથા જાતિ અનુસાર બાળ જનસંખ્યા પરની ગતિવિધિની સૂચનાનો અભાવ	નોંધણી તથા વિદ્યાલય બહારના બાળકોની સંખ્યા ૬ થી ૧૪ વર્ષના ઊંમરના બાળકોની સૂચના જે ઉમર તથા જાતી અનુસાર હોય, અનૂસુચિત જાતિ, અનુ.જનજાતિ, અલ્પસંખ્યા ગ્રામિણ,શહેરની દષ્ટિએ થવી જોઈએ.
૭ શૈક્ષણિક પ્રયોજનોથી કોમ્પ્યુટરોનો ઉપયોગ બાબતે સૂચનાનો અભાવ.	કોમ્પ્યુટર સહાયતા પ્રાપ્ત અભિગમ (CAP)જેમાં સરકારી યુ.પી.એસ ની સંખ્યા અંતર્ગત લોકભાગિદારીની સંખ્યા અધ્યાપકોની સંખ્યા તથા વર્ષમાં પ્રાપ્ત કરેલ યુ.પી. એસની સંખ્યા પર પૂર્ણ સૂચના અપાવવી જોઈએ.

૬.૮.૧ હાજરી વધારવા માટેના આવશ્યક ઉપાયો.

સર્વશિક્ષા અભિયાનને સફળતાપૂર્વક લાગુ કરવા માટે આપણે આ ઉપાયોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. જેનાથી વિદ્યાર્થીઓની વિદ્યાલયમાં હાજરીમાં હકારાત્મક પરિણામ લાવી શકાશે.

નીચે આપેલી સારણી ૬.૨ ના પ્રથમ કોલમમાં તે સંભવિત કારણો. બાબતે દર્શાવેલ છે. જે વિદ્યાર્થીઓની શાળાની હાજરીમાં બાધક છે. એટલે જેને કારણે બાળકો વિદ્યાલયમાં આવતાં અટકે છે અને જતા રહે છે. બીજા કોલમમાં સંભવિત કાર્યનીતિઓનો ઉપાય દર્શાવેલ છે.

સારણી ૬.૨ હાજરી વધારવા માટેના આવશ્યક ઉપાયો.

બાળકોનું શાળાએ ન આવવા માટેના કારણો	હાજરી વધારવા માટેના યોગ્ય ઉપાયો
બાળકોને ઘરની આવક સુધારવા માટે કામ કરવું પડે છે.	● માતા પિતાને વાકેફ કરવા કે બાળકોનું શાળાએ જવું બાળક અને માતા પિતા બંને માટે લાભદાયક છે. ● સરકારી અધિકારીઓને સૂચિત કરવું કે યોગ્ય નિયમો દ્વારા બાળકને શાળાએ

નોંધ

	મોકલવા માતા પિતાને પ્રેરિત કરે.
ગરીબી, આર્થિક કારણ	શૈક્ષણિક સુવિધાઓમાં વૃધ્ધિ કરવી.
ઘરગથ્થુ કાર્યોમાં સહાયતા કરવી.	માતા પિતામાં જાગૃત્તા ઉત્પન કરવી આવશ્યક છે.
નાના ભાઈબહેનોની સારસંભાળ લેવી પડે છે.	માતા પિતામાં જાગૃત ઉત્પન કરવી આવશ્યક છે.
માતા પિતાને શિક્ષણનું મહત્વની સમજ નથી.	માતા પિતાને જાણકારી આપવી આવશ્યક છે.
શાળાઓમાં સુવિધાઓ નથી.	વિદ્યાર્થીઓ માટે રહેઠાણની નજીકમાં શાળા ખોલવી અને વાહન વ્યવહારની સગવડ કરવી.
બાળકનું સ્વાસ્થય સારું નથી.	અધ્યાપકોને પ્રશિક્ષિત કરવા અને ખાસ કરીને માનવ સબંધિત કૌશલ્યોની અનૂભુતિ કરાવવી.
બાળકની ઉંમર નાની છે. એટલે શાળાએ જતું નથી.	આવશ્યક દાક્તરી સુવિધાઓ આપવી.
શાળાનું અધ્યાયનકાર્ય સંતોષજનક નથી.	કે.જી. શાળાઓ વધારવી જોઈએ.
વિદ્યાર્થીઓ સાથે શિક્ષકોનો વ્યવહાર સારો નથી. પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવો	શિક્ષકોએ સુમેળ સાધવો અને નવીન
એક જ ધોરણમાં વારંવાર અનુત્તિર્ણ થવું.	શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૦૯માં નિર્ધારિત ઉત્તમ નીતિ અપનાવવી જોઈએ.
વિદ્યાર્થી અભ્યાસમાં રુચીકર નથી.	પાઠ્યક્રમ બાળકોની યોગ્યતા તથા આવશ્યક્તા અનુસાર રૂપાંતરિત કરવો જોઈએ.

નોંધ

અભ્યાસ- ૧

૧. બાળ જનસંખ્યા દરમાં વધારો કરનાર પ્રસાર સંબંધિત પાંચ ઉપાયો સમજાવો.

....

....

....

૬.૯ શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૦૯ અને સર્વશિક્ષા અભિયાનનો સમન્વય

એપ્રિલ ૧,૨૦૧૦ થી શિક્ષણનો અધિકાર અમલમાં આવી ગયો હતો. આ અધિનિયમ અંતર્ગત ૬ થી ૧૪ વર્ષના પ્રત્યેક બાળકને તેના રહેઠાણની નજીક ઉપર્યુક્ત ધોરણમાં ૮ વર્ષનો પ્રાથમિક શિક્ષણની આવશ્યક્તા જોગવાઈ કરવી.

પરંતુ આ પરિસ્થિતિને વિચારતા પ્રથમિક તથા ઉચ્ચ પ્રાથમિક શાળાઓની ઘણી અછતને કારણે કેવી રીતે અમલમાં મુકે. સર્વશિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત નિર્ધારિત માનદંડો પ્રમાણે બાળકોને મફત અને ફરજીયાત શિક્ષણનો અધિકાર છે. ભારત સરકારના બંધારણ મુજબ પ્રત્યેક ૩૦૦ લોકોની જનસંખ્યવાળા સ્થાનથી ૧ કિમી. દૂર પ્રાથમિક શાળા અને ૨ કિમિ. દૂર માધ્યમિક શાળા હોવી જોઈએ. વર્તમાન સમયના પાયાના શિક્ષણ વિભાગના રેકોર્ડ અનુસાર એક જીલ્લામાં ૧૦૩૨ પ્રાથમિક વિદ્યાલય તથા ૩૫૨ ઉચ્ચ પ્રાથમિક વિદ્યાલય છે. આ સિવાય જિલ્લામાં ૭૮૦ અન્ય માન્યતા પ્રાપ્ત પ્રાથમિક વિદ્યાલય તથા ૫૭૭ ઉચ્ચ પ્રાથમિક વિદ્યાલય છે. જો આ જનસંખ્યાને જોડીએ તો જિલ્લામાં ૧૮૧૨ પ્રાથમિક અને ૯૨૯ ઉચ્ચ પ્રાથમિક વિદ્યાલય છે. પરંતુ અભિયાનના માપદંડ અનુસાર આ જિલ્લામાં જેની જનસંખ્યા ૩૧,૩૮,૬૭૧ (૨૦૦૧ ની ગણતરી) હોય ૧૦૪૩૨ પ્રાથમિક વિદ્યાલય તથા ૩૯૨૩ ઉચ્ચ પ્રાથમિક વિદ્યાલય હોવા આવશ્યક છે. તદુપરાંત પ્રત્યેક જિલ્લામાં કેટલાક અન્ય વિદ્યાલય જેવા કે સ્વાયત્ત, બિન સરકારી વિદ્યાલય તથા મદરેસા પણ છે.

સર્વશિક્ષા અભિયાન કેન્દ્રીય સરકારનો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કાર્યક્રમ છે. જેમાં ૨૦૦૧ માં આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો. તેનો ઉદેશ્ય નિર્ધારિત સમયમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ તેને રાજ્ય સરકાર સાથે સંલગ્ન કરી શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. આ કાર્યક્રમનો ઉદેશ્ય ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકોનો શાળા બહાર પણ વિવિધ પ્રવૃતિઓ દ્વારા વિકાસ કરવો અને ૮ વર્ષનું પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવું . આ કાર્ય ૨૦૧૦ સુધી પુર્ણ કરવાનું હતું પરંતુ થયુ નથી. ભારતીય બંધારણના ૮૬ મા સંબોધન પ્રમાણે પ્રાથમિક શિક્ષણને મૌલિક અધિકારોનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. હાલમાં ૨૦૦૯માં ૧ લી એપ્રિલ ૨૦૧૦ થી નિ:શુલ્ક તથા અનિવાર્ય શિક્ષણનો અધિકાર લાગુ કરવામાં આવ્યો ઠે. તેનો નિષ્કર્મ એ છે કે પ્રત્યેક બાળક, બાળકી ૬ થી ૧૪ વર્ષના ગાળામાં શાળામાં આવે. આપણું એ કર્તવ્ય છે કે આ ફલશ્રુતિ માટે આપણે સૌએ પગલાં લેવો જોઈએ.

રાષ્ટ્રીય સ્તરે અખિલ ભારતીય શૈક્ષણિક સર્વેક્ષણ અનુસાર દેશભરમાં ૩૮૭૬ શહેરનાં કેન્દ્રો છે. જેની અનુમાનિત જનસંખ્યા ૧૯.૫ કરોડ છે. તેનો કુલ વિદ્યાલય ૭૪૫૪૬ છે. જેમાં પ્રાથમિક શિક્ષણની સુવિધા પણ ઉપલબ્ધ છે. તેનો અર્થ એ થયો કે ૨૫૦૦ જનસંખ્યા પર માત્ર એક પ્રાથમિક વિદ્યાલય ઉપલબ્ધ છે. આપને જાણ હોવી જોઈએ કે ૫ થી ૧૪ વર્ષની ઊંમરના ૧૨ લાખ ભારતીય બાળકો એવા છે કે જે નિર્ણણ તથા ઉત્પાદન ઉદ્યોગો જેવા ખતરનાક વ્યવસાયોમાં કાર્યરત છે.

શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૦૯ની સર્વશિક્ષા અભિયાનની વ્યાપક અભિગમ તથા કાર્યપદ્ધતિને કારણે અનિવાર્ય છે કે સર્વશિક્ષા અભિયાનનો હેતુ કાર્યનિતિ તથા માપદંડોના શિક્ષણના અધિકારનો અધિનિયમો સાથે સુમેળ હોવો આવશ્યક છે. આ સંદર્ભમાં માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલયે શ્રી અનિલ બોર્ડિયાની અધ્યક્ષતામાં એક સમિતિની રચના કરી જે સર્વશિક્ષા અભિયાન તથા શિક્ષણના અધિકાર અધિનિયમને અનુસરીને કાર્યવાહી માટેના સુઝાવ આપશે.

૬.૧૦ સારાંશ

ઉપર્યુક્ત એકમ અનુસાર જેનું શીર્ષક છે. પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ સંબંધી કાર્યનિતિઓ ૨ માં આપે જોયું હશે કે અમોએ સર્વશિક્ષા અભિયાનની પૃષ્ઠભુમિ તથા અનિવાર્ય પક્ષોનું વિવેચન કર્યું અને સુસ્પષ્ટ કર્યું કે પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણમાં સર્વશિક્ષા અભિયાનનો શ્રેષ્ટ યોગદાન છે. આ વિવેચનને આગળ વધારતાં અમે સર્વશિક્ષા અભિયાનના ઉદેશો તથા લક્ષ્યોને સ્પષ્ટ કર્યા તથા આ અભિયાનની પ્રમુખ વ્યુહરચનાઓની વ્યાખ્યા કરી. આ સંદર્ભમાં અમો મધ્યાહન ભોજન વ્યવસ્થાના યોગદાન પર ચર્ચા કરી અને જોયુ કે કેવી રીતે આ યોજનાથી બાળકોના શાળાકીય અભિગમમાં વૃદ્ધિ થઈ શકે. અમે સર્વશિક્ષા અભિયાનના આર્થિક માપદંડો પર વિચાર વિમર્શ કર્યા. ઉલ્લેખનિય છે કે આ અભિગમના શ્રેષ્ઠ વિકાસ માટે વિદ્યાલયમાં કેવી રીતે સુવિધાઓનો વિકાસ હોવો જોઈએ તથા અંતમાં અમે સર્વશિક્ષા અભિયાન તથા આર.ટી.ઈ અધિન્યમ ૨૦૦૯ ની સમીક્ષા પણ કરી.

૬.૧૧ સંગર્ભગ્રથ, કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો.

Bhumika: A Hand **Book** on Roles and Responsibilities of Head Masters/Head Teachers under **SSA**. Bihar. A Guide **Book** for Early Child Care..

www.educationforallinindia.com/

www.indianexpress.com/news/lesson-learnt-mp-monitors-ss

depssa.ignou.ac.in/wiki/index.php/Publications

૬.૧૨ અન્ય એકમોનો અભ્યાસ

૧. સર્વશિક્ષા અભિયાનના મૂળ લક્ષણો કયા છે.

૨. આપણા વિસ્તારના એવા વિદ્યાર્થીઓના રિપોર્ટ તૈયાર કરવા કે જે ૬ થી ૧૪ વર્ષની ઉંમરના હોય અને સર્વશિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરતા હોય.

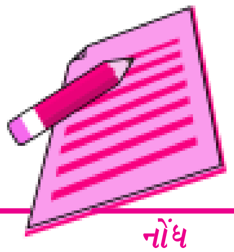

નોંધ

એકમ-૭ સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણનું આયોજન તથા પ્રબંધન

સંરચના :

૭.૦ પ્રસ્તાવના

૭.૧ ઉદ્દેશ્ય

૭.૨ પ્રારંભિક શિક્ષણના પ્રબંધનનું વિકેન્દ્રીકરણ

૭.૨.૧ પ્રણાલી

૭.૨.૨. વિકેન્દ્રીકરણ પર ભારતનો અનુભવ

૭.૩ ઝીણવટભર્યું આયોજન

૭.૩.૧ આયોજનનો અર્થ

૭.૩.૨ સમુદાય સ્વામિત્વ

૭.૩.૩ સૂક્ષ્મ આયોજન પ્રક્રિયામાં સમુદાયના સુમેળના વિવિધ ચરણ

૭.૩.૪ ડી.ઈ.ઓ., ડી.આર.સી. (ડાઈટ) બી.ઈ.ઓ. (બી.આર.સી.) તથા સી.ઈ.ઓ. (સી.આર.સી.) ની

ભૂમિકાઓ તથા કર્તવ્ય.

૭.૪ પ્રારંભિક શિક્ષામાં શાસન સંબંધી સમસ્યાઓ વિષય

૭.૪.૧. શાસન સંબંધી સમસ્યાઓ

૭.૪.૨. અધ્યાપકોની ભરતીની વ્યવસ્થા

૭.૪.૩. વિદ્યાલય વ્યવસ્થા સમિતિ ભૂમિકા

૭.૫ વિદ્યાલય સંબંધિત શિક્ષણના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૯ (આર.ટી.આઈ. એક્ટ-૨૦૦૯)

૭.૬ પ્રભાવી વ્યવસ્થા તથા ક્ષમતા નિર્માણ માટેનું નેટવર્ક

૭.૬.૧ પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણના પ્રબંધ માટે સૂચના તથા સંપ્રેષણ પ્રૌદ્યોગિક (આઈ.સી.ટી.)

૭.૬.૨ શાળા નેટ શું છે ?

૭.૬.૩ શાળા નેટનું કાર્ય તથા સેવાઓ

૭.૬.૪. શાળા નેટ શૈક્ષણિક પ્રબંધન સૂચના પ્રણાલીના સ્વરૂપે.

૭.૭ આર્થિક વ્યવસ્થા સંબંધી પ્રારૂપ

૭.૮ સારાંશ

૭.૯ સંદર્ભસૂચિ / કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો

૭.૧૦ અન્ય એકમોનો અભ્યાસ

નોંધ

૭.૦ પ્રસ્તાવના

એકમ ૫ તથા ૬ માં આપે જાણ્યું હશે કે શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૯ અંતર્ગત પ્રારંભિક શિક્ષણ તમામ બાળકોને (૬ થી ૧૪ વર્ષ સુધીના) મૌલિક અધિકાર બનેલ છે. આ એકમોમાં પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિક માટે સ્વીકારેલ કાર્યનીતિ સમજાવે છે. એક અધ્યાપકના રૂપે આપનું પણ કર્તવ્ય છે કે શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમની મૂલ ભાવના અનુસાર તેને વિદ્યાલયોમાં કાર્યાન્વિત કરે. આપે અનુભવ કર્યો હશે સરકાર તમામ બાળકોને જેવા કે અશક્ત છે, પ્રવાસી પરિવારોનાં બાળકો હોય, અનુસૂચિત જાતિ કે અનુસૂચિત જનજાતિના બાળકો હોય, જે વિદ્યાલયમાં નથી આવતી. વિદ્યાલયમાં નોંધણી નથી થઈ અને જેવઓ અધવચ્ચે શાળા છોડીને ચાલ્યા ગયાં હોય તે કારણ પણ હોઈ શકે.

આ કાયદાને કાર્યાન્વિત કરવા માટે સરકારે તમામ ક્ષેત્રે વિસ્તૃત કાર્યક્રમ તૈયાર કર્યા છે. જેથી શિક્ષણમાં તમામ બાળકો સુધી પહોંચી શકે. આ એકમમાં આપ જાણી શકશો કે એક અધ્યાપકના રૂપમાં આપ નિયમો તથા સરકારી તંત્રનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરશો જેથી બાળકોને તેની શિક્ષણનો અધિકાર આપવામાં સહાયતા કરી શકે. આ માટે આપે સમજવું આવશ્યક છે કે યુ.ઈ.ઈ.નું કાર્ય રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય, જીલ્લા, ખંડ તથા ગ્રામ્ય વિસ્તારે પર આયોજન કરી શકાય. આપને આ જાણવમાં સહાયત મળશકે કે ક્યાંથી સંપર્ક કરવો તથા પોતાના વિદ્યાલય માટે આપ કેવી રીતે પ્રયોગાત્મક પગલાં લઈ શકો. આ પ્રકારનું જ્ઞાન શાળા કક્ષાએ તથા સ્થાનીય પ્રશાસન સ્તરે નિર્ણય પ્રક્રિયામાં સાર્થક બની શકશે.

૭.૧ અભિગમ ઉદ્દેશ્ય

આ એકમના અધ્યયન ઉપરાંત આપ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકશો કે :

- પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ માટે આવશ્યક સંસાધનોનાં નામ બતાવી શકશે.
- યુ.ઈ.ઈ. માટે કાર્યરત વિભિન્ન સ્કીમની વિવેચના કરવી.
- વિદ્યાલયની આસપાસના ક્ષેત્રોમાં આતવી વિવિધ બાળકો સમક્ષ આવતી મુશ્કેલીઓનું વિશ્લેષણ કરવું.
- જે ક્ષેત્રમાં વિદ્યાલયો છે ત્યાં સંસાધનોની ઉપલબ્ધતાની ચર્ચા કરવી.
- પ્રારંભિક શિક્ષણ બાળકો માટે રુચિકર, સુખદ તથા સંગત બનાવવા માટે વિશેષ ક્રિયાકલાપ આયોજીત કરવા અનેકાર્યાન્વિત કરવા.
- અધ્યાપન કરતી વખતે આપ સમક્ષ આવતી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી આપની સહાયતા વાલીઓ, વિદ્યાલય વ્યવસ્થા, સ્થાનિક પ્રશાસન સ્થાનિક નેતાઓ, વિશેષજ્ઞો તથા અન્ય સંગઠનોની ભૂમિકાનું વર્ણન કરવું.

પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણની વ્યવસ્થા તથા તેના આયોજનમાં સ્વીકારેલ કાર્ય નીતિઓમાં એક ફ્રેમવર્ક તથા એ સંદર્ભબિંદુ કાર્યરત છે. કાર્યનીતિનો અભિપ્રાય છે કે ઉપલબ્ધ સંસાધનોનો કુશળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરી ઉદ્દેશ્યની પ્રાપ્તિ માટે સુવિચાતિ યોજના ઘડવી.

૭.૨ પ્રારંભિક શિક્ષણની વ્યવસ્થાનું વિકેન્દ્રીકરણ

૭.૨.૧ કેન્દ્રીકૃત વિકેન્દ્રીકૃત પ્રણાલી

કોઈપણ કેન્દ્રીકૃત શિક્ષણ પ્રણાલીમાં મહત્વનો નિર્ણય, મોનીટરીંગ તથા વ્યવસ્થા રાષ્ટ્રીય સ્તરે શિક્ષણ મંત્રાલયને હસ્તક હોય છે. તથા રાજ્ય સ્તરે શિક્ષણ વિભાગ હસ્તક સંકેન્દ્રિત હોય છે. કેન્દ્રીય તથા રાજ્ય સરકારે શિક્ષણ પ્રણાલી સામે તમામ પક્ષે નિયમન કરે આ નિયંત્રણ અંતર્ગત નીતિ નિર્ધારણ કરેછે. અને પ્રબંધન કાર્ય સંપાદિત કરે છે. જેમકે અધ્યાપકોને પગાર આપવો - સેવા પૂર્વે તથા સેવાકાલિન પ્રશિક્ષણ આપવું, પાઠ્યચર્યાનું નિર્માણ, વગેરે સિલેબસ, પાઠ્યપુસ્તક, શિક્ષણનું માધ્યમ વગેરે સિલેબસ, પાઠયપુસ્તક, શિક્ષણનું માધ્યમ વગેરે વિષયમાં અધ્યાપકને વધુ અધિકાર આપી શકાતાં નથી.

તેનાથી વિપરિત એક વિકેન્દ્રીકૃત પ્રણાલીમાં સ્થાનીય / જિલ્લાના ગામોમાં પ્રાથમિક શિક્ષણને વિવિધપક્ષે પર્યાપ્ત અધિકાર આપવામાં આવે છે. આમ તો આ સંબંધે કેટલાક નિયંત્રણ કેન્દ્ર તથા રાજ્ય અને જિલ્લા સ્તરે અધિકારી પાસે હોય છે. વ્યવહારના રૂપમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રણાલીમાં કેન્દ્રીકૃત તથા વિકેન્દ્રીકૃત બંને પ્રણાલી કાર્યરત છે. ઘણા બધાં રાજ્ય સરકારે પ્રાથમિક શિક્ષણની વિકેન્દ્રીકરણની પ્રક્રિયાનો શરૂઆતથી જ આરંભ કરેલ હતો. પ્રાથમિક પ્રારંભિક કાયદા માટે કેટલાક રાજ્ય સરકારે જિલ્લા સ્તરે પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રદાન કરવા માટે સમુદાય અને બિન સરકારી સંગઠનોની સાથે નજીકનો સહયોગ અને ભાગીદારીનું સમર્થન કરેલ છે. સમગ્રરૂપે કેન્દ્રીકૃત પ્રણાલીથી વિકેન્દ્રીકૃત પ્રણાલી તરફનું રૂપાંતર આ એક ધીમી પ્રક્રિયા છે. નિર્ણય પ્રક્રિયા ધ્યેય ધીમે ધીમે રાજ્યથી જિલ્લા સ્તરે ઉપજિલ્લા સ્તરે તથા સમુદાય સ્તરે પ્રારંભિક શિક્ષણના લક્ષ્ય તરફ વધતું જશે.

વિકેન્દ્રીકરણના ફળ સ્વરૂપે જિલ્લા સ્તરે તથા ઉપ જિલ્લા સ્તરે અધિકારીના હાથોમાં વધારે જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે તથા અધિકારી શૈક્ષણિક સેવાઓને ઉપભોક્તાની નજીક લાવવામાં આવે છે અને અધ્યાપકોમાં, વિદ્યાલયો તથા સ્થાનિક પ્રશાસકોને વિદ્યાર્થીઓની આવશ્યકતાઓ સાથે સુમેળ કરવામાં આવે છે.

વિકેન્દ્રીકરણનું મહત્વપૂર્ણ ઉદ્દેશ્ય પ્રારંભિક શિક્ષણમાં નિષ્પક્ષતા તથા સમાવેશન સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. જ્યાં સુધી આ સુધારા સુનિયોજીત નથી થતા, આ ઉદ્દેશ્ય પૂર્ણરૂપે પ્રાપ્ત થતો નથી. જેમકે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ ૧૯૮૬નો વિચાર કર્યો હતો તથા તે અંગે કેટલીક સમિતિઓએ આ કાર્ય પર ભાર મૂકી રાષ્ટ્રીય સરકાર સંસ્થાગત સુધારાના સમન્વયમાં તથા રાજ્ય સ્તરે પ્રારંભિક શિક્ષણના રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યમાં પ્રાપ્ત કરવામાં થતી પ્રગતિ અને મોનીટરીંગ માટે એક ભૂમિકા નિભાવતી રહેશે.

નોંધ

પરંતુ શિક્ષણના વિકેન્દ્રીકરણની કેટલીક સીમાઓ પણ છે. પ્રારંભિક શિક્ષણનું બીજ અને શક્તિ, તેની જવાબદારીનું વિભાજન સ્થાનીય જવાબદારી તથા કુશળતાને પ્રભાવિત કરી શકે છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણના વિકેન્દ્રીકરણ તથા પ્રબંધનનો વિચાર રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ, ૧૯૮૬ દ્વારા સ્થાપિત એક લક્ષ્ય છે. શિક્ષા નીતિનીએ અપેક્ષા રહી છે કે પ્રાથમિક શિક્ષણની વ્યવસ્થામાં ગ્રામ શિક્ષા સમિતિ (VEC) ના પ્રત્યક્ષ રૂપમાં સમુદાયની દખલ હોય. પ્લાન ઓફ એકશન (POA) ૧૯૯૨માં પ્રત્યેક બાળકની શૈક્ષણિક પ્રગતિ પર નિયમિત રૂપે દૃષ્ટિ રાખવાની પ્રક્રિયાના આયોજન પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. પી.ઓ. એ. ઉદ્દેશ્ય પ્રત્યેક બાળક રસ અને રુચિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરે અને ૮ વર્ષ સુધીના શિક્ષણને પૂર્ણ કરે.

૭.૨.૨. વિકેન્દ્રીકરણ પર ભારતનો અનુભવ

આપ સહમત થશો કે શિક્ષા પ્રણાલી જે સમાજ તેનો સહભાગી છે તેનાથી અલગ કાર્ય કરી શકતી નથી.આપણી સામાજીક વ્યવસ્થા વર્ગ, જાતિ, લિંગ તથા ધર્મ પર આધારિત છે. વ્યક્તિઓની મોટી સંખ્યા જે સમાજના સુવિધાવંચિત વર્ગોની શ્રેણીમાં આવે છે. જેમની પાસે આશ્રય, જળ, સ્વચ્છતા, વીજળી, સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ જેવી સુવિધાઓનો અભાવ છે. પાયાના શિક્ષણને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જે જીવન જીવવાનો સંઘર્ષ કરે છે.

ભારતીય સંવિધાનના ૭૩મા તથા ૭૫મા સંશોધનમાં સ્થાનીય સ્વશાસન માટે એક અનુકૂળ વાતાવરણનું નિર્માણ કરેલ છે. જેમાં તે એક અથવા અધિક ગતિશીલ તથા ક્રિયા અનુકૂળ ભૂમિકા અદા કરી શકે છે. આ પરિવર્તને મહિલાઓ અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ, તથા અન્ય વ્યક્તિઓના વિચારોને પ્રાધાન્ય આપે છે. હવે તે પોતાના વિરોધમાં થતા પક્ષપાત માટે આવા જ ઉઠાવે છે. આ સંદર્ભમાં અન્ય અનુભવ નીચેની યોજનાઓથી જાણવા મળશે :

- સમાન બાળ વિકાસ યોજના (ICDS) અનુભવે દર્શાવ્યું છે કે જન્મથી લઈ ૬ વર્ષ સુધી સુવિધાથી વંચિત કે અસુરક્ષિત બાળકોના સ્વાસ્થ્ય સંબંધી તથા વંચિત કે અસુરક્ષિત બાળકોના સ્વાસ્થ્ય સંબંધી તથા પોષણ સંબંધી સ્થિતિમાં સુધારો લાવવા માટે સ્થાનિક લોકોની ભાગીદારી મહત્વપૂર્ણ છે. રાષ્ટ્રીય સાક્ષરતા મિશને સુસ્પષ્ટ કર્યુ છે કે જ્યારે જિલ્લા સ્તરે સાક્ષરતા વધારવા માટે આ અભિયાનનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો જેમાં લોકોએ સક્રિયતાથી ભાગ લીધો. સાક્ષરતા દર વધારવામાં તેનો પ્રભાવ ઘણો શ્રેષ્ઠ રહ્યો.
- જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમ (ડી.પી.ઈ.પી.) જેનો નવેમ્બર ૧૯૯૪માં આરંભ થયો. અને એટલી સફળતા મળી કે સરકારે યુ.ઈ.ઈ.ને દેશભરમાં ડી.પી.ઈ.પી. કાર્યનીતિ માટે સંચાલિત કરવાનો ચુકાદો આપી દીધો.
- ડાયટ જિલ્લા શૈક્ષણિક પ્રશિક્ષણ સંસ્થાનને પોત-પોતાના રાજ્યોના માધ્યમથી જિલ્લા સ્તરે પ્રારંભિક શિક્ષણના વિકાનસી યોજના બનાવવા માટેનું મુખ્ય દાયિત્વ આપવામાં આવ્યું. આજ સંસ્થાઓ જે પ્રારંભિક શિક્ષણની પ્રગતિ પર નજર રાખી અને સુમેળ સાધે છે.

નોંધ

- આયોજન તથા વ્યવસ્થામાં પરિવર્તન માટે આવશ્યક છે કે શિક્ષણ સંબંધિત વ્યાવસાયિકો તથા પ્રશાસકો, જે શહેરી વિસ્તાર પ્રશાસનમાં અને પંચાયતી રાજ્ય સંસ્થાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરી રહ્યા છે, તેમને તાલીમ તથા સહાયતા આપવામાં આવે. આ ઉદ્દેશ્યની પ્રાપ્તિ માટે શિક્ષણમાં સ્થાનિક સ્તરની સંસ્થાઓને વધુ સક્ષમ બનાવવી રહી. કારણ કે ઈ.સી.સી.ઈ. (ECCE) (પૂર્વ બાલ્યકાળ સંભાળ અને શિક્ષા) મહત્વપૂર્ણ છે. અર્થાત્ યુ.ઈ.ઈ. નો ઉદ્દેશ્ય છે ઈ.સી.સી.ઈ. અથવા આઈ.સી.ડી. એસ દ્વારા નિર્મિત આધારનો સહારો લેવો.

આપ જાણો છો કે આઈ.સી.ડી.એસ શાળના પૂર્વ બાળકો સાથે સ્વાસ્થ્ય અને પોષણ સંબંધી સ્થિતિમાં સુધારો લાવવા માટે સ્થાનીય સમુદાયના સમર્થન પર નિર્ભર કરે છે. સ્થાનિય સમુદાયમાં સમ્મિલિત હોવા માટે આઈ.સી.ડી.એસ.ને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે સર્વાધિક સફળ કાર્યક્રમોમાંનો એક માનવમાં આવે છે. સ્થાનીય સમુદાયનો સક્રિય સહયોગ પ્રાપ્ત કરવા માટે નીચેની એજન્સીઓનો સહકાર અનિવાર્ય છે.

- પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ
- વિદ્યાલય પ્રબંધન સમિતિ
- ગ્રામ્ય / શહેરી વોર્ડ / ઝૂંપડ પટ્ટી સ્તરે શિક્ષણ સમિતિ
- વાલી શિક્ષકોનું મંડળ
- મા શિક્ષકોનું મંડળ (માતૃસંમેલન)
- જાનજાતીય સ્વાયત્ત વિકાસ સમિતિઓ

આ સિવાય અન્ય એજન્સીઓ પણ સંમિલિત છે. જેમનો ઉદ્દેશ્ય પ્રાથમિક શિક્ષણ તથા વિદ્યાલયની વ્યવસ્થા છે.

સર્વ શિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમ :

૧. સર્વ શિક્ષા અભિયાન કાર્યક્રમની બે બાજુ છે. આ પ્રાથમિક શિક્ષણ સંબંધિત યોજનાઓને કાર્યાન્વિત કરવાની રૂપરેખા (ફ્રેમવર્ક) પૂરું પાડે છે.

૨. દેશભરમાં પ્રારંભિક શિક્ષણ પ્રણાલીને મહત્વ બળ આપવા માટેનું એક વિશેષ બજેટની સુવિધાવાળો આ એક કાર્યક્રમ છે.

મૂલ્યાંકન :

(૧) વિકેન્દ્રીકરણ આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

....

....

....

(૨) પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ માટે એક વિકેન્દ્રીકૃત વ્યૂહ રચના કેમ સ્વીકાર્ય છે ?

....

....

....

૭.૩ ઝીણવટભર્યુ આયોજન :

આયોજન અને કાર્યપરિણામમાં લોકોની ભાગીદારીનો અભાવ વિવિધ વિકાસ યોજનાઓની અસફળ કાર્યપ્રણાલીનું મુખ્યતઃ કારણ છે. પંચવર્ષીય યોજનાના આરંભથી જ હંમેશા એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે યોજનાઓના નિર્માણ અને કાર્ય પરિણામમાં લોકોનો નિકટનો સહયોગ પ્રાપ્ત કરવો આવશ્યક છે. એમ માનવામાં આવે છે કે સ્થાનીય વ્યક્તિઓનો સક્રિય સહયોગ અને સમર્થન વગર સ્થાનીય સ્તર પર વાસ્વતિક આવશ્યકતાઓ અને ઉપલબ્ધ સંસાધનોની માહિતી મેળવવી અસંભવ છે. આ અવધારણાના ઝીવટભર્યા આયોજનને તૃણમૂલ સ્તરનું આયોજન નામ આપવામાં આવેલ છે. બીજા શબ્દમાં સૂક્ષ્મ આયોજન પણ કહેવાય છે તેનો અર્થ છે કે (ક) આવશ્યકતાઓ માટે સ્થાનીય વ્યક્તિઓની ભાગીદારી (ખ) નીચેનાં રૂપોમાં પ્રાપ્ત સંસાધનોને ઉત્પન્ન કરવા. (i) પ્રયોગમાં આવતી સામગ્રી (ii) સહયોગાત્મક ક્રિયાવિધિ (iii) પ્રોત્સાહી પ્રયાસ દ્વારા વધુ સાધનોનું નિર્માણ (ગ) પ્રાપ્ત સાધનોને ધ્યાનમાં રાખીને ગ્રામીણ દયોજના તૈયાર કરવી.

૭.૩.૧ આયોજનનો અર્થ :

સામાન્ય શબ્દમાં આયોજનને નીચે પ્રાણે સૂચવી શકાય.

- અપેક્ષિત ઉદ્દેશ્યોને પ્રાપ્ત કરવા લોકોની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવા માટે કેટલીક ક્રિયાવિધિઓ તથા ક્રિયાકલાપનું ક્રમશઃ પ્રસ્તુતીકરણ
- સમગ્ર લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે કાર્યનીતિઓની ઓળખ અને તેના વિકાસની પ્રક્રિયાની યોજના બનાવવી.
- યોજનાઓ તથા કાર્ય નીતિઓને કાર્યાન્વિત કરવા માટે સંસાધનોને સંઘટિત (mobilizie) કરવા, પ્રગતિની

  દેખરેખ કરવી તથા તેના પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવું.

૭.૩.૨ સમુદાય સ્વામિત્વ ભાગીદારી :

વિદ્યાલયના નિવાસ સ્થાનમાં રહેતા બધાં બાળકોને ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પ્રદાન કરે છે. એ આવશ્યક છે કે તે ગામમા રહેવાળા (નિવાસી) બધાં બાળકોની પ્રારંભિક શિક્ષણ ઉપલબ્ધ કરાવવાની

નોંધ

જવાબદારી જાતે સંભાળે છે. એકલા શિક્ષકથી એ સંભવ નથી કે જે બધા જ બાળકો પર પૂરતું ધ્યાન આપી શકે. ગ્રામ શિક્ષા સમિતિના સદસ્યો, પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓના સદસ્યો વગેરેને સામેલ કરવા યોગ્ય છે. તમામની સહાયતાથી સમાજનો સુવિધાવંચિત બાળકો સાથે ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ આપી શકાય.

૭.૩.૩ સૂક્ષ્મ આયોજન પ્રક્રિયામાં સમુદાયની ભાગીદારીના વિવિધ પગલાં...

સૂક્ષ્મ આયોજન પ્રક્રિયામાં સમુદાયની ભાગીદારી હેતુ નીચેનામાં પગલાંને અનુસરવા આવશ્યક છે.

(i) સમુદાયનું સશક્તિકરણ :

- *આ માટે ગ્રામ્ય શિક્ષા સમિતિ (VEC) વિદ્યાલય પ્રબંધન સમિતિ (SMC) મા- અધ્યાપક સંઘ વગેરેન શિક્ષિત કરવા કાર્યશાળાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેની ક્ષમતાનો વિકાસ થાય અને તે પ્રારંભિક શિક્ષા માટે બાળકોના અધિકારોને ઓળખી શકે અને તેનો હલ મેળવી શકે.*
- *શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમનોની ઓળખ માટની જાગૃતતા લાવવાનો છે. તે સિવાય આ અભિયાનનોમાં લોકો પોતાની ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીપૂર્વક પ્રારંભિક શિક્ષણના સંદર્ભમાં સરકાર દ્વારા થતા પ્રયત્નો અને લાભોથી પરિચિત બને. આ અભિયાનોમાં નીચેના ક્રિયાકલાપોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.*
- *મીના અભિયાન*
- *મા- દિકરી મેળા*
- *મહિલા સંમેલન*
- *કિશોરી મેળા*
- *બાળ શિશુ મેળા*
- *પ્રભાતફેરી*
- *નોંધણી અભિયાન*

સાંસ્કૃતિ કાર્યક્રમ- નુક્કડ નાટક જેમાં મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરી શકાય. જેમકે વધેલા નોંધણીના દરને સુનિશ્ચિત કરવી. ડ્રોપ આઉટ ૧૨ને ઓછો કરવો, વિદ્યાલય પ્રવેશ માટે સર્ટીફિકેટ પ્રાપ્ત કરાવવા, કન્યા શિક્ષણ, અન્ય વિચરતી જાતિ, ના બાળકો માટેના અધિકારોની જાણકારી આપવી.

(ii) આયોજન બળોની ઓળખ :

આયોજન માટે આવશ્યક સૂચનાઓને એકત્રિત કરવા માટે એક સરકારી અધિકારી અથવા એક અધ્યાપક પર્યાપ્ત નથી. યુ.ઈ.ઈ.ના પ્રત્યેક પક્ષે ઉત્તમ વિચાર અને સંગત સૂચનાઓ પ્રાપ્ત કરવા માટે એક જૂથની આવશ્યકતા છે. જેમાં સમુદાયમાં પોતીકાપણાની ભાવના જાગશે, તેની સહયોગ મળશે અને તે મુખ્ય માણસ હોવાના ભાવથી જોડાઈને સકારાત્મક યોગદાન આપશે.

આવા આયોજન દળનું નિર્માણ કરવા માટે સમુદાય તથા લક્ષ્ય સમૂહ સાથે વાતચીત કરવાથી તે સદસ્યોની ઓળખ સુગમ બનશે. અને તેમને આ દળમાં સામેલ કરવા માટે યોગ્ય છે. આ દળમાં કેટલાક ભણેલા કેટલાક રાજનીતિરૂપ, સામાજીક અને અનુભવી લોકો હોય છે. સ્ત્રીઓ તથા બેરોજગાર નવયુવાનોને પણ સામેલ કરી શકાય. આ બધાંને ભેગાં કરવાથી સમૂહ - વિદ્યાલયના સંબંધોનું નિર્માણ થશે અને બળ મળશે. આ દળમાં તમામ પ્રકારના સદસ્યો હોવાં આવશ્યક છે. અર્થાત આ આયોજન દળના સમુદાયમાં તમામ વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ હોવું આવશ્યક છે.

(iii) આવા દળોનું ક્ષમતા નિર્માણ :

આયોજનની ગુણવત્તા દળની ક્ષમતા પર નિર્ભર હોય છે. આ યોજનાઓ જિલ્લા સ્તરે પ્રાયોગિક ધોરણે હોવા જોઈએ. સમગ્ર આયોદનમાં શૈક્ષણિક વિકાસ પર ભાર મૂકાવવો જોઈએ. સર્વ શિક્ષા અભિયાનનાં ઉદ્દેશ્યો, લક્ષ્ય, માપદંડોના પરિચય માટે બે ત્રણ તાલીમ વર્ગોનું નિર્માણ આવશ્કય છે. તેમને સમજાવવું જોઈએ કે ક્લસ્ટર, બ્લોક તથા જિલ્લા સ્તરે ઉપલબ્ધ સુવિધાઓનો લાભ કેવી રીતે ઉઠાવી શકાય.

(iv) આ મુદ્દાઓની ઓળખ કરાવવા માટે તેમાં હસ્તાક્ષેપની આવશ્યકતા પડે છે :

આયોજન દળોના નિર્માણમાં તેના પછીનું પગલું છે કે, પ્રારંભિક શિક્ષણની અભિગમ્યતા, નોંધણી, અવધારણા તથા ગુણવત્તાની ચકાસણી કરવી. આ સંદર્ભે આ નિર્ણય ઉચિત છે કે આ મુદ્દાઓની ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં જ ઓળખ થઈ જવી જોઈએ.

- ◆ શિક્ષણ સંબંધી જોઈ શકે.
- ◆ નીતિમાં પરિવર્તન લાવનારાં હોઈ શકે.
- ◆ નિર્ધારિત માપદંડોને અદ્યતન કરવા.
- ◆ સહયોગાત્મક વલણ હોય.
- ◆ જિલ્લા અને રાજ્ય અધિકારીની સહાયતાની આવશ્યકતા હોય.

(v) અંકોની આવશ્યકતા તથા તેના સ્રોત :

તમામા યોજનાઓ સમયબધ્ધ હોય છે. જેમાં વિશિષ્ટ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે સ્પષ્ટ આદેશ હોય છે. કારણ કે શિક્ષાનો અધિકાર "અવધારણા" આ સ્પષ્ટ કથન છે. તમામ બાળકો ૮ વર્ષના પ્રાથમિક શિક્ષણને પૂર્ણ કરે જ. આ સંદર્ભે નીચેના અંકોની પ્રાપ્તિ આવશ્યકતા છે.

- ◆ ૧૪ વર્ષની ઉંમરના તમામ બાળકો (કુમાર અને કન્યાઓ) ની નોંધણી. જેમની નોંધીણ નથી થઈ વચ્ચેથી વિદ્યાલય છોડીને ચાલ્યા જાય છે.
- ◆ વિદ્યાલયોની સંખ્યા, સરકારી માન્યતા, પ્રાપ્ત (બિન સરકારી સહાયતા પ્રાપ્ત/સ્વાયત્ત વિદ્યાલય.

- સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ (એન.જી.ઓ.) દ્વારા ચલાવતા વિદ્યાલયો.
- સંરક્ષણગૃહમાં રહેતા બાળકો
- અનુસૂચિત જાતિ / જનજાતિના બાળકો
- અશક્ત બાળકો
- શ્રમજીવી બાળકો
- સામૂહિક હિંસા / અત્યાચારથી પીડિત બાળકો
- પ્રવાસી બાળકો
- વિસ્થાપિત પરિવારનાં બાળકો
- મહોલ્લા અને સાર્વજનિક સ્થળો
- કેદીઓ / વેશ્યાઓના બાળકો
- અન્ય સુવિધા વંચિત બાળકો

આ પ્રાપ્ત આંકડા અનુસાર તેમને શોધીને શાળામાં લાવી શકાય.

કારણ કે આયોજનનો અર્થ લક્ષિત ઉંમરના પ્રત્યેક બાળકો પર ધ્યાન આપવાનો છે. આ આંકડા અનુસાર તેમની પ્રાપ્તિ કરી શકાય.

અલગ-અલગ વર્ગનાં બાળકોને ભણાવવા માટે અલગ-અલગ પ્રયોગની આવશ્યકતા છે. આ આવશ્યકતા અનુસાર તાલીમ, પાઠ્યક્રમ વિકાસનું મૂલ્યાંકન તથા આયોજન થઈ શકે.

ફક્ત ડેટા હોવો જે સમકાલ્લીન પરિસ્થિતિને દર્શાવે છે તે ડેટા ભેગા કરવાનું ધ્યેય નથી. આ ડેટા પરથી પડકારોનું નિદાન વસ્તુની જરૂરીયાત તે જાણવું તે સાધનોનો અંદદાજીત ખર્ચ કેટલો થાય પ્લાનિંગ ખુબ જ સાધનો અસરકારાક અને શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ થઈ શકે ડેટા લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે ખુબ જ ઉપયોગી છે . ઘણા બધા ડેટા ઉપલબ્ધ હોય પરન્તુ પ્રસંગર્ચિત ડેટાનો ઉપયોગ કરવો. ઘરગથ્થું સરવેનો ડાટા વસવાટના પ્લાનિંગનો સ્તર બતાવે.

ઘરગથ્થાના ડેટા વસવાટના સ્તર પર એકત્રિત અને સંગલિત કરેલો હોય છે સુચના માટે એક પ્રોફેરમા પણ સાથે ડીઝાઈન કરવામાં આવે જેમાં જે તે જરૂરિયાત સુચવી શકે. એક વખત જો વસવાટનો ડેટા એકત્રિત થઈ જાય તો તે ડેટાને કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ કરી વસવાટના પ્લાનિંગ માટે ઉપયોગ કરી શકાય. ઘરદિઠ ભરેલા ને ગ્રામ્ય , વોર્ડ ઈડ્યુકેશન રજીસ્ટર જજે આસાનાથી સભ્યો મેળવી શકે અને દેખરેખ રાખી શકે કે કેટલા બાળકો ઈનરોલ છે. પછી તેની ની મિટિંગમાં ચર્ચા કરી શકે.

(vi) માઈક્રો- પ્લાનિંગ સેવાધ્યાય, કાર્ય (સુક્ષ્મ આયોજન)

એક વાર જો કોર પ્લાનિંગ ટીમ બની જાય તેમની ક્ષમતા ઈશ્યુ, હસ્તાક્ષેપ વ્યુહરચના બની જાય અને જરૂરી ડેટા મળી રહે ત્યારે માઈક્રો પ્લાનિંગ સ્વાધ્યાય (એકસરસાઈ) શરૂ થાય આ માટે નીચે મુજબની વસ્તુઓનો સમાવેશષ થાય છે.

- ઈન્રોલમેન્ટનું ટાર્ગેટ સેટ કરવું , ડ્રોપ આઉટ, રહી ગયા ઉતિર્ણ થયેલા બાળકોનું રેટીંગ અને શિક્ષક વિદ્યાર્થીની રાંશીયો બાળકોની કેટેગરી ધ્યાનમાં રાખી, સ્થાનિકરણ ચોક્કસ ધ્યેયો, એક વર્ષની સમયગાળામાં મેળવા માટે .
- પ્રવૃતિઓનો નિર્ણય
- ગોઠવણ
- સમયગાળાનું પુરુ કરવાનું ટાર્ગેટ
- જવાબદાર વ્.યક્તિ અથવા સંસ્થા જેને પ્રવૃતિઓનું અમલાકરણ કરે.
- સમયગાળો જેમાં કાર્ય પુર્ણ થાય.
- બધીજ વસ્તુઓનું અંદાજીત ખર્ચ.
- પ્રવોઝલ માટે પ્લાન પ્રીપેયર કરવો.

ટુંકમાં લોજીકલ ફ્રેમ ઓફ એક્શન તૈયાર કરવી જરૂરી છે. (એનેકસયરમાં ફોરમેટ જોવું) આ લોજીકલ ફ્રેમ ઓફ એકશન ધ્યેયની સુચી દરેક ધ્યેય માટે પ્રવૃતિ, જવાબદાર વ્યક્તિ, સમયગાળો, પ્રવૃતિનો શેડ્યુલ , બજેટ, વ્યવસ્થા અને તેનુ પરિણામ તૈયાર કરે છે.

વર્ગખંડમાં ભણવા સમજાવવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન શુ થાય અને વર્ગખંડમાં ચર્ચા કરવી સૌથી જરૂરી છે. વર્ગખંડમાં વાતચીત ચર્ચા થવી જેથી વિદ્યાર્થીઓનું યોગદાનનં સ્તર ખ્યાલ આવે અને તેના પર કેટલા સુધારા કરવા જે જાણવા ખુબજ જરૂરી છે. અમુક ખુબજ જરૂરી અધ્યાપન પ્રક્રિયા માટેના પાસાઓ નીચે મુજબ છે.

- વર્ગખંડનું વાતાવરણ (ભૌતિક અને સામાજીક)
- વર્ગખંડનું સંચાલન અને વ્યવસ્થાપન (બેઠક વ્યવસ્થા દેખાવ અધ્યયન- અધ્યાપન ગ્રુપ, વસ્તુઓની ગોઠવણ અને ઉપયોગ)
- શિક્ષક વિદ્યાર્થી રેશિયો.
- અધ્યાપનમાં વપરાતી તકનીકી અને સ્ટ્રેટેજી.
- અધ્યયન-અધ્યાપનના હાજર અને વપરાતા સાધન
- શિક્ષકનું પ્રયોગિક , નવનિતસ સંદર્ભ લાગતુ અધ્યાપન શસ્ત્ર.
- કઈ સ્ટ્રેટેજીથી વાલીઓને આવરવું, સ્થાનિક લોકો જે કેળવણીમાં રસ ધરાવતા હોય તેને સામેલ કરવું, વિદ્ધાનોની મદદ લઈને શિખવાડવું.

બધીજ અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા વર્ગખંડમાં થવી જરૂરી નથી ક્યારેક બાળકોને બાહ્ય વાતાવરણમાં પણ લઈ જવાથી જેમ કે નેચર વોક કરવાથી પણ અધ્યાપન કાર્ય અસરકારક બને છે. ક્યારેક આવી પ્રવૃતિ માટે બજેટ જોઈએ છીએ. આ બધુ જ એન્યુકેશન પ્લાનમાં સમાવેશ થવુ જોઈએ.

બાળકોના સાકલ્ય શિક્ષણ અને વિકાસ માટે શાળા વિવિધ્ પ્રકારની પ્રવૃતિઓનું આયોજન કરતી હો.ય છે જેમ કે સ્પોર્ટસ યોગ, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ, પ્રોજેક્ટ વર્ક, પ્રવૃતિ આધારીત, જીવન

કૌશલ્ય આધારીત જેમ કે સ્વાસ્થય, ન્યુટ્રીશયન , વ્યવસાયલક્ષી આદી. એવી શાળાઓ સામાજીક શાળાઓ રીતે ઓળખાય જે અધ્યાયનનું કેન્દ્ર કહેવાય . કાર્યોનુભાવ મેળવવા માટે બાળકોને વ્યાવસિકો, ખેડુતો, શિલ્પકારોના સાથે સંલગ્ન કરવું પડશે જેથી તે સામાજીક અને પ્રાકૃતિક સંદર્ભમાં પ્રવિણતા મેળવી શકે. બાળકોના સર્વોગી વિકાસ જેમ કે શારીરીક સામાજીક, ભાવાત્મક અને માનસિક વિકાસ માટે આ ક્રિયાકલાપોને અધ્યયન -અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં નિર્મિત કરવું પડશે. આ બધા જ ક્રિયા કલાપને સંપાદિત કરવા માટે અલગ અલગ બજેટ પ્રવધાનોના જરૂરીયાત છે જેમ કે રમતના મેદાન માટે શારીરીક શિક્ષા, યોગ શિક્ષક માટે રમત ગમતના સાધન , અન્તર શાળા રમત-ગમત અને બીજી પ્રતિયોગિતાઓ માટે બજેટની આવશ્યક્તા હશે જે વિસ્તૃત રૂપે માઈક્રો (સુક્ષમ આયોજન) પ્લાનિંગમાં આવરવી લેવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રીય શાક્ષા નીતી ૧૯૮૬ના ભલામણના ફળસ્વરૂપ પ્રાઈમરી શિક્ષામાં ઘણી બધી નવી સ્કીમો આવી છે જેમ કે ઓપરેશન બ્લેક બોર્ડ, અન ઔપચારીક શિક્ષા, મહિલા સમાખીયા, પ્રાથમિક શિક્ષા માટે પોષણ સંબંધી સહાયતા માટે રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ અને અમુક વિશેષ રૂપથી અભિકલ્પિત શિક્ષા પરિયોજનાઓ જેમો બિહાર, ઉત્તરપ્રદેશ, રાજસ્થાન અને આંધ્રપ્રદેશની પરિયોજનાઓ પ્રમુખ છે. આ બધી પરિયોજનાઓનું મુખ્ય ઉદેશ્ય સાક્ષરતાનો પ્રચાર અને પ્રાથમિક શિક્ષાનું સર્વોગીકરણ..

આ બધી પરિયોજનાઓ અને યોજનાઓમાં નવીનીકરણનો વિચાર અને ક્રિયાકલાપનો સમાવેશ થાય છે જેને માઈક્રો પ્લાનિંગ અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ થાય છે.

શાળાઓમાં નિર્માણ કાર્યોનું ફોકસ બાળ-અનુકુળ વિદ્યાલય પરિયોજનામાં નિર્માણ કરવું છે. શાળા એવી જમીન પર સ્થિત હોવું જોઈએ જે સંકટમાં ન હોય (જેમ કે નીચાણ વાળા ક્ષેત્રો જ્યાં પાણી ભરાવાની સંભાવના હોય રાજમાર્ગ, નદી અથવા તળાવની ખુબ જ નજીક, હાઈટેશન વીજળીની લાઈનના નીચે જ્યા જોખમ વધારે હોય) બધા જ વિદ્યાર્થીઓ આરામથી પહોચી શકે, વિદ્યાલય ભવનનું ડિઝાઈન કાર્યાત્મક અને આકર્ષક હોવું જોઈએ. વર્ગખંડમાં પુરતો ઉજાસની વ્યવસ્થા અને નિર્દશન માં જગ્યા હોય બાધામુક્ત લક્ષણ જેમ કે રેપ, હેડરેલ વગેરેનો પ્રબંધ અનિવાર્ય છે જેથી શિક્ષણ આપવાની બધી જ અપેક્ષાઓની પૂર્તિ થાય છે. આની સાથે શૌચાલય, પીવાના પાણીની પરબ, વિદ્યુતીકરણ, બાઉંડરી દિવાલ અને રમતના મેદાન દરેક શાળામાં અનિવાર્ય છે આ બધી વસ્તુઓ માટે બજેટનું પ્રાવધાન હોવું જોઈએ.

આ જાણવુ જરુરી છે કે ક્યું પ્રાવધાન ઉપલબ્ધ છે અને તેણે યોજના પ્રસ્તાવોમાં કેવી રીતે બતાવવા ડ્રાફ્ટ પ્લાન પ્રયોજલમાં નિમ્નલિખિત વસ્તુઓનો સમાવેશ કરવો જરૂરી છે.

- સંદર્ભ, પૃષ્ટભુમિ, સમસ્યા જેમાં જન સંખ્યાકીય સૂચનાનો સમાવેશ થાય હોય.
- ઉદેશેય.
- કાર્યનિતિ.
- સ્ટાફની માંગ.
- માળખાકીય જરૂરિયાત.
- કાર્યક્રમ, ક્રિયાકલાપ

◆ અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ, પાઠ્યપુસ્તક સંશોધન, મોડ્યુઅલ, મેન્યુઅલના માટે પ્લાન કરેલી વ્યુહ રચનાઓનું વિવરણ.

◆ બાળકોની પ્રગતિ પર દ્રષ્ટી રાખવા માટે વિસ્તૃત યોજના .

◆ યોજનાકાળમાં શરૂ કરેલા નવા- નવા કાર્ય.

◆ પ્રકાશિત કરવા માટે રિપોર્ટ.

◆ શરૂઆત કરવા માટે માનીરીંગ, મૂલ્યોકન, સામાજીક ઑડિટ બજેટમાં રાખેલી દરેક ક્રિયાની ધનરાશી.

◆ ગતવર્ષમાં નિર્મુક્ત કંન્દ્રિત અને રાજ્યના હિસ્સાની નિધિની સ્થિતિ.

◆ આવતી અનુદાનના રૂપમાં અપ્રયુક્ત ધનરાશી જે ગત વર્ષના અંતમાં રદ થઈ જાય.

◆ ખર્ચના અનાવર્તિ મદો પર અનુદાનના અપ્રયુક્ત શેષ જે પાછલી યોજનાની અવધીથી વર્તમાન વર્ષમાં લાવાની છે.

◆ અન્ય સ્રોતોથી નાણાકીય સહાય.

◆ વર્તમાન વર્ષ માટે જરૂરી બજેટ સ્ટેટમેન્ટ.

ક્રિયાકલાપ પર ખર્ચ નિર્ધારિત માનદંડોના અનુસાર થાય. યોજના પ્રસ્તાવમાં કાર્યવાહી કરેલા રીપોર્ટ અવરોધોને સમજવા માટે કરેલ આકલન રાજ્ય અધિકારીથી પ્રાપ્ત નીતિગત અને પ્રશસનિક નિકાલ અગર માનદંડોથી અલગ કોઈ સુજાવ હોય તો તેનો પુર્ણ સમર્થન દેવું યોજના પ્રતિવાદનની પ્રક્રિયા, યોજના બેઠકોનું વિવરણ , કાર્યશાળા (વર્કશોપ) અને સેમિનાર વગેરે જે યોજના દળના સ્ટેટહોલ્ડરના સાથે મળીને કરી હોય આ બધાને સ્પષ્ટ રીતે લખીને ડોક્યુમેન્ટસ બનાવા કેમ કે આયોજન શિક્ષાના અધિકાર (RTE) દ્વારા અપેક્ષિત સાંવિધિક પ્રયાસ છે.

આમાં બોટમઅપના ઉપાગમનો પ્રયોગ કરાય. બોટમઅપ ઉપાગમનો મતલબ જે ગામ આદિના દરેક શાળા નીજી સહાય પ્રાપ્ત, બિન સહાય પ્રાપ્ત, સરકારી શાળાઓ પોતાનો વિકાસ , પ્રસ્તાવ તૈયૅર કરશે. મુળરૂપથી જે સુક્ષ્મ (માઈક્રો) યોજના પ્રક્રિયાઓ જે ઉપર દર્શાવી છે તે વિદ્યાલયોના આયોજનો માટે પણ લાગુ ઝઈ શકે.

વસ્તીના સ્તર પર શાળા આયોજન પ્રસ્તાવ જેમાં સરકારી સહાયની જરૂરીયાત છે સંઘટિત કરી લેવા જોઈએ. યુ.ઈ.ઈ. મા અંતર્ગત એક સમુદાય આધારિત ઉપાગમને અપનાવી લીધુ છે.

પ્રગતિ ચકાસણી - ૨

૧. આયોજન એટલે શું . સુક્ષ્મ આયોજન એટલે શું.

....

....

....

૨. યુ.ઈ.ઈ. માટે સુક્ષ્મ આયોજનને કેમ અનુકુલન કર્યુ છે.

....

....

....

૩. માઈક્રો (સુક્ષ્મ) આયોજનમાં કયા ચરણ છે.

....

....

....

૭.૩.૪ ડી.ઈ.ઓ., ડી.આર.સી. (ડાઈટ), બી.ઈ.ઓ. (બી.આર.સી.) અને સી.ઈ.ઓ (સી.આર.સી) ની ભૂમિકા અને કર્તવ્ય.

ડી.ઈ.ઓ, ડી.આર.સી. (ડાઈટ), બી.ઈ.ઓ (બી.આર.સી) અને સી.ઈ.ઓ. (સી.આર.સી) ની ભૂમિકા અને કર્તવ્યોનું વિવરણ નીચે ક્રમબધ્ધ આપેલું છં.

(એ) જીલ્લા સેત્રે :

જીલ્લા શિક્ષણ અધિકારીને પ્લાનર, આયોજક, પરિપાલક, સમન્વયક અને મોનીટરનું કાર્ય કરવું પડે છે. પ્રાથમિક શિક્ષણમાં તેને નિમ્નલિખિત ઉત્તરદાયિત્વો નિભાવવા પડે છે.

- તેનો એવો અનુકુળ વાતાવરણ ઉભું કરવું પડે જેમાં બાળકોને પોતાની શિક્ષાનો અધિકાર મળે.
- બધા જ ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં પ્રાથમિક અને ઉચ્ચતર પ્રાથમિક સ્તર પર શાળાઓની સુવિધાઓ સુનિશ્ચિત પ્રમાણે ઉપલબ્ધ કરાવી.
- બધીજ આયુના બાળકોં માટે નજીકના સ્થાન પર શિક્ષાનું ભૌતિક અને સામાજિક અભિગન.
- એવા પગલાં લેવા જેથી જે બાળકો શાળા ન જતા હોય તે પણ શાળામાં આવવા લાગે અને પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે. એના ઉપરાંત જજો બાળકોને છાત્રાલયની જરૂરિયાત હોય તો તેની.
- બાળકોના રેકોર્ડ બનાવવા માટે ૧૮ વર્ષથી સુધાના તમામ બાળકોની જન્મ તારીખનું રજીસ્ટર બનાવવું.
- શાળાઓ શિક્ષકોની ખાલી પડેલી જગ્યાને રેકોર્ડ રાખવો અને ઉચ્ચ અધિકારીઓને સુચન કરવા.

નોંધ

- જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં અધ્યાપક પરરિક્ષણ અને માળખાકીય સુવિધાઓ પુરી પાડવા વ્યવસ્થા કરવી.
- અલગ શાળા પ્રબંધન સમિતિઓની ક્ષમતાનો વિકાસ કરવો, શિક્ષકોની ઉપસ્થિતિ, વિદ્યાર્થીઓની ઉપસ્થિતિ, શૈક્ષણિક સ્તર અને અધ્યાપન- અભિગમ સામગ્રીની ઉપલબ્ધાનું મોનિટરીંગ કરવું.
- કન્યાઓ અને જરૂરિયાત વાળા છાત્રાઓને નિશુલ્ક વાહન વ્યવસ્થા (CWSN) પુરી કરવી.
- જે બાળકો દુર્ગમ સ્થળે રહેતા હોય જ્યાં શાળાનો પ્રબંધન થઈ શકે તેમ હોય તો રહેવાની સગવડતા ઉભી કરવી.
- અધ્યાપન અધિગમ સામગ્રી , અન્ય ઉપકરણો , બાલ સ્નેહી અને બાધામુક્ત શાળાઓનું વાતાવરણ મળે તેની સુનિશ્ચિતતા કરવી.
- વિભિન્ન જીલ્લાઓના અધિકારીઓના સહયોગથી જણાવવું કે સુવિધા વંચિત બાળકોની સાથે દુર વ્યવહાર તો નથી થતો. સુવિધા વંચિત સમુહમાં અનુસુચિત જાતિ, અનુસુચિત જનજાતિ ના બાળકો, વિચરતી આદિજાતિ, ઓ.બી.સી., મુસ્લિમ અને અન્ય અલ્પ સંખ્યક, કન્યાઓ શહરી વંચિત બાળકો, શેરીના બાળકો, મજુર બાળક, પ્રવાસી વિસ્થાપિત પરિવારોના બાળકો તથા અસુરક્ષિત બાળકોનો સમાવેશ થાય છે.
- શિકાયત ક્ષતિપુર્તિ સમિતિની સ્થાપના કરવી.
- આ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કે જેન્ડર સંબંધી અને સામાજીક અપવર્જન (exclusion) કે અન્ય રૂપોના મુદ્દાનું નિરાકરણ સામાજિક ઑડીટ પ્રક્રિયામાં થઈ જાય.
- એક જીલ્લા શિક્ષા સમિતિની સ્થાપના કરવી જેમાં બધાજ વર્ગોના નિર્વાચિત પ્રર્તિનિધિઓનો સમાવેશ થાય જેમ કે વિશેષજ્ઞ, વાલીઓ, સ્રીઓ, બાળ વિકાસ વિભાગ, સ્વાસ્થય વિભાગ, પોલિસ વિભાગ, શિક્ષક, આચાર્ય આદી.

કોઈ શાળામાં ફક્ત વાર્ષિક પરિક્ષાતો નથી લેવાતી, કોઈ વિદ્યાર્થી અનુતિર્ણ તો નથી રહહી જતું, કોઈને શારીરીક દંડ નથી અપાતોને અને કોઈ પણ પ્રકારના અધિકારથી કોઈ પણ બાળક વંચિત નથી રહા જતું.

સૌથી મહત્વપુર્ણ બાબત એ છે કે જીલ્લા શિક્ષણ અધિકારી શાળાઓની, ગામડાની, વર્ગોની તૈયારી કરેલી યોજનાઓ તૈયાર કરે છે. પ્રાથમિક શિક્ષાથી સંબંધિત વર્તમાન સ્થિતિનું અનુમાન લેવા માટે બધાજ બાળકો માટે ચાલીને પહોચી શકે તેટલી દુરી પર શાળા છે આદીનું ઈન્સ્પેક્શન કરવા માટે ત્રઅ-ચાર વર્ષમાં એકવાર વિદ્યાલયનું માનચિત્રણ કરવું જોઈએ.

પ્રગતિ ચકાસણી - ૩

૧. મોન્ટરીંગ શું છે. સમુદાય યુ.ઈ.ઈ. કાર્યાન્વયનનું મોનિટરીંગનું કેવી રીતે કરે છે.

....

....

....

૨. યુ.ઈ.ઈ. ના કાર્યન્વયનમાં મોનિટરીંગનું જીલ્લા પ્રાથમિક શાળાની ભૂમિકાનું સમીક્ષા કરો.

....

....

....

(બી) સ્થાનિક અને સામાજિક માનચિત્રણ

આજુબાજુના બાળકો એકથી વધારે શાળાઓમાં ભણતા હોય અથવા એક સંભાવના હજી છે કે એક જ શાળામાં ભણાવવા વાળા બાળકો એક થી અધિક સ્થળોથી આવતા હોય. એક જ શાળાનું પ્રાવધાન કરી લેવું આ સુનિશ્ચિત કરવા માટે પર્યાપ્ત નથી કે બધા બાળકો શાળાએ આવશે અને અધિગમ પ્રક્રિયામાં સામેલ થશે. કોઈ જગ્યાએ શાળા હોય પણ વિદ્યાર્થી ન હોય અથવા થોડા સમય પછી શાળા છોડીને જતા રહે, ઘણા દિવસો સુધી શાળામાં અનુપસ્થિત રહે અને તેના કારણે બીજા વિદ્યાર્થીઓ કરતા ભણવામાં પાછળ રહી જાય.

- આના માટે શાળામાં માનચિત્રણની જરૂરીયાત છે. શાળા માનચિત્રણ જે બાળકો શાળામાં કોઈ પણ કારણસર નથી આવતા તેને ઓળખે જેમ કે સામાજીક, સાંસ્કૃતિક, આર્થીક, વ્યવસ્થા સંબંધિત કારણ.
- શૈક્ષણિક સેવાઓના પ્રત્યે એક ગતિશીલ દ્રષ્ટીકોણ બનાવવામાં સહાયક છે જેમાં, આધારભુત સુવિધાઓ, શિક્ષક અને જરૂરી ઉપકરણો નો સમાવેશ થાય છે જેથી બધા જ બાળકોને ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ આપી શકાય છે.
- શાળા માનચિત્રણની પ્રક્રિયામાં નિમ્નલિખિત પદનો સમાવેશ થાય છે.

– ગામડામાં પરિયોજના નિર્માણ.

– ગ્રામ્યશિક્ષા સમિતિનું નિર્માણ, વિશેષત વિદ્યાલય માનચિત્રણ માટે.

– ગ્રામ્ય શિક્ષા સમિતિના સદસ્યોને વિદ્યાલય માનચિત્રણ પ્રક્રિયામાં પ્રશિક્ષિત કરવું.

– પરિવારનું સર્વેક્ષણ કરવું.

નોંધ

– છેલ્લું માનચિત્રણ બનાવું જેમાં વિવિધ પરિવારો, પ્રત્યેક ઘરમાંથી બાળકોની સંખ્યા અને તેની નોધણીની સ્થિતિ દર્શાવાય.

– ગામડા,વિદ્યાલયનું શિક્ષા રજીસ્ટર તૈયાર કરવું.

– બલાવેલ માનચિત્રણને અને ઘરોના વિશ્લેષણને લોકો સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવું અને તેમના સુચનો લેવા.

– લોકોના સુચનો એકત્રિત કરવા.

શાળાના માનચિત્રણ તેયાર કરવામાં જીલ્લા સંસાધન કેન્દ્ર આવશ્યક સહાયતા પ્રદાન કરે છે. આ પ્રકારની યોજના જીલ્લા સ્તર પર યુ.ઈ.ઈ. ની પ્રગતિનું મોનિટરિંગ કરવા માટે માર્ગદર્શનનું કામ કરે છે.

(સી) આયોજન માટે સંસાધન કેન્દ્ર

ડાઈટ (DIET) અને ડી.પી.ઈ.પી. પાસે એક આયોજન અને પ્રબંધન યુનિટ હોય છે. આ યુનિટનું મુખ્ય કાર્ય જીલ્લા પરિપ્રક્ષ્ય અને વાર્ષિક યોજના બનાવવાનું હોય છે.કલ્સ્ટર રીસોર્સ સેંટર્સ, બ્લોક રીસોર્સ, સેન્ટર, બ્લોક રીસોર્સ સેન્ટરથી અપેક્ષિત છે કે તે વાર્ષિક અને પરિપ્રેક્ષ્ય શિક્ષા વિકાસ યોજનાઓને બનાવવા મોટે શાળાના શિક્ષકો ગ્રામપંચાયતના સ્ટાફ અને પંચાયત સમિતિની સહાયતા કરી શકે.

(ડી) મુંલ્યાંકન (Appraisal)

જીલ્લા યોજનાને આની પહેલા પૂર્ણ કરી દેવી, એક પ્રક્રિયાથી આગળ વધી કાર્ય કરવુ પડે જેને મૂલ્યાંકન કહેવાય. મૂલ્યાંકનમાં નિમ્નલિખિત વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે.

- ડેટાના ઓકડા છેતે જાણવવું .
- સમર્થનની જરૂર છે.
- વર્તમાન સ્થિતિ અને યુ.ઈ.ઈ. ના અંતિમ લક્ષ્યો ના વચ્ચેના અંતરને ભરવા માટે પ્રગતિ સંભવિત છે તે જાણવું.
- શું પ્રસ્થાપિત શિક્ષણ વ્યુહ રચનાઓ સમય સીમામાં કામ કરી શકશે.
- પ્રસ્તાવિત યોજનાઓ સાર્થક રૂપે, તકનીકી રૂપે, સામાજીક રૂપે અને રાજનીતીક રૂપે વ્યવહાર્ય સંભવિત છે.
- સાથે -સાથે એ પણ જણાવવું કે આ યોજનાઓની આશંકા અને તક શું છે.

સકારાત્મક મૂલ્ય નિર્ધરણ પ્રાપ્ત કરવા પઆ પ્રાશ્રાત પ્રારૂપ યોજનાઓ રાજ્ય સરકારના શિક્ષા વિભાગ, વિત્તવિભાગ, બાલ અને મહિલા વિકાસ વિભાગો દ્વારા સુક્ષ્મ નિરિક્ષણ કરવામાં આવે છે. રાજ્યના સરકારી વિભાગ આ યોજનાને આંશિક અથવા પૂર્ણરૂપથી અનુમોદિત કરી શકે અથવા

નોંધ

ખુલાશો માંગે અથવા કાર્યાવિત કરવાનું કાર્ય જીલ્લા શિક્ષા અધિકારીને માથે હોય છે. જો ખાનગી શાળાઓ, સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ અને અન્ય સ્ટેક હોલ્ડરોના સહયોગથી આ યોજનાઓને અમલમાં લાવવાનું હોય છે.

(ઈ) અમલીકરણ (Implementation)

જીલ્લા સ્તરે અથવા જીલ્લા સ્તરની નીચેનું આયોજન માત્ર શરૂઆત છે. યોજનાઓને અમલમાં લાવવી પડે. જીલ્લા શિક્ષા સમિતિ, ખંડ શિક્ષા સમિતિ હોય કે શાળા પ્રબંધન સમિતિ હોય એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પોતાની કાર્ય પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરીને શિક્ષકો, સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક સમુદાયોના પ્રતિનિધિયોનો સમાવેશ કરી બધાએ મળી નિર્ણય લેવો પડે જેથી શિક્ષાનો અધિકાર અવધારણા આદેશની સાચી ભાવનામાં અમલ કરી શકે છે. અધ્યાયન સમુદાયના આયોજન પ્રક્રિયામાં સમાવેશ કરવું સુનિશ્ચિત કરે છે કે શાળા ક્ષેત્રના નિવાસી સમુદાયોને સાથે લઈ યુ.ઈ.ઈ. કાર્યરત થતી પ્રધાન સંસ્થાઓના રૂપમાં ઉભરી આવે છે.

ખંડશિક્ષા અધિકારી અને એનો સ્ટાફ ખંડ સંસાધન કેન્દ્ર (CRC) ના રૂપમાં કાર્ય કરે છે. ખંડ સંસાધન કેન્દ્રથી અપેક્ષા હોય કે તે દર વર્ષ નવી અધ્યાયન અધિગમ સામગ્રીના નિર્માણમાં દરેક શાળાની સહાયતા કરશે.

આના સિવાય કલ્સ્ટર રીસોર્સ સેન્ટર પણ હોય છે સંભવતછ દરેક ૧૫ ગામમાં એક ખંડ સંસાધન કેન્દ્ર અને સંકુ સંસાધન કેન્દ્ર કે સ્ટાફથી અપેક્ષા છે કે તે દર મહિને દરેક શાળામાં જઈ શિક્ષકોને અભ્યાસક્રમમાં મદદ કરશે. યુ.ઈ.ઈ. ના લક્ષ્યોની પ્રપ્તિ માટે જીલ્લા યોજનાઓને કાર્યરત કરવામાં બીજી સંસ્થાઓની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે જે નીચે મૂજબ છે.

પ્રગતિ ચકાસણી - ૪

૧. શાળા સ્તરે પ્રાથમિક શિક્ષાના વિકાસ માટે એક પ્રસ્તાવ તૈયાર કરવા માટે જરૂરી આંકડાનો સ્રોત શું છે.

....

....

....

૨. કોઈ પણ યોજનાના મૂલ્ય નિર્ધારણથી શું અભિપ્રાય છે. જીલ્લા શિક્ષા વિકાસ વાર્ષિક યોજનાનું મૂલ્ય નિર્ધારણ કોણ કરે છે.

....

....

....

સરકારી અને પ્રાઈવેટ સંસ્થાઓ વચ્ચે ભાગીદારી.

શિક્ષાની વધતી માંગને પ્રભાવિ રૂપથી પુરુ કરવુ ફક્ત સરકારી સંસ્થાઓનું કામ નથી. આમાં બીજા બીન સરકારી સંસ્થાઓનું સહયોગ અનિવાર્ય છે અને પ્રાથમિક શિક્ષાના સાર્વકીકકરણ (યુ.ઈ.ઈ.)ના કાર્યમાં પ્રાઈવેટ સંસ્થાઓને ભાગીદાર બનાવા માટે ખુબ દિલથી તૈયાર છે. રાજ્ય સરકાર અને સ્થાનિક પ્રશાસન અન્ય બિન સરકારી સંસ્થાઓ મળીને પ્રાથમિક શિક્ષાના કાર્યને પૂર્ણ કરવા તૈયાર છે અને તે દિશામાં સાર્થક કાર્ય કરે છે. એક વ્યાપક નાતિના રૂપમાં સરકાર એ બધી સ્તરે ના સાથે ભાગીદારીને પ્રોત્સાહિત કરવાનો નિર્ણય લીધો છે. એવું બિન સરકારી સંગઠન જે થોડા વર્ષોથી સમાજના વિકાસ કાર્યમાં લાગેલું હતું આજ ડે કેર સેન્ટર હરતુ ફરતુ ક્રેચ, બાળવાડી, ચરવાહ શાળા, પ્રાઈમરી અને પ્રિ-પ્રાઈમરી સ્કુલ ચલાવે છે. આ બધા સંગઠનો સાથે સરકાર ભાગીદારીના રૂપમાં સામે આવી છે. જેથી તે બધા બાળકો સુધી પહોચી શકતા. N.G.O. સાથે ભાગીદારી ત્રણ રૂપમાં સમજી શકાય.

- કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો દ્વારા સીધી આર્થિક સહાયતા આપવા.
- અમુક વિશિષ્ટ રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સંસાધન સંસ્થાઓના માધ્યમથી.
- સમુદાયના ક્રિયાકલાપને કાર્યરત કરવા માટે ગ્રામ્ય શિક્ષા સમિતિઓ દ્વારા આર્થિક સહાયતા દેવું.

શિક્ષાના અધિકાર અવધારણામાં એન.જી.ઓ. સાથે ભાગીદારી નિમ્નલિખિત ક્ષેત્રે કરી છે.

– જાગરૂક્તા વધારવા માટે.

- ક્ષમતા નિર્માણ જેમ કે પ્રભાવિ શિક્ષક પ્રશિક્ષિણ કાર્યક્રમ વિકસિત કરવું, આયોજન અને કાર્યાન્વિયન માટે સમુદાયો અને સંસાધન સંસ્થાઓની ક્ષમતાનું નિર્માણ કરવું.

- યુ.ઈ.ઈ. ના મોનિટરિંગમાં શોધમાં અને મુલ્યોના રૂપમાં.

- નવીન શિક્ષણ શાસ્ત્ર વિકસાવવા માટે.

- શાળાથી બહાર બાળકોને મુખ્ય ધારામાં લાવવા માટે.

- જેંડર સંબંધી પ્રશ્નો ઉજાગર બાબત.

- વિશેષ આવશ્યકતા વાળા બાળકો સાથે કામ કરવામાં .

- જવાબદારીની હિમાયત કરવામાં.

- કાર્યક્રમ ઈન્ટરવેંશન અને ઉપલબ્ધિયોના મૂલ્ય નિધારણમાં પારદર્શિતતા લાવમાં.

૭.૩.૪.૧ શાળાઓનું મોનિટરિંગ અને સુપરવિઝન

૧. સમુદાયની ભૂમિકા

શાળાઓનું મોનિટરિંગ કરવુ અને સુપરવિઝનમાં સૌપ્રથમ સમુદાયની ભૂમિકા આવે છે. આ સંદર્ભમાં ગ્રામ્ય શિક્ષા સમિતિઓ અને સમુદાયનું કર્તવ્ય છે કે તે શાળાઓમાં ઉપલબ્ધ શૈક્ષણિક

સુવિધાઓને જુઓ અને શાળાઓનું સુપરવિઝન કરે છે યોજનાઓના કાર્યાન્વયનનું મોનીટરીંગ કરવું અને પર્યવેક્ષણ કરવું મહત્વપુર્ણ કરવું સુનિશ્ચિત છે.

- બધા જ વિદ્યાર્થી નિયમિત શાળાએ આવે છે.
- એનરોલમેન્ટ, કન્યા અને અન્ય સુવિધા વંચિત વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા સંદર્ભ તેમની અવધારણા સુનિશ્ચિત કરવું.
- બાળકોને ગગુણવત્તા વાળુ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે.
- જ્યાં પ્રાધિકૃત હોય ત્યાં, પ્રબંધન શિક્ષકોની ભરતી થાય છે.
- શાળાનો સમય ગ્રામ શિક્ષા સમીતિ અને માતા-પિતાના સલાહસુચનના આધાર પર નક્કી કરવામાં આવે છે.
- શાળાની માળખાગત સગવડોનો ઉપયોગ સારી રીતે બરાબર થાય છે.
- આપવામાં આવેલ અનુદાનનો ઉપયોગ એ જ કાર્ય માટે કરવામાં આવે છે. જેના માટે તે આપવામાં આવેલ છે.
- વૈકલ્પિક શાળા કેન્દ્ર સારી રીતે સંચાલિત કરવામાં આવે છે. જેના માટે તે આપવામાં આવેલ છે.
- વૈકલ્પિક શાળા કેન્દ્ર સારી રીતે સંચાલિત કરવામાં આવે છે.
- અભ્યાસના અભિગમની સામગ્રી છે. જેનો ઉપયોગ સારી રીતે થાય છે.

૨. વર્ગ શિક્ષણ અધિકારની ભૂમિકા :-

વર્ગ શિક્ષણ અધિકારી અને તેમની ટીમની ભૂમિકા નીચે મુજબ છે.

- પોતાના અધિકારશ્રેત્રમાં આવતી પ્રત્યેક શાળા જેમાં સહાયતા પ્રાપ્ત ન કરતી ખાનગી શાળાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેમની મુલાકાત ગર વર્ષે લેવી.
- આ મુલાકાત દરમ્યાન શાળાનું ભવન તેનુ માળખું તથા વિદ્યાર્થીઓની બેઠક વ્યવસ્થાનું નિરિક્ષણ કરવું.
- વિશેષ કરીને પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા, શૌચાલય અને રસોડુ કે જ્યાં મધ્યાહન ભોજન બનવાય છે. તે તમામમાં સ્વાસ્થયપ્રદ ધોરણ જળવાય છે કે નહિ તેનું ધ્યાન આપવું.
- શાળામાં મુખ્ય શિક્ષક અને અન્ય શિક્ષકો દ્વારા રાખવામાં અને જાળવવામાં આવતી નોધોનું નિરિક્ષણ કરવું.
- જિલ્લા શિક્ષણ અધિકારીને (DEO) પોતે અનુભવેલી જરૂરિયાતો અને આવશ્યક્તાઓ વિશે પોતાનો પ્રતિભાવ આપવો.
- શ્રેત્ર અને શાળાઓના વિષયમાં વસ્તિ વિષયક જાણકારી મળવાશે જેમાં જણાવવામાં આવશે કે ગ્રામ પંચાયત, રહેઠાણ, (નિવાસ સ્થાન), અનુસસુચીત જાતિ, જનજાતી તથા અન્ય પછાત જાતીઆઓની સંખ્યા શાળાના છોકરા અને છોકરીઓની સંખ્યા તથા શાળામાં જતાં ન હોય

નોંધ

તેવા કેટલાક વિદ્યાર્થી છે અને વિશેષ જરૂરિયાત વાળા બાળકોની સંખ્યા કેટલી છે.

- શાળાની ઉંમરના બાળકોના શિક્ષણ આપે તેવી કઈ કઈ ખાનગી સંસ્થાઓ છે.

ઉપરોક્ત વર્ગની શૈક્ષણિક રૂપરેખા જે એક સંચાલન કાર્યનો એક ભાગરૂપે મેળવેલ છે. જે વાર્ષિકજિલ્લા કાર્ય યોજના અનેઅંદાજપત્ર બનાવવામાં કામ આવી શકે છે.

પ્રગતિ ચકાસણી- ૫

૧. સરકારી અને ખાનગી ભાગીદારીનો અર્થ શું છે. તે શા માટે જરૂરી છે.

....

....

....

૨. (ખાનગી) ગેર સરકારી (સંગઠનો) સંસ્થાઓની (UEE) માં ભાગીદારી ક્યા સ્વરૂપે કલ્પી છે.

....

....

....

૩. યુ.ઈ.ઈ. માટે સુક્ષમ આયોજનમા જિલ્લા શિક્ષણ અધિકારીની ભૂમિકા વિશે સમીક્ષા કરો.

....

....

....

૭.૪ પ્રારંભિક શિક્ષણમાં વહિવટ અને શાસન સબંધી સમસ્યાઓ.

૭.૪.૧ શાસન સબંધી સમસ્યાઓ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં સાર્વીકરણથી વિકેન્દ્રિકૃત વ્યવસ્થાની બાબતમાં કેટલીક શાસન સબંધી સમસ્યાઓ છે જેનો નિકાલ અનિવાર્ય છે એક એવી પધ્ધતિ સ્થાપિત કરવી જરૂરી છે. કે જે નક્કી કરી શકે કે બાળકનો શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનાં અધિકાર સેથાપિત કરેલ છે. આ પધ્ધતિ એટલી સરળ હોવી જોઈએ કે જેમાં પ્રત્યેક શાળા માટે પોતાની પ્રવેશ સબંધી નિતીને જાહેર કરવું ફરજિયાત (જરૂરી)

હોય અને દરેક શાળાથી એવી અપેક્ષા હોય કે તે એક વાર્ષિક અહેવાલ તૈયાર કરશે અને કેટલાને પ્રવેશ અપાયા.

કેટલીક મહત્વપુર્ણ શાસન સબંધી સમસ્યાઓ નીચે મુજબ છે.

- ♦ શું પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવા માટે જવાબદાર હોય તેવી સ્થાનિક સંસ્થાઓને જો કેન્દ્ર સરકાર અનુદાન આપવાનું ચાલુ રાખે તો આવી સંસ્થાઓ સરકાર પાસેથી મેળવેલ અનુદાન સુરક્ષિત રહેશે અને તેનો ઉપયોગ સારી રીતે થશે તેવી ખાતરી આપશે.
- ♦ જુદી જુદી સ્થાનિક સંસ્થાઓને (ફંડ) અનુદાનની વહેચણી કેવી રાતે કરવી.
- ♦ જો પ્રાપ્ત અનુદાનના ઉપયોગ માટે સ્થાનિક અધિકારીને કઈ-કઈ સ્વાતંત્રતા આપવામાં આવશે.
- ♦ જો સ્થાનિક સંસ્થાઓ પોતાના માટે જરૂરી અનુદાનની વ્યવસ્થા કરવા માટેની જવાબદારી પોતે જ લે તો ક્યા ક્યા પ્રાપ્તી સ્થાનોનો ઉપયોગ કરશે.
- ♦ જો સ્થાનિક સંસ્થાઓને કર લગાવવાનો અધિકાર મળે તો કરનો આધાર (પ્રાથમિક શિક્ષણ વિભાગ) પ્રયાપ્ત હશે કે જેનાથી કામ ચલાવી શકાય.
- ♦ સ્થાનિક અધિકારી દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન (ફંડ) નું નિરિક્ષણ અને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન (ફંડ) ની દેખરેખ અને હિસાબી તપાસ કોણ કરશે.

આમાંથી ઘણા વિષયોનું નિરિક્ષણ શિક્ષણના અધિકાર અધિ નિયમમાં બતાવેલ છે.

૭.૪.૨ શિક્ષકોની ભરતી તથા સંચાલન

શિક્ષકોનો અધિકાર અધિનિયમ શિક્ષકોના સંવર્ગને વિકેન્દ્રિકૃત શાસનને પ્રોત્સાહિત કરે છે. શિક્ષકોના પ્રમાણપત્ર, ભરતી, ટકાવી રાખવું તથા તેમની બઢતી વિવાદના સંભવિત સ્ત્રોતો છે. જેનું નિરાકરણ કાનુન દ્વારા થાય છે. જ્યારે આપણે એમ કહીએ કે પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વિકીકરણના વ્યાપક સંસ્થાગત સુધારણાની જરૂરીયાત છે. તો આપણો ઈશારો આ શાસન તથા સંચાલન સંબંધી સમસ્યા સબંધી સમસ્યાપર હોય છે.

રાજ્યો પોતાના માપદંડોનું અનુકરણ કરવાનો અધિકાર છે. પરંતુ તે એન.સી.ટી.ઈ. દ્વારા સ્થાપિત નિયમો સાથે સુસંગત હોવા જોઈએ રાજ્ય સરકાર શિક્ષકોની ભરતી કરી શકે છે અને આ પસંદગી પ્રક્રિયામાં સામાજીક જનતાને પણ અધિકાર છે. પરંતુ તેમની ગુણવત્તા (માપદંડ) પર કોઈ સમાધાન ના હોવું જોઈએ. શિક્ષણના અધિકાર અધિનિયમના આદેશ મુજબ એ જરૂરી છે કે રાજ્ય સરકાર એવી ખાતરી આસ્વાસન આપે કે રાજ્યમાં કોઈ એક શિક્ષક હોય તેવી શાળા નથી ૫૦ ટકા મહિલા શિક્ષક હોય તે નિયમનું પણ કડકપણે પાલન કરવું પડશે.

શિક્ષકોને વેતન આપવાની બાબતમાં પણ ઘણી બધી ભિન્નતાઓ જોવા મળે છે. ખાનગી શાળાઓ અને ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી શાળાઓના કારણે આ બાબત ઘણીબધી જટિલ થઈ ગઈ છે. આથી શિક્ષકોના વર્તમાન વેતનની બુધ્ધિસંગત (સુસંગત) વ્યાખ્યા એક વિચારોનો વિષય બની રહે છે.

નોંધ

૭.૪.૩. શાળા સંચાલન સમીતિની ભૂમિકા

આપવામાં આવતાં શિક્ષણની ગુણવત્તાને વધારવામાં શાળા સંચાલન સમીતિ, શાળા શાસનના સંદર્ભમાં એકપુર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. શિક્ષણના બધા ભાગીદારોને સાથે લાવવા આ મહત્વનું (પાયાનું) કાર્ય કરે છે. પ્રત્યેક શાળામાં માન્યતા પ્રાપ્ત કર્યાના ૬ મહિનામાં એક શાળા સંચાલન સમીતિનું સંગઠિત રચના કરવી પડે છે. જેની સમય મર્યાદા ૨ વર્ષની હોવી જોઈએ.

શાળા સંચાલન સમીતિમાં ૭૫ ટકા સભ્યો બાળકોના વાલી હશે અને ૨૫ ટકા સભ્યો આ પ્રકારે નીમવામાં આવશે.

આમાંથી ૧/૩ સભ્યો સ્થાનિય અધિકારીના ચુંટેલા સભ્યોમાંથી બીજા ૧/૩ સભ્યો શાળાના શિક્ષકો દ્વારા નક્કી કરેલા શિક્ષકોમાંથી હશે અને બાકીના ૧/૩ સભ્યો સ્થાનિક શિક્ષણવિદો તથા શાળાના વિદ્યાર્થીઓમાંથી હશે જેમનો જેમનો નિર્ણય સમીતિના સભ્યો લેશે. શાળા સંચાલન સમીતિની ભૂમિકાની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા નીચે આપવામાં આવી છે.

- બાળકોના અધિકારોનું રક્ષણ :-

  બાળકોના અધિકારો વિશે યુનિટ- ૩માં વિગતવાર સમજાવવામાં આવ્યું છે. અહી એની પૂનઃસમજુતિ આપીએ તો બાળકોના અધિકારોમાં નીચેના અધિકારોનો સમાળેશ થાય છે.
- જીવવાનો અધિકાર
- પરિવાર
- અભિવ્યક્તિનો અધિકાર
- સ્વાસ્થય અને વિકાસનો અધિકાર
- દૂર ઉપયોગ અને શોષણ સામે સુરક્ષાનો અધિકાર
- શિક્ષણ માટે સમાન તકનો અધિકાર
- ગૌરવ અને સન્માન સાથે જીવવનો અધિકાર
- સંસ્કૃતિ અને વારસાનો અધિકાર
- ન્યુનત્તમ મૂળભૂત સુવિધાઓ જેવી કે રહેઠાણ, શૌચાલય, પાવાનું પાણી, ઉજાસવાળા વર્ગખંડો, પુસ્તકો, બ્લેકબોર્ડ, વિજ્ઞાનની પ્રયોગશાળાના સાધનો, શિક્ષકો, મફત ગણવેશ, મધ્યાહન ભોજન, ગુણાત્મક શિક્ષણ .
- આનંદ પ્રમોદ અને આરામનો સમય

  શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ પ્રથમ સ્તરે બાળકોના અધિકારોના રક્ષણની પ્રાથમિક જવાબદારી શિક્ષકો, મુખ્ય શિક્ષકો અને શાળા સંચાલન સમીતિની હોય છે.
- શાળા સંચાલન તમીતિ દ્વારા શાળાના વિકાસની યોજના તૈયાર કરવી.

શાળા સંચાલન સમિતીએ નાણાકીય વર્ષની સમાપ્તિના કમ સે કમ ૩ મહિના પહેલા શાળા વિકાસની યોજના તૈયાર કરવાની રહેશે. આ શાળા વિકાસ યોજના ૩ વર્ષના સમયગાળા માટે હશે જેમાં ૩ વાર્ષિક ઉપયોજનાઓ હશે. આ શાળા વિકાસ યોજનામાં નીચેની વિગતોનો સમાવેશ થશે.

- પ્રત્યેક વર્ષ માટે દરેક વર્ગખંડ દીઠ પ્રવેશ નોધણીનો અંદાજ.
- વધારાના શિક્ષકો જેમાં મુખ્ય શિક્ષકો, વિષય અનુસાર શિક્ષકો તથા ખંડ સમયના શિક્ષકો સમાવિષ્ટ છે તેમની જરૂરિયાતો જણાવવી જે વર્ગ ૧ થી ૫ અને વર્ગ ૬ થી ૮ માટે અલગ અલગ ગણતરી કરીને નિર્ધારિત માપદંડો અનુસાર કરવી.
- તેમાં ૩ વર્ષ માટે વધારાની માળખાગત સુવિધાઓ અને સાધનોની જરૂરિયાતોનો પણ નિર્ધારિત માપદંડો અને ધોરણો અનુસાર સમાવેશ થવો જોઈએ.
- ત્રણ વર્ષ માટે (પ્રત્યેક વર્ષ માટે અલગ) નાણાકીય જરૂરિયાતો જણાવવી જેમાં શિક્ષકોને વિશિષ્ટ તાલીમ પૂરી પાડવા તથા બાળકોને વિવિધ સુવિધાઓ જેવી કે મફત પુસ્તકો, ગણવેશ અને વર્કબુક આપવી વગેરેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ વિકાસ યોજનામાં કરવો.

સંબંધિત સરકારી વિભાગોના સંદર્ભમાં શાળા સંચાલન સમીતિની ભુમિકા :-

શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમ અનુસાર એ અનિવાર્ય છે કે પ્રત્યેક બાળક નિયમિત રીતે શાળામાં જાય. આનો સ્પષ્ટ આશય છે કે બાળ મજૂરી જળમૂળથી દુર કરવામાં આવે શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ શિક્ષણ માટે એ બાબત જરૂરી છે કે શાળા સંચાલન સમીતિ (SMC) એવા વિભાગો અને સંસ્થાઓ સાથે યોગ્ય ભાગીદારી સંબંધ જાળવે કે જેઓ SC,ST અને શૈક્ષણિક રીતે પછાતવર્ગના બાળકો સાથે સંકળાયેલ છે જેથી બાળકોને તેમના હકની સુવિદ્યાઓ ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય.

શાળા સંચલન સમીતિએ વિકલાંગતા ધરાવતા બાળકો માટે કાર્ય કરતા સરકારી વિભાગો સાથે પણ કાર્ય કરવાનું રહેશે. જેથી આવા વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને પણ સમાનતક ઉપસ્થિત કરાવી શકાય. આજ પ્રમાણે ગરીબી ઘટાડવા કાર્યક્રમોમાં તેજી લાવવા માટે શાળા સંચાલન સમતિએ સરકારના ગ્રામ્ય વિકાસ અને પંચાયતી રાજ વિભાગ સાથે પણ કામ કરવું જોઈએ જેથી બાળકો ઘરકામ અને રોજી રોટી કમાવાની જવાબદારીઓમાંથી મુક્ત થઈ શકે અને શાળાએ જઈ શકે. શાળા સંચાલન સમીતિએ પણ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમ અંતર્ગત યોગ્ય રીતે સંકળાયેલ છે અને પોતાના કાર્યો યોગ્ય રીતે કરે છે.

બાળ અધિકાર સુરક્ષામાં બાળકોનું સારીરીક દંડ દૂરઉપયોગ અને અત્યાચાર સામે રક્ષણનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેથી શાળા સંચાલન સમીતિએ રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય બાળ અધિકાર સુરક્ષા આયોગ અને રાજ્યના મહિલા અને બાળ વિકાસ સાથે ઘનિષ્ટ સંપર્ક જાળવી રાખે અને એ સુનિશ્ચિત કરે કે બાળકોને દુરાચાર સામે રક્ષણ મળી રહ્યું છે.

નોંધ

પ્રગતિ ચકાસણી- ૬

૧. શાળામાં બાળ અધિકારોની સુરક્ષા માટે કોણ જવાબદાર છે.

....

....

....

૨. શાળા સંચાલન સમિતિના સભ્યોની રચનામાં કોણ કોણ હોય છે.

....

....

....

૩. શાળા સંચાલન સમીતિની જવાબદારીઓ કઈ કઈ છે.

....

....

....

૪. કયા કયા સરકારી વિભાગો છે જેની સાથે મળીને શાળા સંચાલન સમીતિએ બાળ અધિકાર સુરક્ષા માટે કામ કરવું પડે છે.

....

....

....

૭.૫

શાળા સંચાલન સમીતિ અને શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૦૯ અનુસાર પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ અંતર્ગત શાળાઓની પણ કેટલીક ચોકક્સ જબાદારીઓ હોય છે. પ્રત્યેક રાજ્ય સરકાર અથવા સ્થાનિક સભા દ્વારા સ્થાપિત અને નિયંત્રિત હોય તેવી શાળા સિવાયની પ્રત્યેક શાળા કે જેની સ્થાપના આ અધિનિયમના લાગુકરણ પહેલ થઈ હોય તે દરેક શાળાએ આ અધિનિયમના લાગુ કરવા ત્રણ મહિનાની અંદર એક સ્વયં ઘોષણાપત્ર ફોર્મ નંબર ૧ સંબંધિત જિલ્લા શિક્ષણ અધિકારીને આપવાનું રહેશે એવું દર્શાવતું હશે કે જે તે શાળા નીચેના ધોરણો માનદંડો અને શરતોનું પાલન કરે છે.

નોંધ

(ક) આ શાળા એક એવી સંસ્થા દ્વારા ચલાવાય છે જેની નોંધણી સંસ્થા અધિનિયમ ૧૮૬૦ અંતર્ગત થયેલ છે અથવા એવા જાહેર મંડળ દ્વારા ચલાવાય છે જેની રચના કાયદાકીય સ્વરૂપે થછયેલ છે.

(ખ) આ શાળા કોઈ વ્યક્તિ અથવા સમુહ અથવા સંઘ કે અન્ય વ્યક્તિઓના નફા કે લાભના આશય માટે ચલાવવામાં આવતી નથી .

(ગ) આ શાળા ભારતીય સંવિધાનમાં પ્રસ્થાપિત મુલ્યાંને અનુરૂપ ચલાવવમાં આવે છે.

(ઘ) શાળાની ઈમારત કે અન્ય માળખાગત સુવિધાઓ કે મેદાનોનો ઉપયોગ માત્ર શિક્ષણ અને કોશલ્ય વિકાસના હેતુઓ માટે થાય છે.

(ચ) આ શાળાનું નિરિક્ષણ રાજ્ય સરકારના કોઈ પણ અધિકારી અથવા સ્થાનિક સંસ્થાના અધિકારી દ્વારા કરી શકાય છે.

(છ) શાળા પાસે જરૂરી માળખાગત સુવિધાઓ નિર્ધારિત ધારા ધોરણો અનુસારની છે.

(જ) શાળા યોગ્ય સમયાંતરે જિલ્લા શિક્ષણાધિકારી દ્વારા મોગવામાં આવતી માહિતીઓ અને રીપોર્ટ પૂરા પાડે છે અને રાજ્ય સરકાર અથવા સ્થાનિક સભા દ્વારા જારી કરાતા એવા નિદર્શનોનું પાલન કરે છે કે જે શાળાની કામગીરીની ખામીઓ ઓળખવા માટે અને તેમને દુર કરવા માટે જરૂરી હોય.

શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૦૯ના ડ્રાફ્ટ જો કોઈ નિયમોના ભાગ ૪ વિભાગ-૭ (૧, ૨, ૩ અંતર્ગત) જો કોઈ સરકારી, સહાયતા પ્રાપ્ત અથવા બીન સહાયતા પ્રાપ્ત શાળા સરકારની માન્યતા ઈચ્છતિ હોય તો તેણે સમાજના નબળા અને વંચિત સમુહોના બાળકોને શાળામાં પ્રવેશ આપવાનો રહેશે . જો કોઈ શાળા આમ કરવામાં નિષ્ફળ ઝશે તો તેને ચેતાવણી આપી શકાશે અથવા તેની માન્યતા રદ કરી શકાશે. તદ્ ઉપરાંત મહત્વની બાબત એ છે કે આવા બાળકોને વર્ગખંડમાં અન્ય વિદ્યાર્થીઓથી અલગ પાડવામાં નહી તેમજ અન્ય બાળકોથી અલગ જગ્યાએ અથવા અલગ સમયે તેમના વર્ગો નહિ લઈ શકાય. તેમની સાથે કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ નહિ કરવામાં આવે અને કોઈ પણ પ્રકારના પક્ષપાત વિના વિવિધ સુવિધાઓ જેવી કે પુસ્તકો, ગણવેશ, લાયબ્રેરી અને ICT સુવિધાઓ, ઈત્તર પ્રવૃતિઓ અને રમત ગમતમાં ભાગીદારી વગેરે પૂરી પાડવામાં આવશે.

શાળા પાસેથી એવી અપેક્ષા રખાય છે કે તેઓ NCTE, NCERT અને SCERT દ્વારા નિધારીત કરેલા ધોરણો અનુસાર યોગ્ય ગુણવત્તાયુક્ત અને તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની નીમણુક કરે. તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની નીમણુક કરવામાં જો શાળા નિષ્ફળ જશે તો શાળાની માન્યતા રદ થઈ શકશે. એવા કિસ્સામાં કે રાજ્યોમઝાં શિક્ષકની તાલીમ આપતી સંસ્થાઓ પૂરતા પ્રમાણમાં ન હોય અથવા યોગ્ય લાયકાત ધરાવતા વ્યક્તિઓ યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ ન હોય તો રાજ્ય સરકારે RTE અધિનિયમના લાગુ કરણના ૧ વર્ષની અંદર ભારત સરકારને શિક્ષકોની લાયકાત ધારા ધોરણમાં છુટછાટ આપી શકશે જેનો સમયગાળો ત્રણ વર્ષથી વધારે ન હોવો જોઈએ અને અધિનિયમના લાગુ કરણના ૫ વર્ષ પછીનો ન હોવો જોઈએ અને આ સમયગાળામાં પોતાની લાયકાતમાં છુટછાટ મેળવીને નિમણુક પામેલા શિક્ષકોએ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાંથી યોગ્ય ધારાધોરણ મુજબની લાયકાત મેળવી લેવાની રહેશે. RTE અધિનિયમના લાગુકરણના ૬ મહિનામાં નિમણુક પામેલા શિક્ષકની લાયકાત ઉચ્ચતર

નોંધ

માધ્યમિક અથવા તેની સમકક્ષ લાયકાત કરતા ઓછી હોવી જોઈએ. RTE અધિનિયમના લાગુકરણ સમયે યોગ્ય લાયકાત ન ધરાવતા શિક્ષકો માટે શાળા સંચાલન એવી વ્યવસ્થા કરવી કે જેથી આવા શિક્ષકો આ અધિનિયમના લાગુકરણના ૫ વર્ષની અંદર યોગ્ય લાયકાત મેળવી લે.

પ્રગતિ ચકાસણી- ૭

૧. શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમના અમલીકરણ બાદ ખાનગી સહાયતા પ્રાપ્ત શાળાની માન્યતા માટે કઈ શરતો છે.

....

....

....

૨. કોઈપણ ખાનગી શાળા પાસેથી એવી અપેક્ષા કેમ રાખવામાં આવે છે કે તે વંચિત વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપે.

....

....

....

૩. શું કોઈ શાળા કોઈ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપવાનો ઈનકાર કરી શકે.

....

....

....

૪. શા માટે શાળા દ્વારા ફક્ત તાલીમ પામેલા અને ગુણવત્તા યુક્ત શિક્ષકોની નિમણુક થવી જોઈએ.

....

....

....

નોંધ

૭.૬ અસરકારક સંચાલન અને ક્ષમતા નિર્માણ માટે નેટવર્કીંગ

સંયુક્ત રાષ્ટ્રવિકાસ કાર્યક્રમ અંતર્ગત ક્ષમતાને આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાઈત કરવામાં આવી છે. વ્યક્તિઓ (સંસ્થાઓ) અને સોસાયટીઓની સંઘોની કાર્ય સંપન્ન કરવાની, સમસ્યા ઉકેલવાની અને ઉદ્દેશોને નિર્ધારિત કરવાની અનેતેમને ટકાઉ રીતે હાંસલ કરવાની યોગ્યતા ક્ષમતા નર્માણ અથવા ક્ષમતા વિકાસ શબ્દો માનવીય અને સંસ્થાગત ક્ષમતા સ્થાપીત કરવાના કાર્યનું વર્ણન કરે છે.

ક્ષમતા નિર્માણના ઉદાહરણ કે જે ખાસ કરીને વિકસિત દેશોના સંદર્ભમાં જણાવીએ તો તેમાં એવા સમુદાયના કાર્યકરોની તાલીમનો સમાવેશ થાય છે કે જેઓ જળ, કૃષિ, પોષણ અને સ્વાસ્થ્યના ક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલા છે.

અલગ અલગ સંગઠનો જેવા કે સ્થાનિક સમુદાયો વગેરે ક્ષમતા નિર્માણના કાર્યક્રમો પૂરા પાડવા માટે ખૂબ જ મહત્વના છે. જો કે તેઓ તેમના આ અભિયાનને જારી રાખવાની ક્ષમતા ધરાવવામાં હંમેશા નબળા પુરવારપ થાય છે. સંસ્થાગત ક્ષમતા નિર્માણના કાર્યક્રમમાં આંતરિક સંચાલનના માળખામાં સુધારો, માહિતીની અને તકનીકની ઉપલબ્ધતા અને નેટવર્કીંગ વગેરે અનિવાર્ય છે.

૭.૬.૧. પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રીકરણ (UEE)ના સંચાલન માટે માહિતી અને સંચારની તકનીકો :-

માહિતી અને સચાર તકનીક (ICTs) એ એવી તકનીકો છે જેમનો ઉપયોગ પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણને અસરકારક બનાવવા માટે માહિતીના ઉત્પાદન, સંગ્રહ, સંચાલન, વહેચણી અને ઉપયોગ વગેરે માટે થાય છે. વપરાશ કર્તાઓની માહિતીનો સંચાર કરવાની કે વહેચણી કરવાની ક્ષમતાએ સ્કુલ નેટ માટે ખૂબ જ જરૂરી છે. આ સંદર્ભમાં માહિતી અને સંચાર તકનીક (ICTs) નો સંદર્ભ આ સાધનો સાથે છે કોમ્પ્યુટરર્સ, કોમ્પ્યુટર નેટવર્ક, ઈન્ટરનેટ, ટેલીફોન, ટેલીવિઝન, રોડીયો તથા દ્રશ્ય શ્રાવ્ય ઉપકરણો અને એવા ઉપકરણો જોનો ઉફયોગ નેટવર્ક અથવા ઈન્ટનેટના એકસેસ ડિવાઈઝનના સ્વરૂપમાં થાય છે.

જે લોકો પાસે સરળ અને સુલભ રાતે ICT તકનીકો અને સંચાર નેટવર્ક ઉપલબ્ધ હોય તેઓ આવી સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ નથી તેઓને ઓછી તકો મળી છે. અને મોટો ભાગે એવું માનવામાં આવે છે કે ICT ત કનીકી માળખુ અને ઉપકરણો ઉપલબ્ધ હોય છે. ICT તકનીકોની ઉપલબ્ધતામાં તફાવતની ઘટનાને ડિઝિટલ ડિવાઈડ તરીકે ઓળખવામં આવે છે. ICT તકનીકના ઉપયોગના ત્રણ ચાલકો છે :- ભાષા (ઈન્ટનેટ પર બહોળા પ્રમાણમાં વપરાતી ભાષાનો ઉપયોગ કરવાની ક્ષમતા) સાક્ષરતા, (ખાસ કરીને વાંચન સંસ્કૃતિ) અને શિક્ષણ (શિક્ષણની ઉપલબ્ધીનું સ્તર) સુસંસ્કૃત સમાજ આર્થિક વિકાસ અને સમૃદ્ધિ માટે શિક્ષણએ સૌથી મહત્વનું ઘટક છે. શિક્ષણ માત્ર એવું સાધન નથી કેજેના દ્વારા વ્યક્તિ સમાજ અને અર્થ વ્યવસ્થામાં કુશળ ભાગીદાર બને છે. પરંતુ શિક્ષણએ ICT નો વપરાશ વધારવામાં પણ ચાવીરૂપ ચાલક છે ICT નો વિકાસ એક એવા વાતાવરણનું નિર્માણ કરશે જેમાં મોટા ભાગનું જ્ઞાન / માહિતીનું આદાન પ્રદાન થશે અને માહિતીની વહેચણીમાં વધારો થવાના કારણે વધુ જ્ઞાનનું સર્જન થશે.

નોંધ

પ્રાથમિક શિક્ષાના સાર્વત્રિકરણને વધુ વ્યાપક બનાવવાના અને વિકેન્દ્રિત શિક્ષણ વ્યવસ્થાના સંદર્ભમાં જોઈએતો શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં રહેલી માળખાકીય સમસ્યાઓ અને ખામીઓને ઉકેલવી ખુબ જ જરૂરી છે. ઝૂનો ઉપયોગ વહીવટી અને શૈક્ષણિક ક્ષમતા વધારવા, કેટલાંક સ્ત્રોતો (જેમ કે પુસ્તકો, શિક્ષકો, સહાયક સામગ્રી) ની કમી ધરાવતાં ક્ષેત્રોને મદદરૂપ થવા સમાનતાના મુદ્દાઓને હલ કરવામાં અને એવા શિક્ષકોને સહાય કરવામાં થઈ શકે કે જેઓ શિક્ષણની નવા પડકારોનો સામનો કરવા માટે યોગ્ય રીતે સક્ષમ નથી.

૭.૬.૨. સ્કુલનેટ શું છે

સ્કુલનેટ શાળાઓના ઈન્ટરનેટ ના જોડાણ દ્વારા તથા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓ, શાળાઓ, વહીવટી સંસ્થાઓ, વાલીઓ, જાહેર જનતા વગેરે વચ્ચે માહિતી અને સ્ત્રોતોના આદાન પ્રદાન માટે જોડાણ ઉભું કરી પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે માહિતી વ્યવસ્થાના સંચાલનને વેગ આપે છે. શૈક્ષણિક સભાઓ, શાળાના શિક્ષકો,વાલીઓ, સમુદાય અને વિસ્તૃત શૈક્ષણિક સ્ત્રોતોના નેટવર્કને સ્કુલનેટ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.સ્કુલનેટ શબ્દ આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતી ધરાવનારા સર્વ સામાન્ય શબ્દ બની ગયો છે. જે શાળા શિક્ષણ વહીવટના ઈ-મેનેજમેન્ટ (ઈન્ટરનેટ આધારીત સંચાલનને સુચવે છે.)

સ્કુલનેટ ઘણા પ્રકારના સ્વરૂપોમાં અસ્તીત્વ ધરેવે છે. એક સ્કુલનેટ કોઈ સરકારી વિભાગમાં સ્થાપિત કાર્યક્રમ હોઈ શકે છે અથવા કોઈ બીન સરકારી સંગઠન અથવા કોઈ ખાનગી કંપની અથવા કોઈ શાળામાં પણ સ્થાપિત હોઈ શકે છે. તે તમામ સ્ટોક હોલ્ડરોને દુનિયાના કોઈ પણ ખુણેથી યુ.ઈ.ઈ ના સંદર્ભમાં માહિતી પ્રાપ્ત કરવા ,સક્ષમ બનાવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સ્કુલનેટને એક રૂષ્ટ્રીય, રાજ્ય સ્તરિય કાર્યક્રમના સ્વરૂપમાં સમજી શકાય છે જેનો ઉદ્દેશ્ય શાળાઓમાં નાહિતી તથા ,સંચાર તકનીકી ઝૂના ઉપયોગનો વિકાસ અને તેનું સમર્થન કરવાનો છે.

સ્કુલનેટ છુટી છવાઈ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને જોડે છે અને શૈક્ષણિક માહિતી વ્યવસ્થાના સંચાલનનો પાયો નાંખે છે. તથા અસરકારક શૈક્ષણિક સેવાઓ આપવા માટે ડેટાબેઝ તૈયાર કરે છે.

૭.૬.૩ શાળાનેટના કાર્યો તથા સેવાઓ

શાળાનેટ દ્વારા આપવામાં આવતાં કેટલાક કાર્યો, પ્રવૃતિ તથા સેવાઓ નીચે મુજબ છે.

૧. પ્રૌધોગિક સેવાઓ :-

કનેક્ટીવીટી સેવાઓ શાળાઓ માટે સરકારી અધિકારીઓ માટે અને સામાન્ય લોકો માટે ઈન્ટરનેટ સર્વિસ પ્રોવાઈડર ISPનું કાર્ય કરે છે અને વિવિધ સંગઠનો અને સિસ્ટમ વચ્ચે ભાગીદારીને સરળ બનાવે છે.

- ♦ શાળાઓને યોગ્ય ઉપકરણો પુરા પાડવા (જે સરકારના ભંડોળમાંથી ખરીદવામાં આવ્યા હોય, દાતાઓ અથવા કોર્પોરેટ ભંડોળમાંથી સ્પોન્સર કરવામાં આવ્યા હોય અથવા દાનમાં મળ્યા હોય.
- ♦ શાળાઓમાં શિક્ષણ પ્રદાન સબંધિત સંચાલન માટે યોગ્ય ઓફટવેર સોલ્યુશન વિકસીત કરવા.

૨. વિષયવસ્તુ સબંધી સેવાઓ :-

- ♦ શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓના યોગ્ય ઈન્ટરનેટ વિષયવસ્તુને નિર્દેશીત કરવાની પોર્ટલ સાઈટ્સ.
- ♦ સ્થાનિક સ્તર પર વિષયવસ્તુ વિકાસ (વિશેષક્ષ દ્વારા વિકસિત)

નોંધ

૩. સહયોગાત્મક પરિયોજનાઓ :-

- *ઓનલાઈન પરિયોજનાઓમાં જુદા જુદા સંશોધનો કેન્દ્રોના સામેલ થવા તથા સહયોગ માટે સરળ બનાવવું.*
- *રાષ્ટ્રીય સ્તર પર ડિઝાઈન અને સંચાલીત પરિયોજનાઓ મૂળ પરીયોજના અથવા ડિઝાઈન અને સંચાલીત પરિયોજનાઓ મૂળ પરીયોજના અથવા સ્થાનિક આંતરરાષ્ટ્રીય પરીયોજના.*

૪. વ્યાવસાયીક વિકાસ :-

- *શૈક્ષણિક સેવામાં જોડાયેલા શિક્ષકોની કાર્યકુશળતા માટે તાલીમ અને તેનો શિક્ષણકાર્યમાં ઉપયોગ (અભ્યાસક્રમ એકીકરણ)*

૫. પ્રયોગાત્મરક, સંશોધન અને સમર્થન

- *પર્યાવરણીયવિવિધ પરિસ્થિતિઓ ઉપર પ્રયોગાત્મક પરિયોજનાઓનું આયોજન પ્રચાર પ્રસાર માટે ઉત્તમ માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો વિકસાવવા.*
- *નીતી પરિવર્તનની હિમાયત કરવી. વિવિધ સ્તરે અનુભવ અને ઉત્તમ જ્ઞાનવર્ધન અભ્યાસની યોજનાઓ કરવી.*
- *શૈક્ષણિક પ્રાદ્યોગિક વિજ્ઞાનના ઉતેજનો અને સહાય.*

૬. શાળાઓ અને સંસાધનોની વ્યવસ્થા

- *નિર્ણયાત્મક કામગીરી માટે માહિતૂ અને સહાય કરવી.*
- *નીતિ વિષયક માહિતી અને સહાય*

૭.૬.૪ સ્કુલનેટ : એક શૈક્ષણિક વ્યવસ્થા પ્રણાલીના રૂપે સંચાલન સ્વરૂપે :-

ICT *તકનીક શાળાઓમાંથી માહિતી એકત્રીત કરવાની ક્ષમતા અને ઝડપને નોધપાત્ર રીતે સુધારી શકે છે. અને વહિવટી કાર્યો પાછળ થતાં ખર્ચ અને શક્તિને ઘટાડે છે. એક સંચાલન વ્યુહરચના તરીકે* ICT *સાધનોની વ્યવસ્થા વહિવટી કાર્યોની મહેનત ઘટાડવામાં અને માહિતી પુરી પાડવાના સાધન તરીકે ખૂબ જ મહત્વ ધરાવે છે. હવે જ્યારે સ્કુલનેટ શાળાના વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરશે ત્યારે આ વાતાવરણમાં ઘણી બધી વસ્તુઓ બદલાઈ જશે. માહિતી અને સંચાર તકનીક* ICT *ના કૌશલ્યનો સમાવેશ થાય છે. જેમ કે એક ઈ-મેલ મોકલવાની ક્ષમતા તથા અન્ય ઉચ્ચકક્ષાની કુશળતાઓ જેવી કે વિવિધ પ્રકારના માહિતી સ્ત્રોતોમાંથી માહિતી શોધવી, તેનું મુલ્યાંકન કરવું, તેનું વિશ્લેષણ અને સંસશ્લેષણ કરવું. (જેને માહિતી સાક્ષરતા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) આ ઉચ્ચ પ્રકારના કૌશલ્યો સંચાલનના દરેક ક્ષેત્રમાં લાગુ પડે છે.*

૭.૭ નાણાકીય સ્વરૂપ

સર્વશિક્ષા અભિયાનના સંચાલન માટે ભારત સરકારે વિશ્વબેંક, યુ.કે. સરકાર પાસેથી વિકાસ સહાયતા મેળવી છે. તેથી વિભિન્ન યોજનાઓની સહાયતા માટેના અનુદાનોના વિતરણ માટે પણ તમામ કાનુની સમજુતીઓનું પાલન કરવું પડે છે. આનો અર્થ એ પણ નીકળે છે કે આવા આંતરરાષ્ટ્રીય દાતાઓ પાસેથી અનુદાનનો હવે પછીની રકમ મેળવવા માટે વિવિધ સ્તરોએ જેમ કે વસવાટ, ગામ, તાલુકા, જીલ્લા તથા રાજ્ય સ્તર પર સમયસર કાર્ય સુપરત કરી તેમની પાછળ થયેલા ખર્ચોના રીપોર્ટ સમયસર આપવા પડશે.

નોંધ

- **ખર્ચ વહેચણીની વ્યવસ્થા :-**
  સર્વશિક્ષા અભિયાન કાર્યક્મ અંતર્ગત જે નાણાકીય સહાયતા આપવામાં આવી હતી તે ખર્ચ વહેચણીની વ્યવસ્થા પર આધારીત હતી. આ વહેચણી કેન્દ્ર ૮૫.૧૫ હતી. દસમી પંચવર્ષીય યોજનાના સમયમાં ૭૫.૨૫ હતી અને તે પછી તેનો આધાર ૫૦.૫૦ થઈ તે યુ.ઈ.ઈ ની ખર્ચ વ્યવસ્થાની વધારે જવાબદારીલઈ રાજ્ય સરકાર પાસેથી ખર્ચની વહેચણી સબંધી પ્રતિબધ્ધતા લેખીત સ્વરૂપમાં લેવામાં આવે છે.
- સર્વશિક્ષા અભિયાન અંતર્ગત અનુદાન મેળવવા માટે રાજ્ય સરકારો માટે એ જરૂરી છે કે તેઓ એક રાજ્ય અમલીકરણ સોસાયટીની એક ધર્માદા સોસાયટી તરીકે નોધણી કરાવે. ભારત સરકાર આવા પ્રકારના ભંડોળ ફક્ત રાજ્ય સરકાર કે કેન્દ્રસાસિત પ્રદેશોને જ આપે છે.

રાજ્ય સરકાર પ્રથમ સિવાયના અન્ય હપ્તાઓ ત્યારે જ આપશે જ્યારે રાષ્ટ્ર અને રાજ્ય સરકારના ભાગીદારીની રકમના અગાઉ હપ્રાઓ રાજ્ય અમલીકરણ સોસાયટીને સ્થાનાંતરીત કરી દેવામાં આવ્યા હોય. (S.S.A.) અંતર્ગત નિમણુક પામેલી શિક્ષકોના પગારનો ખર્ચ કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકાર વચ્ચે ૯ મી યોજનામાં ૮૫.૧૫ દસમી યોજનામાં ૭૫.૨૫ અને ત્યાર બાદ ૫૦.૫૦ વહેચવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણને પોષણ સહાયતાને રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ (મધ્યાહન ભોજન) એ સર્વ શિક્ષા અભિયાનના ભાગ નથી. આ કાર્યક્રમમાં અનાજ તથા તેના પરિવહનો ખર્ચ કેન્દ્ર સરકાર ભોગવે થે. જ્યારે વેલા ભોજનનો ખર્ચ રાજ્ય સરકાર ભોગવે છે. કેન્દ્ર સરકારની પ્રાથમિક શિક્ષણ સબંધિત બાકીની તમામ યોજનાઓ ૯ મી પંચવર્ષીય યોજના પછી સર્વશિક્ષા અભિયાનમાં સમાવી લેવામાં આવી છે. (સીવાય કે રાષ્ટ્રીય બાલભવન અને NCTE)

જિલ્લા શિક્ષા યોજનાઓ માટે એ જરૂરી છે કે તેઓએ S.S.A માટે વિવિધ યોજનાઓ હેઠળ મેળવેલ ભંડોળ અથવા સ્રોતોનું સ્પષ્ટ વિવરણ આપે છે. આ વિવિધ યોજનાઓમાં પ્રધાનમંત્રી ગ્રામોધ્ય યોજના, જવાહર ગ્રામ સમૃદ્ધિ યોજના, પ્રધાનમંત્રી રોજગાર યોજના, સુનિશ્ચિત રોજગાર યોજના MP/ML ના વિકાસ ભંડોળ, ફોરેનના ભંડોળ(જો હોય તો) અને બીજા NGO ના સ્રોતો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ તમામ સ્રોતોમાંથી પ્રાપ્ત ભંડોળનો ઉપયોગ શાળાના ભવનોને સુધારવામાં તેની સીરસંભાળ તથા તેના નિભાવ કરવાનો રહેશે. શિક્ષણ અને અધ્યયનના સાધનો તથા સ્થાનિક સંચાલનની ક્ષમતા નિર્માણ યોગ્ય સમ્યાંતરે ગ્રામ સમયાંતરે ગ્રામ શૈક્ષણિક સમીતિ, શાળા સંચાલન સમીતિ, ગ્રામ પંચાયત, અથવા NGO વગરે ને સ્થનાંતરીત કરવામાં આવશે. ગ્રામ, શાળા આધારિત મંડળે ઔપચારિક રીતે નક્કી કરવાનું રહેશે કે પ્રાપ્ત થયેલ ભંડોળનો ઉપયોગ યોજનાઓના માપદંડો અનુસાર સર્વોત્તમ રીતે કેવી રીતે કતરી શકાય.

પ્રગતિ ચકાસણી ૯

૧. યુ.ઈ.ઈ માં કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચે નાણાકીય જવાબદારીની વહેંચણીનું સ્વરૂપ છે.

....

....

....

નોંધ

પ્રવૃતિ- ૧

૧. તમારી શાળામાં અલ્પ સંખ્યક સમુદાયની છોકરીઓના પ્રવેશની સંખ્યા વધારવા તતા તેમને શાળામાં ટકાવી રાખવા માટેની એક યોજના તૈયાર કરો.

....

....

....

૨. પ્રવૃતિ માટે અંદાજપત્ર ચૈયાર કરો.

....

....

....

૩. તમે આ યોજના તથા તેના અંદાજપત્રને સ્વીકાર કરાવવા કયા અધિકારને આપશો તેની સમજુતી આપો.

....

....

....

૭.૮ સારાંશ

આ પાઠમાં તમે શીખ્યા કે શિક્ષણ અધિકાર અધિનિયમ દ્વારા પ્રાથમિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ (U.E.E) ના અમલીકરણનું વિકેન્દ્રિકરણ કરવામાં આવ્યું છે. તમે એ પણ શીખ્યા કે (U.E.E) નું અમલીકરણ શા માટે વિકેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. શાળામાં તથા વસ્તી, ગ્રામ, તાલુકા અને જિલ્લા સ્તરે સુક્ષ્મ આયોજન શું છે. આ બધા સ્તરોએ શિક્ષણ વિકાસ યોજનાનું મૂલ્યાંકન શું છે અને તે કેવી રીતે માન્ય કરવામાં આવે છે અને આ યોજનાની દેખરેખ અને અમલીકરણ માટે કોણ જવાબદાર છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણના વિકેન્દ્રિકરણના સંચાલનમાં શાશનમાં સબંધી કઈ સમસ્યાઓ રહેલી છે. તમે એ પણ શીખ્યા કે કોઈ એક ખાનગી, સહાયતા પ્રાપ્ત બીન સહાયતા પ્રાપ્ત શાળાઓની માન્યતા આપવા માટે કોણ જવાબદાર છે અને અધિનિયમ હેઠળ કોઈ પણ શાળાને માન્યતા આપવા માટેની પ્રક્રિયા શું છે.

તમે એ પણ શીખ્યા કે કોઈ પણ બાળકને શાળામાં પ્રવેશ આપવાનો ઈનકાર ન કરી શકાય તમે શાખ્યા કે બાળકોના અધિકારની સુરક્ષા માટે કોણ જવાહદાર છે.

છલ્લે તમે જાણ્યું કે માહિતી અને સંચારની પ્રવૃતિનો ઉપયોગ પ્રાથમિક શિક્ષણના સંચાલન અને ક્ષમતા નિર્માણમાં કઈ રીતે મદદરૂપ થઈ શકે તથા સ્કુલ નેટવર્કીંગ કેવી રીતે શાળા, તાલુકા, જિલ્લા તથા રાષ્ટ્રીય સ્તરે શિક્ષણને વધુ સારુ બનાવવામાં મદદરૂપ થઈ શકે. તમે પ્રાથમિક શિક્ષણમાં નાણાકીય સ્વરૂપો વિશે પણ શીખ્યા.

નોંધ

૭.૯ સંદર્ભ ગ્રથ/ કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો.

Educational planning and management in small states: concepts and experiences

-By Godfrey Baldacchino, Charles Farrugia, Commonwealth Secretariat

A Comprehensive Study of Education - By S. Samuel Ravi

http://ssa.ap.nic.in/

http://en.wikipedia.org/wiki/Sarva_Shiksha_Abhiyan

http://www.educationforallinindia.com/page112.html

http://scertdelhi.info/

૭.૧૦ પાઠ અને મહાવરો

૧. *સુક્ષ્મ આયોજન શું હોય છે તમારા ક્ષેત્રના માલીકીના સંદર્ભમાં સમીક્ષા કરો.*

૨. *તમારા જિલ્લામાં આવેલી કુલ બી.આર.સી તથા સી. આર.સી ની યાદી બનાવી તેની ભૂમિકા તથા જવાબદારીઓને વ્યાખ્યાઈત કરો.*